

**Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická**

Počátky Pražského hradu

Prostorové uspořádání areálu při přechodu od pohanství ke křesťanství

Josef Matiašek

Bakalářská práce
2012

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Josef Matíášek**
Osobní číslo: **H09062**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny**
Název tématu: **Počátky Pražského hradu, prostorové uspořádání areálu při přechodu od pohanství ke křesťanství**
Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Stav poznání v současné historické literatuře na základě písemných pramenů. Starší rekonstrukce na základě archeologických pramenů. Nové poznatky z archeologických výzkumů z let 2008 a 2010. Porovnání písemných zpráv s archeologickými prameny. Zhodnocení prostorového uspořádání areálu před a po přijetí křesťanství. Smyslem práce je podat ucelený obraz o nejnovějších poznatcích o prostorovém uspořádání Pražského hradu ? především na základě archeologických bádání v posledních letech. Cílem je pokusit se interpretovat změny, které do stavu našeho poznání o uspořádání prostoru Pražského hradu přineslo nejnovější bádání. Autor využije poznatků z případných probíhajících archeologických výzkumů v areálu Pražského hradu/ hradiště. Práce se soustředí na přechod od pohanství ke křesťanství a využije veškerých možných způsobů komparace. Autor se po formální stránce bude držet citační normy (dle požadavků UPa).

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Bertholz, B. (ed.) 1923: Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum Nova series II. Berlin. BOHÁČOVÁ, Ivana. 2001. Pražský hrad a jeho nejstarší fortifikační systémy. Die Prager Burg und ihre ältesten Befestigungssysteme. In Mediaevalia archaeologica III, 2001, 179-301. ISBN 80-86124-30-4. BORKOVSKÝ Ivan: Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha 1969. FOLÍK, Jan ? SMETÁNKA, Zdeněk. 1997. Archeologie na Pražském hradě. Praha - Litomyšl, 1997. ISBN 80-7185-091-8. LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. (ed.). 1976: Kristiánova legenda: Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily. Praha, 1976. TŘEŠTÍK, Dušan: Počátky Přemyslovců. Praha, 1997. ISBN 80-7106-138-7.

Vedoucí bakalářské práce:

doc. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.

Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2011**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2012**

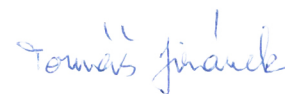

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

 Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 84

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2011

SOUHRN

Práce se zabývá prostorovými změnami na Pražském hradě, které se uskutečnily při přechodu z archaického období v 9. století do raně přemyslovského období. Změny jsou sledovány na základě raně středověkých písemných pramenů a archeologického výzkumu. Výsledky jsou konfrontovány s dosavadním stavem bádání.

KLÍČOVÁ SLOVA

Pražský hrad, Raný středověk, 9.–10. století, rané písemné prameny, archeologický výzkum

TITLE

Beginning of Prague Castle: Spatial Area in Transition Period from Paganism to Christianity

ABSTRACT

This thesis follows up changes of spatial area of the Prague Castle, that take in transition period from the archaic period (9th century) to the early Přemyslid era. The changes are studied on the basis of early mediaeval literary sources and archaeological researchs. The results are compared with existing historic and archaeological studies.

KEYWORDS

Prague Castle, Early Middle Ages, 9th – 10th Centuries, Early Historical Sources, Archaeological Excavation

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně. Veškeré prameny a literatur, které jsem k práci využil, jsou uvedeny v seznamu použitých pramenů a literatury a jsou v textu patřičně citovány.

V Praze dne 29.3.2012

Josef Matiašek

Na tomto místě bych rád poděkoval svému školiteli Janu Stejskalovi za trpělivý přístup. Velké díky patří též Janu Frolíkovi, Johance Maříkové-Kubkové a Kateřině Tomkové, kteří mi pomáhali v orientaci ve velkém množství pramenů a literatury a zároveň mi kdykoliv poskytli potřebnou konzultaci. Děkuji též Gabriele Blažkové, Miloslavě Houskové a Kataríně Chlustikové za to, že během vzniku textu vzaly část mých pracovních povinností na sebe a všelijak jinak se mi snažily výzkum ulehčit. Velký dík patří též mé manželce Veronice a dětem Anně a Markétě, které mne silně morálně podporovaly a vytvářely mi nadstandardní zázemí.

Obsah

1. Úvodem	1
2. Historie zájmu o lokalitu	2
3. Písemné prameny	3
4. Archeologické prameny	15
4.1 Areál Pražského hradu	19
4.2 Předpolí Pražského hradu	41
5. Kritická rekonstrukce areálu na základě dostupných pramenů	43
6. Shrnutí a závěrečné úvahy	51
7. Prameny a literatura	57
8. Seznam obrazových příloh	64
9. Summary	68

1. Úvodem

O raném vývoji Pražského hradu byla napsána již celá řada prací. Přesto se podařilo zrekonstruovat jen dílčí část tehdejší situace. Pro nedostatek jasných důkazů byly často předkládány jen hypotézy, které se během doby ustálily v zažité stereotypy. V poslední době bylo učiněno několik nových zajímavých objevů, které nastolují nové otázky a dovolují revidovat staré rekonstrukční modely. Tato práce se snaží nabídnout nový pohled na problematiku. Jejím cílem není kritizovat práci mnoha předešlých odborníků, kterých si autor naopak velice váží a považuje ji za velmi kvalitní. Spíše se snaží o revizní pohled ve světle nových faktů za účelem rozpoutání další diskuze.

Prostorově je těžiště práce zaměřeno na užší areál Pražského hradu v jeho současné podobě, tedy od západní fronty na rozhraní Hradčanského náměstí a I. nádvoří po východní vstup na Opyši, v severojižní ose pak od palácové fronty nad Malou Stranou k parkánovému opevnění nad Jelením příkopem. Kvůli širším souvislostem se snahou postihnout celek je věnována pozornost též katastrálnímu území Hradčany, levobřeží Brusnice a přilehlému prostoru Střešovic. V závěrečných úvahách jsou využívány též souvislosti se suburbium na Malé Straně, které tvořilo s výše popsaným teritoriem jeden aglomerační celek pod názvem *civitas Pragensis*.

Časově se text pohybuje přibližně v období 9. a 10. století. Toto vymezení je dále členěno na dva horizonty. První zahrnuje dobu ohraničenou shora vládou Bořivoje,¹ druhé spadá do rané přemyslovské éry. Sledované změny však nelze přiřadit k přesnému datu, jde o dlouhodobější proces. Proto bylo pro podnadpis práce zvoleno časové vymezení pomocí přechodu od pohanství ke křesťanství, neboť šlo o pozvolný proces s několika ostřejšími impulzy. V textu však nebudou řešeny otázky projevu kultu, nýbrž změny ve využívání prostoru na základě historických a archeologických pozorování.

Pro práci jsou využívány prameny písemné a archeologické povahy. U první skupiny autor vychází z originálního, převážně latinského textu, který byl zpřístupněn v edicích. Pouze u staroslověnských textů je využito českého překladu. Práce s archeologickými prameny vychází (pokud to bylo možné) z originální terénní dokumentace uložené v interním archivu ARU – Pražský hrad, případně z nálezových zpráv. Část dokumentace bylo možné

¹ Sledované změny krystalizovaly pomalu, a proto jsou vymezeny delším intervalem vlády Bořivoje, kterého lze považovat za osobnost ztělesňující impuls společenské proměny. Pokud by byl hledán přesnější mezník, lze využít například výstavbu kostela Panny Marie. Autor textu však jeho stavbu považuje spíše jako prostředek, než jako počátek změny (k volnému vymezení viz dále v odstavci).

dohledat jen v druhotné formě zpřístupněné v odborné literatuře. Při práci bylo samozřejmě nutné též sledovat řešení problémů v odborných statích a doprovodnou diskuzi.

Terminologicky se práce řídí úzy používanými v archeologii, v otázkách opevnění stanovenými R. Procházkou.² Pojmenování objektů na Pražském hradě vychází z názvů, které byly pro danou dílčí lokalitu stanoveny většinou během výzkumu, většinou na základě starší tradice.

2. Historie zájmu o lokalitu

Za nejstaršího „historika“, který částečně zachytil vývoj Pražského hradu, lze považovat kronikáře Kosmu. V jeho šlépějích pak domácí kronikářská tradice pokračovala. Zájem o lokalitu vzrostl za tzv. „národního obrození“, což vyplývalo z ústředního postavení lokality v rámci českých dějin. Hrad byl chápán jako výrazný symbol českého státu, odkud byla dokonce v některých obdobích určována politika značné části Evropy. Zájem v druhé polovině 19. století vyústil v rozhodnutí o dostavbě gotického dómu sv. Víta. V té době se historií Pražského hradu zabývali i někteří historici. Mezi nejvýznamnější patří W. W. Tomek, který svůj výzkum shrnul v monumentálním díle Dějepis města Prahy.³ Z většího množství literatury lze připomenout alespoň titul Praha ve slávě a utrpení (1903) od J. Dolenského, kde se autor snažil postihnout běžný život v průběhu staletí. Ještě v 19. století došlo k objevu relikvií rotundy sv. Víta, výzkumná pozorování byla prováděna také při restauraci baziliky sv. Jiří.

Významným impulzem pak byly úpravy areálu po roce 1918 na sídlo prezidenta republiky, které s sebou přinesly potřebu archeologického výzkumu. Ten byl oficiálně zahájen roku 1925 pod vedením K. Gutha a s nepatrnými přestávkami pokračuje dodnes. Délkou systematického výzkumu se Pražský hrad řadí mezi několik málo předních světových lokalit. Rané archeologické práce ve 20. letech se soustředily zejména na plošný odkryv na III. hradním nádvoří. Tím byl dán podklad pro první seriózní historické rekonstrukce. Shrnutí výsledků podal roku 1934 K. Guth ve Svatováclavském sborníku.⁴ Dalším odborníkem na problematiku Hradu se stal K. Fiala. Svá pozorování, jež získal ve funkci hradního stavitele, shrnul do publikace Hrad pražský v době románské v roce 1933. Ve stejné době se zabývali raným vývojem lokality i další vědecké kapacity jako J. Cibulka nebo

² PROCHÁZKA 2009.

³ Ve dvanácti svazcích vycházel v období 1855-1894.

⁴ Poznámky k archeologickému vývoji bádání jsou v kapitole Archeologické prameny.

V. Chaloupecký. V poválečné éře se lokalitou zabývala celá řada odborníků nejrůznějších oborů. Mezi jinými lze připomenout za kunsthistorii A. Merhautovou či D. Menclovou, za architekturu P. Janáka, za antropologii E. Vlčka, za historii D. Třeštíka a za archeologii I. Borkovského, J. Slámu, L. Hrdličku nebo Z. Smetánku. V současnosti se historií Pražského hradu zabývají dvě instituce. První působí při Kanceláři prezidenta republiky v Odboru památkové péče. Jako hlavní odborníci zde působí P. Chotěbor a P. Měchura. Archeologickou péči zajišťuje Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i. Působí zde celý výzkumný tým pod vedením J. Maříkové (z dalších významných odborníků lze vzpomenout J. Frolíka, G. Blažkovou, I. Herichovou, K. Chlustikovou nebo K. Tomkovou). Problematikou Hradu se ve stejné instituci zajímá také I. Boháčová nebo archeobotanička V. Čulíková.

3. Písemné prameny

Není jistě nutné zdůrazňovat, že pro období, o kterém pojednává tato práce, je písemný pramenný fond relativně chudý. Z domácího písemnictví se zachovaly první texty až z druhé poloviny 10. století, a to ještě v pozdějších redakcích. Navíc se jedná o prameny hagiografické povahy zaznamenávající historické, prostorové a další relevantní informace jen pro potřeby syžetu a díky tomu nebyl kladen důraz na jejich přesnost nebo širší souvislosti. Zmínky o českých reáliích v cizozemských pramenech nejsou sice v 9. a zejména v 10. století nikterak výjimečné, jejich vypovídací hodnota je však často zkreslena nedostatečnou znalostí českého prostředí nebo tendencí odlišnou od zdejších zájmů. Navíc se soustředí spíše na politické události a detailní informace lokálního charakteru buď nezaznamenávají, nebo silně generalizují využívající často literárních topoi.

Situaci zlepšuje fakt, že zejména zmínky o architektuře a prostorových vztazích lze čerpat i z pramenů mladších. Zde se lze opřít příkladem o pestrou kronikářskou tradici, neboť relevantní informace o některých objektech se objevují i v písemnostech ze 14. století.

Níže nastíněné informace z písemných památek jsou obecně známy a při historických rekonstrukcích jsou běžně využívány již od počátků bádání nad danou problematikou. Mezi často citované patří zejména václavská legenda tak řečeného Kristiána (snad Přemyslovce Strachkvase), která byla sepsána ještě v závěru 10. století v pražském prostředí a dedikována biskupu Vojtěchovi.⁵ V široce rozvedeném tématu se legendista zabýval jak životem Václava,

⁵ O její pravosti byla vedena více než stoletá polemika, kterou shrnul D. Třeštík (2008a: 117-137). I jeho model filiací václavských legend však nemá jasný důkaz jejího sepsání v 10. století. Dokázal však, že ludmilské legendy *Recordatus* a *Subtrahente* jsou z *Kristiána* odvozeny. Druhá zmiňovaná je pak zachována v redakci z poloviny

tak genealogií jeho rodu, která zahrnuje mytické počátky spolu se založením Prahy, podrobněji pak zaznamenala životy jeho prarodičů Bořivoje a Ludmily spolu, částečně též jejich potomky Spytihněva a Vratialava. Své místo v legendě našel i příběh o Cyrilovi a Metodějovi. Druhým významným pramenem je kronika pražského svatovítského děkana Kosmy, sepsaná v první čtvrtině 12. století. Od zde zkoumaných událostí jí tak dělí 200 let, autor však ještě žil před zásadní přestavbou lokality na románský hrad, znal tak jeho archaickou topografii. V jeho době kupříkladu ještě areál obepínalo dřevohlinité opevnění, znal kostel Panny Marie nebo knížecí stolec. Kronikář čerpal mimo jiné ze starších domácích pramenů, bohužel však záměrně vynechal období mezi Vládou Bořivoje a vraždou Václava.

Výčet jednotlivých zmínek o Pražském hradě bude řazen do jednotlivých tematických skupin. Lze tak dosáhnout lepší přehlednosti než řazení podle chronologie událostí nebo stáří pramene. V potaz jsou brány jen zmínky, které jsou po faktické stránce relevantní pro téma práce a zabývají se zejména chronologií nebo prostorovým umístěním jednotlivých objektů na Pražském hradě.

Nejstarší zmínky o Praze

První zmínky o Praze – Pražanech byly hledány u tzv. Geografa bavorského. V soupisu kmenů na východě střední Evropy (v názvu spisku severně od Dunaje – to však neplatí obecně) z doby snad kolem poloviny 9. století se objevuje kmen „Fraganeo“ se 40 městy.⁶ Řada badatelů se opírala o podobnost mezi „Fraga“ – Praga.⁷ Interpretace má však několik nedostatků. V první řadě jsou „Fraganeo“ zařazeni mezi kmeny, které nesousedí s Východofranckou říší. Navíc mezi sousedy Franků figuruje český kmen („Beheimare“), patrně jediný subjekt v české kotlině.⁸ Také zaráží nepoměr mezi počtem „civitates“: „Fraganeo“ 40, „Beheimare“ 15 a pro příklad další ze sousedů Franků „Marharii“ 11. Znamenalo by to, že v české kotlině by bylo minimálně 55 měst oproti 11 na Moravě, což je jistě ve své době zarážející nepoměr. Kromě jazykové podobnosti tedy svědčí ostatní indicie proti spojitosti s Prahou.

Z 60. let 10. století (patrně v letech 965/966)⁹ pochází zmínka u židovsko-arabského diplomatického či arabského cestovatele Ibrahíma ibn Jakúba al Isráílí at Tartúsí.¹⁰

12. století. Tím se podařilo stanovit nejmladší možnou dobu vzniku *Kristiána*. Pro absenci jasného důkazu o antedatování *Kristiána* pak není důvod o jeho sepsání v závěru 10. století pochybovat.

⁶ MMFH III., 287.

⁷ Příkladem VANĚČEK 1949: 52; TUREK 1957: 77-85; CHARVÁT 2007: 131-133.

⁸ Na základě faktu, že cizí prameny znají před 10. století na území české kotliny jen jednu politickou entitu v podobě Čechů, tak dokazuje TŘEŠTÍK 2008a: 54-73.

⁹ K dataci návštěvy viz např. ENGELS 1991: 420; PETRÁŇ 2003: 211.

¹⁰ MMFH III, 413-414.

Zaznamenává aglomeraci, která je sice patrně ve srovnání se středomořím označena za „menší než město“, ale zároveň „větší než vesnice“.¹¹ Přes toto úsměvné vyjádření je však zachycena obec fungující jako středisko dálkového obchodu. Z hlediska topografie se pramenem zabývala J. Čiháková a V. Zavřel. Rozbor ukázal několik podstatných faktů, které mají drobné derivace kvůli zachování dvou redakcí arabského textu: Praha je charakterizována jako město z kamene a vápna. Je situována na (nad*) řekou. Její velikost je mezi městem a vesnicí. Na trhu lze získat vše potřebné jak pro domácí obyvatelstvo, tak pro cestující cizince. Nad městem je velká, přírodně opevněná tvrz (velká opevněná tvrz je nad ním či v jeho vyšší části*). Nachází se zde pramen (v tvrzi se nachází pramen*). Tento vodní zdroj protíná spodní část města (prosakuje rovinaté části jejího údolí*). Trhu se účastní cizí obchodníci. Místní výroba.¹²

Nástup Přemyslovců

Pro zkoumanou látku jsou cenným přínosem informace o Bořivojově nabytí moci. První zmínka o prvním historickém Přemyslovcovi se objevila ve Fuldských análech. Při francké výpravě proti Moravanům roku 872 zvítězil druhý proud vojska nad Čechy. U řeky Vltavy poté došlo k vyjednávání s pěti českými „*duces*“, v jejich výčtu na šestém místě figuruje „*Goriwei*“.¹³

Další informace lze čerpat zejména z druhé kapitoly Kristiánovy legendy. O jeho prvním nástupu je pouze zmínka, že se tak stalo z kontinuity přemyslovského rodu.¹⁴ Velmi zajímavé jsou informace k událostem vztahující se k revoltě, která vypukla díky tomu, že Bořivoj „*paternos mores relinqueret et novam atque inauditam sanctitatis legem Christianorum arriperet*“.¹⁵ Kníže utekl na Moravu a v Praze došlo k volbě nového „*ducem*“ Strojníra. Ani s ním však nebyly „*electores*“ plně spokojeni, a proto „*ineunt consilium partibus ex utrisque, quo civitatem metropolim, Pragam scilicet, egredientes, in campo, quid sibi gerendum foret, perquirerent*“.¹⁶ Mezi Bořivojovými a Strojnírovými příznivci následně dojde k bojůvce (v legendě pojaté jako odhalení a potlačení úkladů strojnírovců) a Bořivoj je znovu nastolen. Legenda dokládá, že ještě koncem 10. století bylo povědomí o starší politické situaci a zaznamenává důležitý moment v přemyslovském rodě, kdy natrvalo získali dominantní postavení v české kotlině.

¹¹ ČIHÁKOVÁ – ZAVŘEL 1997: 94.

¹² ČIHÁKOVÁ – ZAVŘEL 1997: 95. Text v závorkách označený * zaznamenává různocnění druhé redakce. Ohledně pramene dovoluje i první redakce interpretaci jeho situování do tvrze.

¹³ ANNALIUM FULDENSII III: 384. K problematice viz TŘEŠTÍK 2008: 182-187.

¹⁴ LUDVÍKOVSKÝ 1976: 18.

¹⁵ LUDVÍKOVSKÝ 1976: 20.

¹⁶ LUDVÍKOVSKÝ 1976: 22.

Založení

Podle Václava Hájka z Libočan byla Praha založena roku 717.¹⁷ Toto úsměvné datum z hlediska data zapsání navíc velmi pozdní samozřejmě nelze brát vážně, o počátku Prahy je však zachována pověst zaznamenaná ve dvou verzích. Starší zachytil mnich Kristián,¹⁸ mladší variantu zaznamenal Kosmas.¹⁹ Je nutné podotknout, že je součástí přemyslovské rodové pověsti. Dle Kalandry jde o alegorii na bázi řeckých vzorů o přerodu z „divoké“ společnosti na civilizovanou.²⁰ Třeštík se domníval, že jde o starý indoevropský motiv, kdy zakladatel – mytický prapředek (Přemysl oráč) vymezí (nejlépe orbou) na základě věštby (Libuše) nové místo.²¹ Pro prostorovou rekonstrukci areálu Pražského hradu nebo pražské aglomerace v počátečních stádiích bohužel pověst nenabízí žádná fakta, je však dokladem, že již ke konci 10. století (alespoň v oficiální tradici) měly křesťanství a přemyslovský rod upevněný vliv. Dosud však není vyřešena otázka, zda Přemyslovci použili svou vlastní rodovou tradici nebo naroubovali svůj otisk na mýtus širší tradice, v tomto případě kmene Čechů. Sledování archetypů naznačuje spíše druhou variantu.²²

Stolec

K lokalizaci intronizačního kamene se pojí dvě zmínky z 12. století. Starší Kosmova se objevuje v souvislosti nastolení knížete Břetislava I. jeho slepým strýcem Jaromírem. Po pohřební slavnosti v bazilice sv. Jiří Jaromír „*accipit Bracizlaum fratruelem et ducit eum ad sedem principalem; et sicut semper in electione ducis faciunt, per superioris aule cancellos decem millia nummorum aut plus per populum spargunt, ne ducem in solio comprimant, sed potius sparsos nummos rapiant*“.²³ Ze zprávy vyplývá, že stolec se nachází na volném prostranství v blízkosti paláce, jasný prostorový vztah k bazilice sv. Jiří však uniká.

O něco mladší zmínka pochází z Letopisů Vincencia Pražského. V souvislosti s dynastickými boji zachytil k roku 1142 popis stolce: „*principali throno, quodam saxo, quod etiam nunc in medio ciuitatis [est]*“²⁴ Značně obecné umístění snad prostého kamene alespoň naznačuje lokaci stolce na akropoli Pražského hradu a pramen lze chápat jako jisté potvrzení staršího Kosmova zápisu.

¹⁷ VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN I: 96-97.

¹⁸ LUDVÍKOVSKÝ 1976: 16, 18.

¹⁹ COSMAE PRAGENSIS CHRONICA BOEMORUM: I/9, 18-19.

²⁰ KALANDRA 1947: 34.

²¹ TŘEŠTÍK 2008b: 101-167.

²² Viz příkladem TŘEŠTÍK 2008b.

²³ COSMAE PRAGENSIS CHRONICA BOEMORUM: I/42, 78.

²⁴ LETOPISY VINCENCIA: 412.

Sněmovní pole - sněm

Místo společenského fóra se objevilo jen v Kristiánově legendě v již citované stati, kdy volitelé „*ineunt consilium partibus ex utrisque, quo civitatem metropolim, Pragam scilicet, egredientes, in campo, quid sibi gerendum foret, perquirerent*“.²⁵ Ze zmínky je patrné, že sněmovní pole leželo vně ze sídelní aglomerace, nejspíše však v dostupné vzdálenosti.

Také v legendě *Crescente fide* se lze dočíst o volbě nového knížete po smrti Spytihněva: „*Cumque praefatus vir venerabilis transisset de hoc saeculo (Spytihněv), omnes populi, qui eius fuerant, congregantes se elegerunt fratres eius iuniorum nomine Wratislaum ducem et principem pro eo*“.²⁶ Ze zmínky však není jasné, zda šlo o členy Spytihněvovy družiny nebo o předáky Čechů.

Kostel Panny Marie

K dlouho hledané církevní stavbě je zachyceno několik zmínek. Nejstarší lze najít opět v Kristiánově legendě. Jde o slib Bořivoje o založení této svatyně, pokud mu bude umožněno navrátit se na pražský stolec (v souvislosti s výše zmíněným povstáním Strojníra). Po zdárném návratu z Moravy pak „*basilicam in honore beate Dei genitricis et perpetue virginis Marie edificaret, reversus sine mora votum suum implere studuit in ipsa civitate Pragensi*“.²⁷

Je zajímavé, že v dalších ranných václavských legendách je jako zakladatel kostela považován až Spytihněv: „*Isque (Spytihněv) moenibus condidit ecclesiam s. dei genitricis Mariae, et aliam quoque in honorem s. Petri principis apostolorum, in quibus dei gratia largiente plurima operata sunt prodigia*“ (*Crescente fide*)²⁸; „*Zpytigneu ... domos dei ad beatissimae eius genitricis Mariae sanctique apaostolorum principis memorandam veneracionem construxit*“ (*Gumpoldova legenda*)²⁹; „... zbudoval (Spytihněv) dva chrámy na čestnou paměť Boha a jeho blahoslavené rodičky, jakož i svatého knížete apoštolů Petra; v nich brzy potom dějí se přispěním pomoci boží každoročně nesčíslné zázraky“ (*Druhá staroslověnská*).³⁰ Je tedy otázka, zda Kristián záměrně nepřenesl zásluhu za založení svatyně ze Spytihněva, jenž byl pouhým Václavovým strýcem, na Bořivoje, který je v přímé rodové linii ke světcí. Vzhledem k tomu, že Kristiánova legenda představuje v mnoha detailech

²⁵ LUDVÍKOVSKÝ 1976: 22.

²⁶ FRB I: 183.

²⁷ LUDVÍKOVSKÝ 1976: 24.

²⁸ FRB I: 183.

²⁹ FRB I: 148.

³⁰ VAJS 1929: 89 (překlad ze staroslověnštiny).

historicky přesné informace a patrně byl sám členem přemyslovského rodu, je jeho verze patrně pravdivější.

Kostel Panny Marie sloužil pro rodinné rituály Přemyslovců. Dokladem je záznam postřizín mladého Václava v mladších redakcích staroslověnských legend: „*Když (Václav) vzrostl, takže mu měli odstříhnouti vlasy, povolal Vratislav, otec jeho, k postřizínám biskupa jeho Notara s kleriky jeho. Když odzpívali mši, biskup pojav pachole postavil je na úhlu stupňů před oltářem a požehnal je řka: Pane Ježíši Kriste, požehnej toto pachole, jakož jsi požehnal všecky spravedlivé své; a tak s požehnáním byl postřižen*“ (text novljanský).³¹

V kronice děkana Kosmy lze nalézt indicie k poloze. Ve druhé knize je v souvislosti s intronizací Břetislava II. roku 1092 zmínka o slavnostním vstupu knížete do Hradu: „*Ipsae autem Cosmas episcopus cum clero et magnifica processione suscipiens eum in porta civitatis ante templum sancte Marie deducit ad solium, et secundum ritum huius terre ab universis comitibus et satrapis est intronizatus dux iunior Bracizlaus XVIII Kal. Octobris*“.³²

Do souvislosti s kostelem Panny Marie bývá kladena zmínka k roku 1255. Popisuje události spjaté s vichřicí, kdy mimo jiné „*campanarium ligneum cum campanis infra muros sanctae Mariae corruit eadem hora vi ventorum magna impellente*“.³³ Zastáncem názoru, že jde o kostel Panny Marie je například I. Borkovský.³⁴ Viděl souvislost mezi citovanou zmínkou a archeologickou situací zachycenou na IV. nádvoří. Zde dokumentoval torzo čtvercové stavby, kterou považoval za relikv citované zvonice. Nutno dodat, že čtvercová stavba leží od kostela cca 25 m, její zřícení na svatyni se proto zdá nepravděpodobné. Odvolává se také na větu předcházející zmíněnou citaci, kdy vichřice „*unde quendam equitem sequentem deiecit de ponte ante castrum*“, což souhlasilo s Kosmovou zmínkou k roku 1092 o blízkosti kostela Panny Marie v blízkosti hlavního vchodu do Hradu. Lze však namítnout, že událost se zřícením zvonice a s pádem jezdce z mostu nejsou v textu dány v prostorovou souvislost.³⁵ S názorem ztotožnění zmínky s kostelem Panny Marie polemizoval V. Richter, podle kterého se jedná o zvonici nad kaplí Panny Marie v západním chóru baziliky sv. Víta.³⁶ Ta je zachycena v Letopisech českých k roku 1264: „*Item eodem anno XI Kal. Martii aedificium turris Pragensis ecclesiae, quod vulgariter dicitur campanarium, corruit, et alia*

³¹ VAJS 1929: 36-37 (překlad ze staroslověnštiny). Postřiziny zachycují také texty vostokovský a minejní (Tamtéž, 14, 21).

³² COSMAE PRAGENSIS CHRONICA BOEMORUM: II/50, 157-158.

³³ FRB II: 310 (IV. Příběhy krále Přemysla Otakara II.).

³⁴ BORKOVSKÝ 1949, 14-15.

³⁵ Text dále pokračuje „*et aliae plures ruinae factae sunt in civitate et per villas*“, tedy místy opět bez spojitosti se svatyní Panny Marie.

³⁶ RICHTER 1936: 265-270.

multa aedificia ecclesiarum corruerunt“.³⁷ Do diskuze přispěli i Frolík a kol. v souvislosti s publikací revizního archeologického výzkumu. Podle nich lze hypoteticky ztotožnit zvonici s jižním přístavkem mladší fáze kostela.³⁸

Kostel částečně lokalizuje i zpráva z Dalimilovy kroniky opět v souvislosti se založením této církevní stavby. V pozitivním profilu knížete Bořivoje připojuje zmínky o budování kostelů: „*Prvý kostel v Hradci postavil, svatému Klimentu jej oslavil; druhý svatě Márie na Pražě ot velikých vrat ihned na dráze*“.³⁹ Autor kroniky však patrně čerpal ze starších pramenů, nápadná je shoda zejména s Kosmovou kronikou. Zpráva tak nemusí odrážet dispozici existující v první polovině 14. století.

Kostel sv. Jiří

K založení baziliky se vyjadřují starší legendistické rameny. V Kristiánově legendě se lze dočíst: „(Vratislav)...*basilicam in honore beati Georgii martyris statuit, sed morte preventus, eius consecracionem diu desideratam minime perspexit* ...“⁴⁰

Obdobně ve spisu mantovského biskupa Gumpolda stojí: „(Vratislav)...*victorioso dei athletae beato martiri Georgio basilicam deo dicendam, christianae credulus veritati, erexit* ...“⁴¹ Díky nehistorickému charakteru pramenů však není znám přesný letopočet fundace.

Bližší informace lze čerpat z další pasáže Kristiánovy legendy v souvislosti s translací mrtvého těla kněžny Ludmily z Tetína na Pražský hrad z popudu knížete Václava. Legendista popisuje, že když v chrámu vykopali pro světici hrob, zaplnila jámu voda a tak nemohlo dojít k pohřbu. Václav proto požádal o pomoc vyšší církevní autoritu: „*Spacio dehinc temporis elapso modico supra dictus princeps Ratispone missis legatis, pontificem eiusdem civitatis, quia erant Boemi viri ipsius temporis parrochiani sui, consuluit, nomine Tutonem, quidnam sibi agendum foret de supra notato corpore. Qui divine legis scripta perlustrans, secundum datam sibi a Deo sapienciam in responsis hec dicta mandavit, scilicet ut corpus, inicium ab*

³⁷ FRB II: 298.

³⁸ FROLÍK ET AL. 2000: 90 a Pozn. 79 (na str. 90 však chybně uvedený překlad citátu „*ve zdech kostela P. Marie*“, což je zavádějící – správně „*ve zdech svatě Marie*“); . Obdobně MAŘÍKOVÁ – EBEN 1999: 236. Posledně zmínění také uvažují o souvislosti se záznamem v Notovaném breviáři XIV A 9 (13./14. století) a v Libero ordinario XIV D 9 (1. polovina 14. století). V rámci pokynů k procesí je zde zaznamenáno „*post missam itur ad capellam sancte Marie*“. Snad se původně jedná o procesí ke kostelu Panny Marie, jejíž zasvěcení mohlo přejít na kostel tzv. Bartoloměje na III. nádvoří a po jeho zániku do kaple v královském paláci, jak je zaznamenáno v misálech z 15. století, kde je stojí: „*Post missam itur ad capellam sanctae Mariae secundum antiquam rubricam que quia postea rupta et translata est ad aulam regalem castris pragensis*“ (viz také CIBULKA 1933: 41).

³⁹ FRB III: 49. Jde o nejmladší záznam o kostele Panny Marie, sloužil proto jako důkaz o jeho existenci ještě ve 14. století. To ale nepotvrdil archeologický výzkum, který podle poslední revize datuje zánik stavby do 13. století s mezním datem 1278, kdy Přemysl Otakar II. vystavěl příkop v západním sousedství a tím zásadně změnil schéma prostoru mezi Středním křídlem a Hradčanským náměstím (FROLÍK ET AL. 2000: 94).

⁴⁰ LUDVÍKOVSKÝ 1976: 28.

⁴¹ Gumpoldova legenda, FRB I: 148.

*ipso exordio prothoplasti sumens, cui dictum est: Terra es et in terram ibis, pulvis es et in pulverem reverteris, sepulture traderent, gloriam Christi donec cernerent. Ingentique zelo divino accensus princeps prefatum antistitem humili prece exoravit, usque ad se dignaretur quatinus venire ac corpus ipse sepulture daret basilicamque, adhuc que benedictione pontificali carebat, dedicaret. Qui simulata infirmitate senectutis ire non prevalens, coepiscopum suum cum aliquantulis clericorum choris allegavit, quo ecclesiam eandem dedicaret. Adveniensque in primis templum Domino consecravit. Post hinc sex elapsis dierum circulis suprafatum corpusculum tumulavit eodem in loco, quo aqua inundaverat*⁴² Kromě reálií k pohřbu světice z textu vyplývá, že kostel sv. Jiří (v textu nejmenovaný) byl dostavěn⁴³ nejdříve za dospělosti Václava (k translaci údajně došlo tři roky po Ludmilině zavraždění).⁴⁴

V Kristiánově legendě sice není výslovně jmenována stavba, kde byla Ludmila po přenesení pochována,⁴⁵ na baziliku sv. Jiří však jasně ukazují další fakta. Zaprvé se zde ujala tradice ludmilského kultu, která se při klášteře uchovala a byla soustavně rozvíjena v období od založení instituce a následně od poloviny 12. století na celodiecézní úrovni.⁴⁶ Zadruhé lokalizaci Ludmiliných ostatků zachytily další písemné památky: „*vnuč její Václav, pospíšil a přinesl bábu svou na slavný hrad Pražský a položil ostatky její v chrámě svatého Jiří*“;⁴⁷ dále například příběh Kanovníka vyšehradského o požáru roku 1142, který neporušil její ostatky.⁴⁸

Dalším významným počinem v 10. století spjatým bezprostředně s kostelem sv. Jiří bylo založení kláštera. Je popsáno v Kosmově kronice v záznamu mezi lety 967–968⁴⁹ a přisouzeno bylo Boleslavovi II. v součinnosti s jeho sestrou Mladou. Ta byla vyslána do Říma, kde „*ad ultimum domnus papa suorum cardinalium consilio, immo volens nove ecclesio benigno subvenire fuffragio, consecrat eam abbatissam mutato nomine Mariam, dans ei sancti Benedicti regulam et abbacialem vigram ... ad ecclesiam vero sancti Georgii martiris, sub regula sancti Benedicti et obedientia filie nostre, abbatisse Marie constitatur*

⁴² LUDVÍKOVSKÝ 1976: 52.

⁴³ Ani k vysvěcení chrámu nemusela být stavba zcela hotová. Tak ambiciózní projekt, jako stavba pravděpodobně trojlodní baziliky, byla v první třetině 10. století jistě velmi náročná. Navíc v českém prostředí chyběly jakékoliv zkušenosti s obdobným projektem.

⁴⁴ Podle D. Třeštíka kalendářní údaje zaznamenané Kristiánem (tj. zavraždění 15. září, translace 19. října) svědčí o čtyřletém intervalu (zavraždění 921, translace 925). Viz TŘEŠTÍK 2008a, 176-181; zde zachycen i vývoj staršího bádání nad problematikou.

⁴⁵ Termínem „*basilica*“ označuje Kristián i jiné kostely (Panna Marie na Pražském hradě, kostel nad původním Ludmiliným hrobem)

⁴⁶ KUBÍN 2011: 81-123.

⁴⁷ Život sv. Lidmily, FRB I: 124 (překlad ze staroslověnštiny).

⁴⁸ FRB II, 236-237.

⁴⁹ Zpráva má spíše časově obecný charakter, za rok 967 je řazena proto, že tehdy dle Kosmy počal panovat Boleslav II. Klášter byl založen patrně v roce 973.

congregatio sanctimonialum ... Et statim, ut iussum fuerat, consilio ducis et abbatisse ecclesia sancti Viti decernitur futuro episcopo, ecclesia vero sancti Gregorii martiris ad presens datur abbatisse ducis sorori Marie“.⁵⁰ Tato legendistova zpráva zachycuje patrně i představu kostela, jak vyplývá z použití zájmena „nový“. Zajímavý názor k tématu vznesl J. Sláma.⁵¹ Domnívá se, že představu baziliky i založení kláštera lze připsat již Boleslavu I. Kosmova záměrná mystifikace pak vznikla kvůli jeho negativnímu obrazu bratrovraha. Naopak Boleslav II. byl podle kronikáře muž „*moribus bonis et conversatione spiritali*“.⁵²

Kostel sv. Víta

Jak se lze dočíst kupříkladu v Kristiánově legendě, je založení chrámu dílem knížete Václava: „*Gracia deinde divina cordi eius inspirante, templum Domino in honore beati Viti martyris condere meditans, legatos allegat Ratisponensem ad pontificem, in cuius, ut prediximus, tunc temporis diocesi constabat Bohemia, secundum statuta ut canonum licenciam illi pontifex tribueret edificandi basilicam, inquires: Pater meus templum Domino in honore olim statuit beati Georgii, egomet vero licencia cum vestra eodem gestio condere more beati in honore Christi martyris Viti. Quibus venerandus auditis pontifex, graciaram cum accione Christum ad dominum extendendo manus profatur: Filio meo felicissimo Wenceslao hec, redeuntes, mandata referte: Ecclesia tua iam venustissime ante Dominum constructa extat. Auribus princeps captatis quibus, exhilaratur corde, fundamenta mox ecclesie iecit parietesque optime locavit*“.⁵³ Z legendistického údaje však opět nelze vyčíst přesnější datum. Kristián také nezná historiku o získání relikvie sv. Víta od krále Jindřicha I., tedy impulz k patrociniu a založení chrámu.

Kostel se stal také místem jeho posledního odpočinku, respektive po jeho translaci ze Staré Boleslavi tři roky po zavraždění: „*Postea autem revelatum est quibusdam servis Dei, ut eundem Dei servum a loco sepulture in basilicam transferrent sancti Viti martyris, quam in metropoli Pragensi Deo auctore a fundamento construxerat et ornamentis ecclesiasticis adprime decoraverat, in qua aliquando, dum fabricaretur, deambulando dixisse fertur versum psalmigraphi: Hec requies mea in seculum seculi*“.⁵⁴ Podle poslední věty se může zdát, že Václav zamýšlel stavbu jako své mauzoleum. Spíše se však jedná o klasický požadavek fundátora, který žádá být pohřben v kostele jím založeným.

⁵⁰ COSMAE PRAGENSIS CHRONICA BOEMORUM: I/22, 42-44.

⁵¹ SLÁMA 2004.

⁵² COSMAE PRAGENSIS CHRONICA BOEMORUM: I/22, 42.

⁵³ LUDVÍKOVSKÝ 1976: 60, 62.

⁵⁴ LUDVÍKOVSKÝ 1976: 78.

Samotný pohřeb je pak stručně zaznamenán níže: „*corpus sanctum in sarcophago et sepeliverunt in basilica sancti Viti martyris*“.⁵⁵

V blízkosti svého pána byl pohřben i jeho dle Kristiána nejbližší společník Podiven: „*Post non multum temporis viri illius ex loco illo sublatum est corpus et translatum cum devocione clericorum, virorum mulierumque devotarum et positum in cimiterio ecclesie sancti Viti, ita ut sanctus Wenceslaus in ecclesia quidem et miles ille foris positus sola maceria dividantur*“.⁵⁶ Zmínka je pěkným dokladem o hierarchii raně středověké elity, kdy posvátné místo uvnitř církevní stavby je vyhrazeno vybrané společnosti, v pražském prostředí přemyslovské rodině, jejich blízkým spolupracovníkům (lze uvažovat o družinících) je vyhrazeno místo vně stavby, přesto však v její bezprostřední blízkosti. Přínosem je i samotný fakt, že okolo svatyně je již pro 10. století zmíněn hřbitov, neboť archeologický výzkum patrně pro značné narušení terénu žádné takto staré stopy s jistotou neobjevil.

Význam stavby dokládá i fakt, že se po založení pražského biskupství stal jeho sídelním chrámem. Vedle Boleslava II. připisuje Kosmas zásluhy i jeho sestře abatyši Mladě. Ta byla i prostředníkem žádajícím na papeži souhlas k založení. Jan XIII. ho následně udělil: „*Unde apostolica auctoritate et sancti Petri principis apostolorum potestate, cuius, licet indigni, tamen sumus vicarii, annuimus et collaudamus atque incanonizamus, quo ad ecclesiam sancti Viti et sancti Wenczlai martirum fiat sedes episcopalis ... Et statium, ut iussum fuerat, consilio ducis et abbatisse ecclesia sancti Viti decernitur futuro episcopo, ecclesia vero sancti Gregorii martiris ad presens datur abbatisse ducis sorori Marie*“.⁵⁷

Palác

První zmínka se nalézá již ve velmi staré legendě Crescente: „*quod quadam die anni circuli volventis conscendens superiorem palatium, suspiciensque per per fenestram uni discipulo narravit dicens: videtur mihi hoc atrium maioris Pauli presbyteri quasi desertum esse*“.⁵⁸ Z úryvku jasně vyplývá, že palácová stavba byla patrová. Je otázka, jak naložit s informací o viděném domu kněze Pavla. Byl tehdy pohled z přízemí zakryt nižší okolní zástavbou? Nebo stál palác jako jeho nástupce v jižním svahu, tudíž nebylo z přízemí vidět severním směrem? Při řešení těchto otázek je příliš mnoho neznámých, odpovědi se tedy nelze dobrat. Situaci navíc ztěžuje fakt, že autor legendy byl cizinec a nemusel s Pražským hradem přijít do styku. Navíc se může jednat o legendistické topoi použité ve snaze zaznamenat množství zázraků nového světce.

⁵⁵ LUDVÍKOVSKÝ 1976: 84.

⁵⁶ LUDVÍKOVSKÝ 1976: 88.

⁵⁷ COSMAE PRAGENSIS CHRONICA BOEMORUM: I/22, 43-44.

⁵⁸ FRB I: 184-185.

Palác zachytil též Kosmas, který ho předpokládal již u mytických přemyslovských vládců. Když se Durynk jde pochlubit svým ohavným činem a jako důkaz nese uříznutou hlavu, nalezne knížete Neklana „*in Pragensi palatio cum omnibus residentem comitibus in concilio*“.⁵⁹ Zmínka o sněmování evokuje přítomnost větší prostory v předrománském paláci Kosmovy doby.

Další Kosmova zpráva, zmíněná v tomto textu již v souvislosti se stolcem⁶⁰ zaznamenává, že palác za časů Kosmy stál patrně při otevřeném prostranství, jistě však v blízkosti intronizačního kamene. Opět pak předpokládá vícepatrovost stavby.

Brány, opevnění

V souvislosti s ústupem polských okupantů z Pražského hradu je u Kosmy zmínka o hradních vstupech: „*Fugientesque nonnulli precipitantur de ponte, quia pons erat interruptus ad insidias hostibus; aliis fugientibus per prerruptam viam, quod vulgo dicitur per caudam urbis, in arta posterula pre angustia exitus ibi innumeris oppressis vix ipse dux Mesco cum paucis evasit*“.⁶¹ Nepochybně se jedná o východní bránu na Opyši (v citátu „*ocasu*“) Hradu. Popsána je i přístupová cesta k této brance. Strmost východního konce hradčanského ostrohu je v souladu s dnešními zjištěními o georeliéfu této předhradní partie, kde skalnatý hřeben prudce spadá jak jižním směrem k dnešní Valdštejské ulici, tak severním do Jeleního příkopu. U přemostění není v textu upřesněno, k jaké bráně náleží. Jelikož je zmínka o mostu umístěna v textu před pasáží s Opyši a utíkají po ní jiní Poláci než ti brankou, lze se domnívat, že jde o vstup jiný. Pravděpodobně ho lze ztotožnit s hlavním západním. Zmínka naznačuje odstranitelnou, patrně dřevěnou konstrukci jeho provedení. Díky zprávě lze vyloučit, že by do brány vedla pevná šíje.

Zmínku o opevnění přináší Kosmas v úsměvné historce, která se stala před rokem 1055 patrně ke konci vlády knížete Břetislava I: „*Nam dum pater eius (Spytihněva II.) Bracizlaus reedificaret menia tocius urbis Prage per girum et hic supradictus heros a parte sibi concessam Satc (Žatec) haberet provinciam, forte exiit, ut cum suic circa sancti Georgii claustrum componeret murum. Et cum nullo modo recte poni posset murus, nisi destrueretur fornax abbatisse, qui ibi forte stabat, iactata fune in media, tunc aliis hoc facere cunctantibus accessit natus herilis et quasi risum sibi faciens cum magno cachinno iussit eum dicere subito in torrentem Bruznicam*“.⁶² Text odkazuje na jasně vymezené místo kláštera sv. Jiří nad Jelením příkopem, kde teče potok Brusnice. Zde dosud nebyla linie předrománského opevnění

⁵⁹ COSMAE PRAGENSIS CHRONICA BOEMORUM: I/13, 30.

⁶⁰ COSMAE PRAGENSIS CHRONICA BOEMORUM: I/42, 78.

⁶¹ COSMAE PRAGENSIS CHRONICA BOEMORUM: I/36, 64. Kosmou uvedený rok 1002 je milný, správně 1004.

⁶² COSMAE PRAGENSIS CHRONICA BOEMORUM: II/14, 104.

prokázána.⁶³ I. Borkovský podle této zprávy soudil, že jde o zděnou kvádřikovou hradbu.⁶⁴ Ta však byla dle četných nálezových situací na různých místech Hradu vcelku spolehlivě datována až do 12. století a je všeobecně přijímáno, že jde o hradbu stavěnou Soběslavem po roce 1135. Vyplývá to ze zápisu tzv. Kanovníka vyšehradského, který k tomuto roku zaznamenal: „*Eodem anno metropolis Bohemiae Praga more Latinarum civitatum coepit renovari*“.⁶⁵ Zmínka jasně dokládá, že v Kosmově době byl sever areálu opevněn. O jaký typ obranné konstrukce se jednalo, však nelze na základě dostupných informací stanovit. Dle zmínky lze pouze vyloučit jednodušší typy jako palisáda apod.

Další Kosmova zpráva, již citovaná v souvislosti s kostelem Panny Marie k roku 1092, situuje hlavní hradní vstup⁶⁶ před tuto stavbu.⁶⁷

Ostatní

Mezi doposud přesvědčivě nelokalizovaná místa patří vyvýšenina, kterou zmínil Kosmas ve vyprávění o útěku Měška z Pražského hradu: „*Mox fidelis cliens iussa facit et ascendens noctu in media urbe eminenciozem locum, qui dicitur Zizi,*⁶⁸ *tuba intonat et clara voce clamans ingeminat ...*“.⁶⁹ Bývá často ztotožňována s vyvýšenou částí, která je rekonstruována pro oblast mezi jihozápadní částí katedrály a jihovýchodním koncem II. nádvoří. Podle I. Borkovského hrála vyvýšenina důležitou úlohu v předkřesťanském kultu. Proto bylo na jejím svahu zřízeno pohřebiště pro významné jedince, čehož je důkazem nález hrobu tzv. „bojovníka“.⁷⁰

Dalším místem, které se často objevuje v rané legendistické literatuře, je vinice: „*vineamque properans*“⁷¹; „*properabat in vineam suam*“⁷²; „*vinearum septa noctu transiliens; fiscellulas utrisque dorso dependentes gravidis implens racemis, cellulam palatio remotiorem sibique adeo caram furto laudabili revisit*“.⁷³ Podle posledně citovaného od mantovského biskupa se lze domnívat, že vinice nebyla od Pražského hradu, respektive paláce příliš vzdálená. Na východním konci hradčanského ostrohu se zachoval pomístní název

⁶³ Opevnění bylo zachyceno na západě v tzv. Slévárně a na východě v severovýchodním nároží Purkrabství.

V prostoru mezi těmito dvěma místy, který zahrnuje vlastně celou severní hranu hradního areálu, dřevohlinitá hradba zaznamenaná nebyla.

⁶⁴ BORKOVSKÝ 1949: 58.

⁶⁵ FRB II: 222. Latinský způsob znamená z kamene a vápna.

⁶⁶ Respektive vstup, hrající svou roli při intronizaci, s největší pravděpodobností tedy západní brána.

⁶⁷ COSMAE PRAGENSIS CHRONICA BOEMORUM: II/50, 157-158.

⁶⁸ Varia „Ziscis“, „Sizi“.

⁶⁹ COSMAE PRAGENSIS CHRONICA BOEMORUM: I/36, 64.

⁷⁰ BORKOVSKÝ 1949: 38-43.

⁷¹ LUDVÍKOVSKÝ 1976: 58

⁷² Crescente, FRB I: 184.

⁷³ Gumpold, FRB I: 153.

Svatováclavská vinice. Zde bylo nejpозději od dob Karla IV. vinařství opravdu provozováno. Zda však minuly spisy z 10. století tuto nebo jinou lokalitu, není zřejmé. Nelze též vyloučit variantu, že se jedná o použití literárního topoi na zdůraznění Václavovy náboženské horlivosti.

Z civilních staveb je v Crescente zaznamenán dům kněze Pavla. Objevil se již v citaci v souvislosti s palácem a Václavovou vizionářskou schopností.⁷⁴ Obdobná pasáž je zachycena i u Kristiána: „... *presbiteri Pauli ... atrium, quod amenis et vastis edium muniebatur ambitibus*“.⁷⁵ Přestože stavba není lokalizována na Pražský hrad, lze tak uvažovat ve spojení s fakty v Crescente. Dle filiace legend D. Třeštika však mohl Kristián převzít tento fakt z původního Crescente.⁷⁶ Kristián má však připojen i detailnější popis, je tedy pravděpodobné, že se s podobnou stavbou na Pražském hradě mohl setkat.

4. Archeologické prameny

Další významnou skupinou pramenů jsou informace získané archeologickým výzkumem. Vzhledem k malé základně písemných pramenů je jejich význam pro rekonstrukci vývoje počátků lokality zásadní. Jejich charakteristika je opačná než u historických zmínek, neboť zachycují hmotný otisk události a teprve správná interpretace včetně časového zařazení z nich činí zdroj vypovídající o minulosti. Interpretace naráží na množství problémů. Upřesnění datace je (až na výjimečné události jasně spojitelné se známým historickým vývojem) možné teprve po komparaci většího množství reprezentativních nálezových souborů a pro raný středověk (a mnohdy i mladší dějiny) lze často stanovit jen rámcové zařazení do širšího časového intervalu. To vychází z problémů přiřazení relativní chronologie, která je založená na lokálních vývojových řadách hmotné kultury (zejména keramiky), na absolutní data. Hmotná kultura střídala své trendy pomalu a stále je nutné dbát při hodnocení souborů zvýšené opatrnosti, neboť dožívání starších projevů kultury mohlo pokračovat hluboko do pozdějšího období. Další interpretační problémy jsou způsobeny zejména prostorovou hustotou zkoumaných ploch. Výzkum je většinou vázán na stavební aktivity, a proto nelze výběr ploch ovlivnit. Velká část historických terénů na lokalitě je pak nenávratně odstraněna bohatým stavebním vývojem areálu.

⁷⁴ FRB I: 184-185.

⁷⁵ LUDVÍKOVSKÝ 197: 32.

⁷⁶ TŘEŠTÍK 2008a, 155-175, přehledně graf na s. 174.

Dnes je při výzkumu Pražského hradu a okolí základna archeologických dat doplňována závěry ze spolupracujících oborů. Zejména nástup dendrochronologie pomohl s upřesňováním absolutní chronologie, její využití však odvisí od specifických nálezových situací (nálezy analyzovatelných dřev jsou ojedinělé). Pro datování lze využít i radiokarbonovou metodu založenou na měření rozpadu ^{14}C , neboť výsledný datační rozptyl se pro období raného středověku u kvalitních vzorků dostal již na únosný interval.⁷⁷ Hojně využívané závěry poskytuje geologický průzkum, který se snaží o rekonstrukci původního georeliéfu a sleduje vývoj jeho změn. Důležitost této disciplíny pro současný výzkum lokality dokládá dlouhodobá působnost geologa ve výzkumném týmu (I. Herichová). Dalším využívaným oborem je archeobotanika a paleoekologie. Na základě makrozbytků a rozboru pylového spektra lze nejen zpřesnit naše představy o tom, jaká rostlinná společenství doprovázela naše předky (případně jimi byla využívána), ale také lze usuzovat na převládající charakter prostředí, odkud byl vzorek analyzován. Významně může do řešení především prostorových vztahů zasáhnout i geofyzikální průzkum, na Pražském hradě využíván již z iniciativy Ivana Borkovského. Mezi další využívané obory patří například archeozoologie archeogenetika nebo antropologie.

Pro potřeby práce budou využívány archeologické prameny jak z vlastního areálu Pražského hradu, tak z přilehlého okolí. Pro celkové pochopení situace je totiž nezbytné zahrnout objevy z Hradčan a z přilehlých oblastí Střešovic, proto je v textu připojeno krátké shrnutí dosažených poznatků v tomto prostoru. Částečně bude nutné pracovat i s informacemi z Malé Strany, nedílné součásti raně středověké pražské aglomerace. Složité problémy geneze této části osídleného prostoru překračují rozsah práce, v nedávné době však byly výsledky dosavadního výzkumu souborně publikovány.⁷⁸

Archeologický výzkum Pražského hradu systematicky probíhá od roku 1925. Nejstarší archeologická dokumentace spojená s osobami J. Mockera, K. Hilberta a F. X. Margolda však začala vznikat již okolo poloviny 70. let 19. století v souvislosti s dostavbou chrámu sv. Víta.⁷⁹ Z let 1897 – 1908 pak pochází dokumentace při restauraci baziliky sv. Jiří, kterou pořídil F. Mach.⁸⁰ Rozborem nejstarších církevních staveb na Pražském hradě se následně detailně zabývala A. Merhautová.⁸¹

⁷⁷ Interval ± 30 let, příkladem: HAVRDA 2008: 664, pozn. 4.

⁷⁸ ČIHÁKOVÁ – HAVRDA 2008.

⁷⁹ MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – HERICHOVÁ 2009: 9, 15-30, 36-40.

⁸⁰ FROLÍK – SMETÁNKA 1997: 14, 16.

⁸¹ MERHAUTOVÁ 1966; TÁŽ 1971; TŘEŠTÍK – MERHAUTOVÁ 1984.

I v archeologii byly otázky spojené s genezí lokality a zejména s prvními Přemyslovci (a tudíž s počátky české státnosti)⁸² od počátku v popředí zájmu. Již v roce 1910 došlo při stavebních pracích na katedrále k objevu části původní václavské rotundy sv. Víta.⁸³ K zásadním objevům pak patřil odkryv situací v prostoru III. nádvoří probíhající v letech 1925-29 pod vedením K. Gutha,⁸⁴ kde byly zachyceny části stavebního vývoje akropole a zároveň došlo k prvnímu průzkumu dřevohlinitého opevnění. Odhalené historické terény byly posléze zakonzervovány a v současnosti tvoří podstatnou část archeologické rezervace Pražského hradu. V souvislosti s adaptací lokality na sídlo prezidenta republiky a dalšími stavebními úpravami se uskutečnila celá řada dalších výzkumných akcí. Terénní práce a jejich vyhodnocování probíhají nepřetržitě do současnosti a záběr tohoto textu nedovoluje podrobný vhled do dějin bádání;⁸⁵ vývoj studia dílčích problémů bude popsán v příslušných pasážích. Pro lepší orientaci v obecných závěrech o Pražském hradě lze odkázat na několik významných shrnutí. Za jednu z prvních shrnujících prací lze považovat text Praha, Budeč, Boleslav, která vycházela z dlouholetých pozorování K. Gutha.⁸⁶ V závěru své vědecké kariéry shrnul své poznatky I. Borkovský v knize Pražský hrad v době přemyslovských knížat.⁸⁷ Zatím poslední celkové zhodnocení, publikaci Archeologie na Pražském hradě, vydala autorská dvojice Z. Smetánka a J. Frolík.⁸⁸ V současnosti se rozběhl projekt pod vedením J. Maříkové-Kubkové, který dokumentuje veškeré archeologické akce v areálu Hradu jak formou katalogu, tak vynesemím v mapových listech.⁸⁹

Mnohem horší stav poznání panuje pro oblast Hradčan nebo přilehlé části Prahy 6. Částečně je způsoben tím, že na jejich rozhraní bylo zbudováno masivní barokní hradčanské opevnění, které částečně přikrylo, ve velké míře však odstranilo starší antropogenní nadloží. Na rozdíl od Hradu zde v minulosti neproběhlo mnoho velkých, kvalitně vedených výzkumů. Ze starších jde především o výzkum pohřebiště na Loretánském náměstí v letech 1934-35, k jeho zpracování a ucelené publikaci ale dochází teprve v současnosti.⁹⁰ Není nutné

⁸² Geneze lokality byla (a dodnes často je) spojována právě s nástupem Přemyslovců (viz GUTH 1929: 63; JEČNÝ ET AL. 1984: 212).

⁸³ HILBERT 1934; nejnověji MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – HERICHOVÁ 2009: 21-21.

⁸⁴ FROLÍK – SMETÁNKA 1997: 16.

⁸⁵ Velmi kvalitní shrnutí historie archeologického výzkumu Pražského hradu při příležitosti jeho 80. výročí představil J. Frolík (2008).

⁸⁶ GUTH 1934.

⁸⁷ BORKOVSKÝ 1969.

⁸⁸ FROLÍK – SMETÁNKA 1997.

⁸⁹ Zatím publikován první díl atlasu zahrnující katedrálu sv. Víta a Vikářskou ulici: MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – HERICHOVÁ 2009. Přípravuje se badatelskou obcí dlouho očekávaná publikace o III. nádvoří.

⁹⁰ Zatím publikována primární dokumentace (viz BOHÁČOVÁ – BLAŽKOVÁ 2011), na textu vyhodnocení výzkumu se pracuje.

zdůrazňovat, že kvalita terénní dokumentace neodpovídá současným standardům (ani ve srovnání s některými soudobými hradními akcemi). Moderně vedené výzkumy se zde začaly provádět teprve od 80. let (příkladem Kanovnická čp. 73), množství velkých záchranných akcí pak proběhlo zhruba v posledních deseti letech (Schwarzenberský, Toskánský, Salmovský, Martinický nebo Trauttmansdorfský palác) a v současné době teprve dochází k jejich vyhodnocování.

Následující výčet archeologických sondáží zahrne oba sledované časové intervaly: první lze zařadit v absolutních datech přibližně do průběhu 9. století bez jeho závěru, druhý pak od závěru 9. do 10. století. Je nutné zmínit, že přiřazování jednotlivých nálezových celků k takto přesně definovaným absolutním datům je pouze hypotetické a vychází ze současných srovnávacích studií o místním vývoji hmotné kultury (zejména běžné keramické produkce). Často je možné posuzovanou situaci datovat pouze rámcově do širšího časového intervalu. Výčet si nečiní ambice na zaznamenání absolutně všech archeologicky dokumentovaných akcí, důležitým hlediskem při jejich výběru byla zejména kvalitativní stránka jak samotných zkoumaných terénů a jejich důležitosti pro následnou rekonstrukci celku, tak zvolené metody exkavace (tzn. zejména předpoklad exaktně vedené dokumentace). Výčet je limitován i neutěšeným stavem zpracování některých výzkumů. U některých situacích se složitým, často dosud uspokojivě neuzavřeným vývojem interpretace je připojen širší komentář. Obdobně jsou rozebrány situace, u kterých je to nutné z hlediska dalšího srovnávání.

Jednotlivé prameny získané archeologií lze rozdělit podle funkčního zařazení do několika skupin. Ze sledovaného období byla zachycena sídlištní zástavba, pohřebiště, církevní objekty, fortifikace a komunikace. Jejich hranice se pochopitelně díky omezenému prostoru nebo vzájemným vztahům mnohdy prolínaly.

Sídlištních kontextů bylo zejména z nejstaršího období, tedy z průběhu 9. století prozkoumáno malé množství. Je otázka, zda je výsledný stav dán slabou hustotou osídlení. Ve světle faktu, že na území opevněné plochy Hradu jsou starší nálezy v primární poloze vzácné (zejména pravěké kontexty),⁹¹ lze předpokládat, že raně středověký a pozdější vývoj spíše setřel jejich stopy. Hypotézu podporují nečetné, avšak nijak výjimečné pravěké zlomky v tělese raně středověké hradby, na jejíž stavbu bylo potřeba velkého množství zeminy patrně

⁹¹ Eneolitický koflík, nalezený ve východní části Jiřské ulice a zaznamenaný K. Fialou, nemá jasné nálezové okolnosti („*Tehdy při rychlých pracích kanalizačních a obtížném provádění pažení, nebylo možno naleziště podrobně ohledati*“; FIALA 1933: 1). I vzhledem k tomu, že pravěké vrstvy vyloučil v ploše ulice výzkum v roce 2008, jde spíše o druhotnou polohu. Ojedinele došlo k zachycení pravěkého nálezu na úrovni podloží, pro demonstraci lze uvést jeden stěp ze Severního výběžku (FROLÍK 1997: 77).

z dostupné vzdálenosti.⁹² Dřevohlinité opevnění vznikalo až po nástupu Přemyslovců, proto se výše řečené vztahuje i na starší raně středověké kontexty. V prostoru Hradčan je pak situace zkrešlena nedostatečnou hustotou sondáže a zvýšenou stavební činností ve vrcholném středověku a zejména raném novověku, kdy vznikaly ambiciózní stavby šlechtických paláců, čímž došlo na velkých plochách k odstranění starších terénů.

4.1 Areál Pražského hradu

Sídlištní zástavba

V areálu Pražského hradu byly sídlištní objekty zaznamenány zejména v počátcích výzkumu. Práce na III. nádvoří v letech 1925–29 zachytily pro nejstarší období nejméně dvě kumulace sídlištních objektů.⁹³ V obou případech šlo o unikátní nálezy srubových staveb s dochovanými dřevěnými částmi. Ke zpracování těchto závažných situací došlo až v nedávné době. Skupinu, která se soustředila před západním průčelím chrámu sv. Víta, rozebral v roce 1987 ve své nepublikované disertační práci J. Frolík.⁹⁴ Byly rozpoznány celkem čtyři vývojové úrovně. Oproti původnímu předběžnému časovému zařazení I. Borkovského, který kladl počátky této zástavby již do 9. století, datoval J. Frolík situaci až do 11.–12. století.⁹⁵ Stavby, nalezené v jižní části III. nádvoří v severním sousedství pozdějšího románského kostela sv. „Bartoloměje“,⁹⁶ zpracovala I. Boháčová ve studii věnované raně středověkým dřevěným stavbám na Pražském hradě⁹⁷. Starší z dvojice staveb je dendrochronologicky datována několika vzorky bezpečně před polovinu 10. století,⁹⁸ mladší je kladena nejpozději do 1. poloviny 11. století.⁹⁹ I. Borkovský v tomto prostoru dokumentoval i další dřevěné stavby, za nejstarší považoval reliktní srubu, který byl nalezen přímo na podloží. Datace však nebyla upřesněna.¹⁰⁰

⁹² Pravěké zlomky v tělese hradby byly dokumentovány například v areálu Purkrabství (BORKOVSKÝ 1969: 19). Příměs pravěkých keramických zlomků byla zaznamenána i v jiných kontextech, například v souvrství při kostele P. Marie (FROLÍK ET AL. 2000: 83), na Jiřském náměstí (FROLÍK 2000: 103) a mnoha dalších.

⁹³ Výčet není patrně kompletní. Další situace může odhalit konečné zpracování výzkumu. Navíc ve velké části plochy se výzkum zastavil na mladších kontextech, nedošlo tedy k odhalení stratigraficky starších kontextů.

⁹⁴ FROLÍK 1987.

⁹⁵ FROLÍK – SMETÁNKA 1997: 90-93, krešebná rekonstrukce na str. 93.

⁹⁶ Kostel objevený K. Fialou již roku 1920 je neznámého zasvěcení. Již objevitel ho označil za sv. „Bartoloměje“. Při hledání nejstaršího pražského kostela mu pak bylo připisováno zasvěcení Panně Marii. V současnosti ho nelze s jistotou spojit s žádnou z historicky doložených církevních staveb (viz BORKOVSKÝ 1969: 127-132, kde se autor přiklání k zasvěcení sv. „Bartoloměji“).

⁹⁷ BOHÁČOVÁ 2011: 375-390.

⁹⁸ Data 925, po 923, po 936 a po 939 (DVORSKÁ – BOHÁČOVÁ 1999: 63, Taf. 3A).

⁹⁹ BOHÁČOVÁ 2011: 378.

¹⁰⁰ BORKOVSKÝ 1969: Obr. 35; FROLÍK 2000: Pozn. 23.

Další budova, opět srubové konstrukce, byla zaznamenána při týmovém výzkumu v tzv. Severním palácovém výběžku mezi I. a IV. nádvořím roku 1987.¹⁰¹ Odhalené nároží dřevěné stavby překryla vrstva s keramikou datovanou do 10. století, patrně do stejného horizontu náleží i samotná stavba. Stratigrafický vývoj je v místě doložen již od 9. století (snad od jeho 1. poloviny),¹⁰² avšak pouze přítomností kulturních vrstev a drobných objektů.

Situace, která byla interpretována jako obydlí, byla objevena při týmovém výzkumu v ploše tzv. Lakovny v Severním křídle v letech 1985–86. Z objektu, jenž měl dvě fáze (obě podle keramického inventáře datované do 10. století)¹⁰³ a nacházel se za zadní stranou dřevohlinité fortifikace,¹⁰⁴ bylo možné odebrat „ze základových věnců“¹⁰⁵ dvojici vzorků na dendrochronologickou analýzu. Na starší fázi bylo použito dubu káceného ve třetí čtvrtině 9. století, mladší fázi reprezentoval dubový kuláč kácený okolo třetiny 10. století.¹⁰⁶ Stratigraficky pod zástavbou bylo zachyceno středohradištní souvrství o mocnosti 0,3 m.¹⁰⁷

Severně od posledně zmiňované lokality, na tzv. Slévárenském dvorku, byla zaznamenána skrumáž pravoúhle skládaných dřevěných prvků. Ležela v mírné depresi stratigraficky pod starší fází dřevohlinitého opevnění. Mezi dřevy byl humózní zásyp o několika vrstvách s bohatým nálezovým fondem. Dřeva byla částečně opracována, některá měla na severních koncích zadlabaná oka, skrz které bylo občas protaženo slabší dřevo. Interpretace původu dřevěné konstrukce se liší. Podle J. Frolíka a Z. Smetánky se jedná o destrukci dřevěné stavby,¹⁰⁸ podle I. Boháčové byla dřeva úmyslně naskládána do vlhké deprese z příčiny stabilizace následně zbudovaného hradebního tělesa. Zádlabny se slabšími provlečenými dřevy pak podle ní sloužily jako kotvy.¹⁰⁹ Proti druhé interpretaci lze namítnout, že situace kúlových jamek dokumentovaných stratigraficky níže prostorově nesouvisela se zádlabny. U některých zádlabů chyběl „kotvící“ kolík. Jednotlivá dřeva pak měla mezi sebou poměrně dost prostoru a celková situace nevypadá na plánované uspořádání, ale spíše na destrukci. Proti první interpretaci lze namítnout umístění ve svahu, objekt však

¹⁰¹ FROLÍK 1997.

¹⁰² Viz BOHÁČOVÁ – FROLÍK 1991; FROLÍK 1997: 84, obr. 15/1a. Schematický vývoj lokality FROLÍK - SMETÁNKA 1997: Tab. 1.

¹⁰³ BOHÁČOVÁ 2011: 376.

¹⁰⁴ Výzkum ani situace s dřevěnými domy nebyly dodnes komplexně publikovány. Bez toho bohužel nebylo možné situaci konkrétně zanást do celkového plánu. O domech vyšlo několik drobných zmínek: BOHÁČOVÁ – FROLÍK – ŽEGLITZ 1987: 160; BOHÁČOVÁ ET AL. 1988: 176-177; BOHÁČOVÁ ET AL. 1988: 1989, 140; FROLÍK – SMETÁNKA 1997: 95; BOHÁČOVÁ 2011: 376.

¹⁰⁵ BOHÁČOVÁ 2011: 376.

¹⁰⁶ Starší fáze 874 (max. 878); mladší fáze 920+max. 15; DVORSKÁ – BOHÁČOVÁ 1999: Taf. 6.

¹⁰⁷ BOHÁČOVÁ ET AL. 1989: 140.

¹⁰⁸ FROLÍK – SMETÁNKA 1997: 53-54.

¹⁰⁹ BOHÁČOVÁ 2001: 218-220, 224.

mohl být stržen z vyšší jižní polohy. Rozřešení situace patrně nebude jednoduché, z hlediska vývoje opevnění má však nález díky dendrochronologické analýze klíčovou hodnotu (viz níže).

Patrně ze závěru 10. století pochází dvojice dřevěných staveb (jedna opět srubové techniky) pod dnešní budovou Starého probošství zaznamenaná při výzkumu v roce 1984 v týmu I. Boháčová, J. Frolík a J. Žegklitz.¹¹⁰ Snad se jedná o reliktní bývalého biskupského dvora, doloženého k roku 994.¹¹¹ Situaci nahradil patrně před rokem 1060 již kamenný objekt, který představuje nejstarší nález zděné obytné stavby v areálu Hradu.

Dle předběžných závěrů došlo k zachycení sídlištních situací s dlouhou kontinuitou také při výzkumu Jiřského náměstí (týmový výzkum v letech 1984 až 2001). Nejstarší objekt v podobě polozemnice byl datován do 10. století. Nad ním byly dokumentovány minimálně tři fáze mladších obytných staveb (sруб posléze nahrazený dvoufázovou kůlovou stavbou), jejichž datace však spadá do 11. – 12. století.¹¹² Hypoteticky lze pro starší období uvažovat také o tzv. „dvorci“, který byl zachycen v centrální části náměstí. Sestával z dvojice kůlových staveb, v jejichž severním sousedství probíhala linie kůlových jamek interpretovaná jako plotové ohrazení. Dle předběžných výsledků výzkumu je „dvorec“ datačně vymezen jen mladšími situacemi, které spadají patrně do druhé poloviny 12. století.¹¹³

Mezi zástavbu 10. století byl I. Borkovským řazen i dřevěný dům s kamennou podezdívkou nalezený roku 1938 jižně od Starého královského paláce na tzv. Vladislavském dvorku. Stavba, vybavená kvalitní keramickou dlažbou z trojúhelníkových dílů, byla považována za část předchůdce románského paláce.¹¹⁴ Při revizi situace však vyplynulo, že je objekt mladší zhruba o 200–300 let.¹¹⁵

Z hlediska sledování chronologických vztahů zejména vůči opevnění je nutné v souvislosti se sídlištními situacemi zmínit souvrství v místnosti pod oktogonální kaplí v jihozápadním rohu III. nádvoří v letech 1985–86 (výzkum I. Boháčová, J. Frolík, J. Žegklitz). Dřevohlinité těleso zde překryla stratigrafie s bohatým vývojem, překvapivá je zejména část

¹¹⁰ Zhodnocení výzkumu FROLÍK 1999b: popis nálezové sídlištní situace zejména str. 180-181.

¹¹¹ „Pontificale forum“ (FRB I: 325). Zpráva z „Versus de passione sancti Adalberti“ pochází patrně z přelomu 11. a 12. století, nemusí tedy nutně reflektovat situaci z konce 10. století. Biskupství však bylo založeno již 973/4, jeho sídlo na Pražském hradě je tedy očekávatelné.

¹¹² FROLÍK 1991: 186.

¹¹³ BOHÁČOVÁ – FROLÍK – ŽEGKLITZ 1989: 193-194, Obr. 1.

¹¹⁴ BORKOVSKÝ 1969: 80-81.

¹¹⁵ FROLÍK - SMETÁNKA 1997: 96.

nálezového fondu obsahujícího keramiku s límcovými okraji, podle dnešních absolutních chronologických řad kladené od přelomu 9.–10. až do poloviny 10. století.¹¹⁶

Vedle jasně zachycené zástavby byly ze středohradištního období na více místech zachyceny kontexty vrstev (například v areálu Purkrabství či Lobkovického paláce). Někde se středohradištní keramika objevovala jako příměs v mladších kontextech (například při výzkumu areálu u kostela Panny Marie, dřevohlinitý val ve Víceúčelovém sále a pod.).

Pohřebiště

V areálu Pražského hradu byly zaznamenány pro vymezené období celkem čtyři jasně zařaditelné funerální okrsky. Nejstarší skupina, kterou lze zařadit ještě do 9. století (s možným přesahem do první třetiny 10. století),¹¹⁷ byla zachycena na III. nádvoří v jeho západní části (přibližně jihozápadně od dnešního monolitu). Většina ze zhruba dvaceti zachycených hrobů byla porušena při snižování terénu v 16. století a předpokládá se, že původní rozsah pohřebiště byl větší. Mezi pohřby vyniká tzv. „hrob bojovníka“ uložený do dřevěné komory spolu s nadstandardní výbavou.¹¹⁸ Jde o jediný jasně nekostelní hřbitov zaznamenaný pro sledované období v areálu Pražského hradu. V současnosti je prezentován v expozici Příběh Pražského hradu.

Další pohřební areály jsou již vázány na konkrétní církevní stavby (interiérní pohřby jsou zmíněny v oddíle *Církevní stavby* u objektů, ve kterých jsou situovány). Východně a jižně od kostela Panny Marie došlo k zachycení části pohřebiště (terénní práce 1948–1952, autor I. Borkovský, revizní výzkum 1995, autoři J. Frolík, J. Maříková). Západně jsou terény zničeny mladšími zásahy (zejména vrcholně středověkým příkopem), severní strana nebyla dostatečně zkoumána, i když drobná sondáž pohřby také zachytila. Rozsah pohřebiště je vymezen z jihu cestou, která podle autorů revizního výzkumu směřovala od jihovýchodního rohu II. nádvoří k jihozápadnímu nároží kostela. Její stáří lze datovat pouze zánikem, který spadá do 13. století. Pohřební aktivity je možné datovat do 10.–12. století. Etážovité pohřebiště bylo využíváno velmi intenzivně, proto přes časté překopávání terénu pro další a další pohřby smazalo ve stratigrafii vývojové vztahy. Datace tak vychází z nálezového fondu. Jistou indicií pro větší stáří pohřebiště představuje nález části skeletu nohy pod základem nejstarší zachycené stavební fáze kostela. Autoři revizního výzkumu však podotýkají, že s menší pravděpodobností mohla být kost vklíněna pod základ při kopání hrobové jámy

¹¹⁶ Mladší část stratigrafie již obsahovala keramiku z okruhu kalichovité profilace okraje.

¹¹⁷ Datace převzata z TOMKOVÁ – FROLÍK 2005: Tab. 1.

¹¹⁸ BORKOVSKÝ 1969: 136-137, Obr. 55-57; železné artefakty rozkresleny v FROLÍK – SMETÁNKA 1997: 57-58.

v těsné blízkosti zdiva.¹¹⁹ Pohřebiště patrně zahrnovalo značnou část II. nádvoří, neboť další skupiny hrobů byly zachyceny i jinde. Dva skelety dokumentoval I. Borkovský v prostoru dnešního průjezdu mezi II. a III. nádvořím. Byly situovány v raně středověkém příkopu, přičemž jeden zabíhal pod základ románské hradby.¹²⁰ Druhou skupinu zaznamenala K. Tomková v roce 1992 v tzv. zákoutí u kaple sv. Kříže. Tři hroby se nacházely ve výplni zaniklého příkopu. Překrývaly je kontexty z 12.–13. století.¹²¹ Hypotetickou spojitost s nekropolí spjatou s kostelem Panny Marie může mít skupina pohřbů pod severozápadním nárožím Španělského sálu objevená v roce 1960 (výzkum I. Borkovský). Jejich datace není upřesněna, zaznamenány však byly tři záušnice a opukové obložení.¹²²

Doklady pohřbívání pocházejí i z okolí rotundy sv. Víta. Kromě písemně zachyceného pohřbu Václavova „miles“ Podivena (viz kapitola písemné prameny) jde jen o případ hrobu IIN-099. Obsahoval zlomek ostruhy s dlouhým bodcem. Kovový předmět byl umístěn u ruky a ležel tím pádem pravděpodobně v druhotné poloze.¹²³ Archeologicky tedy nebylo pohřebiště současné s rotundou jednoznačně potvrzeno, část terénů v okolí však byla zničena například výstavbou baziliky a gotického dómu.

Církevní stavby

Lokalizace první církevní stavby, tedy kostela Panny Marie, byla předmětem bádání celou první polovinu 20. století. Teprve objev kostelíka v prostoru průchodu z II. na IV. hradní nádvoří a zejména obhajoba ztotožnění s Pannou Marií vydaná I. Borkovským roku 1949 tuto diskuzi prakticky uzavřela.¹²⁴ K přehodnocení výsledků výzkumu (nikoliv však lokalizace objektu) došlo v publikaci o nejstarší církevní architektuře Hradu o půl století později.¹²⁵ Snad z původního Bořivojova kostela pocházel pouze fragment „tumby“ a část základu v severovýchodním nároží stavby. Autoři revizního výzkumu také uvažují o spodní partii základu apsidy. Usuzují tak z faktu, že základ apsidy mladšího kostela nemá pravidelný půlkruhový tvar jako nadzemní zdivo, proto snad v sobě obsahuje starší fragment. Na všech místech odhaleného základového zdiva však byla zachycena jen mladší fáze. V dalším vývoji byla do maltové podlahy „tumby“ vložena hrobka, která bývá přisuzována knížeti Spytihněvovi I. a jeho manželce. Časový odstup mezi první a druhou fází nemusí být velký.¹²⁶

¹¹⁹ FROLÍK ET AL. 2000: 90-91.

¹²⁰ BORKOVSKÝ 1949: Obr. na str. 56. TÝŽ 1969: 139-140.

¹²¹ DRAGON ET AL. 1995: 215.

¹²² FROLÍK ET AL. 2000: 91.

¹²³ TOMKOVÁ 2005: 8.

¹²⁴ BORKOVSKÝ 1949. Výzkumné sezóny 1930, 1946, 1950-52, 1954-55, revizní výzkum 1995.

¹²⁵ FROLÍK ET AL. 2000: 17-96.

¹²⁶ FROLÍK ET AL. 2000: 83-87.

Čitelnost terénu značně zkomplikovala mladší přestavba kostela, která starší relikty (zejména obvodová zdiva nebo dřevěné konstrukce) nenávratně odstranila. Situaci v okolí narušilo intenzivní pohřbívání, probíhající až do 13. století a stavební vývoj západní části Pražského hradu.¹²⁷

Druhou církevní stavbou založenou v areálu Hradu je bazilika sv. Jiří stavěné patrně mezi lety 915–921. Dokumentace stavby začala při její historizující renovaci mezi lety 1888–1919 a jsou spjaty se jménem Mořice Lüssnera a Františka Macha.¹²⁸ Další sumu informací pak přinesl archeologický výzkum I. Borkovského uskutečněný v letech 1959–62.¹²⁹ Problematika byla nejnověji shrnuta v publikaci *Castrum Pragense III*.¹³⁰ Ze stavby, náležející bezpečně původní výstavbě raného 10. století, se zachovalo základové zdivo v západním konci objektu naznačující trojlodní řešení. K němu byl ze západu sekundárně připojen přístavek, patrně vybudovaný za Boleslava II. v rámci adaptace areálu na nově založený ženský klášter. Rozsah původní vratislavské baziliky nelze podle současných závěrů stanovit, délka boleslavské stavby bývá odhadována na základě objevu hrobky určené patrně pro samotného Boleslava II.¹³¹ Hrobka porušila křížový objekt¹³² (v literatuře též jako piscina). Další stavební relikty již nelze s raným vývojem bezpečně spojit¹³³. Vedle Boleslava II. jsou v bazilice hledány pohřby zakladatele Vratislava I. a dalších přemyslovských knížat nebo jejich rodinných příslušníků z první poloviny 11. století.¹³⁴

K ranému vývoji klášterního areálu jsou vedle nepříliš výrazných kulturních vrstev z 10. století v severním sousedství baziliky řazeny nejstarší stopy v kapli Panny Marie.¹³⁵ Dle interpretace I. Borkovského i J. Frolíka zde byla v počátcích existence kláštera nad hrobem č. 102¹³⁶ vztyčena dřevěná stavba memoria, v nálezové situaci reprezentovaná kůlovými jámami a žlábkem. I. Borkovský řadil do závěru 10. století i nejstarší zdivo objevené pod

¹²⁷ FROLÍK ET AL. 2000: 93.

¹²⁸ FROLÍK ET AL. 2000: Pozn. 100.

¹²⁹ Deníky I. Borkovského, sešit 1-4, uloženo v interním archivu ARU – Pražský hrad, celkové shrnutí viz BORKOVSKÝ 1975.

¹³⁰ FROLÍK ET AL. 2000: 97-143.

¹³¹ Podle J. Slámy jde spíše o jeho otce Boleslava I., kterému také přisuzuje přestavbu a založení kláštera (SLÁMA 2004: 293-300).

¹³² Zajímavou verzi interpretace křížového objektu nabídla M. Bravermanová (2005, 91-92). Podle ní se může jednat o ostatkovou schránku pro sv. Ludmilu. Této hypotéze nasvědčuje jak archaický kontext, tak vysoce reprezentativní umístění v rámci stavby.

¹³³ FROLÍK ET AL. 2000: 129-135, 140-141.

¹³⁴ Během druhé poloviny 11. století převzala funkci knížecí nekropole bazilika sv. Víta, která nahradila původní Václavovu rotundu. Poslední shrnutí tématu knížecích pohřbů na Pražském hradě viz FROLÍK 2005: k Jiřskému klášteru zejména str. 33-39.

¹³⁵ Dnešní patrocinium náleží sv. Anně. Původní zasvěcení Panně Marii není jednoznačné – k problematice FROLÍK ET AL. 2000: Pozn. 236.

¹³⁶ Číslování hrobů vychází z dokumentace výzkumu I. Borkovského (BORKOVSKÝ 1975)

dnešní románskou zdí kaple, revizní posouzení situace však tuto interpretaci odmítlo a přiřadilo konstrukci až stavební fázi po požáru v roce 1142.¹³⁷ Pohřeb byl přisuzován první abatysi kláštera Mladě, což však není možné pro příliš nízký věk dožití pohřbeného jedince.¹³⁸

Již při stavebních pracích při dostavbě katedrály sv. Víta došlo roku 1911 K. Hilbertem k objevu fragmentu rotundy sv. Víta.¹³⁹ Došlo k nálezům části jižní apsidy s trojicí hrobů, mezi nimiž byla identifikována gotická hrobka sv. Václava i torzo staršího uložení,¹⁴⁰ a jednoznačně byl zachycen i relikt severní apsidy s jednou prázdnou hrobovou jámou. Tím bylo možné stanovit rozměry stavby na 13 m vnějšího průměru lodi (23,3 m s apsidami). O rotundě, která představuje třetí nejstarší známý hradní kostel, je z písemných pramenů známo, že byla s jistotou stavěna před rokem 935.¹⁴¹ Různorodost fragmentů zdívá a jejich vzájemné vztahy naznačují několik vývojových fází, v případě jižní části vzhledem ke spojení s knížetem Václavem patrně ještě ze závěru první poloviny 10. století.

Fortifikace

Značná suma informací je v současné době k dispozici pro výzkum opevnění. Sledování jeho linií, které je stěžejní pro vymezení vlastního rozsahu areálu v konkrétních historických obdobích, byla věnována pozornost již od počátku výzkumu. Téma bylo několikrát zpracováno v obecných monografiích o Pražském hradě,¹⁴² věnována mu byla pozornost i v několika tematických studiích.¹⁴³

Již práce na III. nádvoří v letech 1925–29 (revizní výzkum 1993–95 pod vedením I. Boháčové a I. Herichové) zachytily několik linií dřevohlinitého náspu na jižní hraně ostrožny. Tento objev ukázal, že raně středověké opevnění nemělo jednoduchý vývoj, ale že při jeho výzkumu bude třeba počítat s více fázemi. Situace na III. nádvoří je dodnes nejdelším prozkoumaným úsekem dřevohlinité hradby. V západní a střední části odkryté plochy byly zkoumány tři linie opevnění s dřevohlinitou konstrukcí,¹⁴⁴ u jižní byl ve vnitřní stavbě

¹³⁷ FROLÍK ET AL. 2000: 252.

¹³⁸ TOMKOVÁ 2005, 148.

¹³⁹ Původní publikace viz HILBERT 1934. Výzkumné práce probíhaly v sezónách 1911, 1915 (?) a 1928 (FROLÍK 2005: 30).

¹⁴⁰ FROLÍK ET AL. 2000: 196-200.

¹⁴¹ Letopočet vychází z data vraždy knížete Václava (problematika vit TŘEŠTÍK 2008a: 419n).

¹⁴² BORKOVSKÝ 1969: 45-56; FROLÍK - SMETÁNKA 1997: 82-86.

¹⁴³ Příkladem BORKOVSKÝ 1962; BOHÁČOVÁ 2001 – zároveň jako katalog výzkumných akcí zachycujících raně středověké opevnění a uskutečněných do data vydání.

¹⁴⁴ BORKOVSKÝ 1969: 53-54; rozbor situace na III. nádvoří naráží na problémy zpracování. Předložené informace lze tudíž brát jen za předběžné. Dle pozorování I. Boháčové došlo k zachycení pouze dvou fází (2001: 205). V západní části prostoru dnešní otevřené archeologické rezervace pod deskou nádvoří jsou však viditelné dvě linie kamenných čel, přičemž před jižní předstupuje dále níže po svahu další dřevohlinité těleso třetí linie s obousměrným roštem a patrně komorovou konstrukcí. Vzhledem k analogii například v areálu Starého královského paláce není nutné o tomto počtu pochybovat.

zachycen náznak komorové techniky. U severní a střední bylo zaznamenáno čelní kamenné obložení, I. Boháčová ho podle revizních prací uvádí i pro jižní linii. K situaci bývá řazen i žlábek situovaný před severní linií opevnění, jeho jižní stěna byla vydřevena horizontálními prvky. Dle Pasternaka byl určený pro založení palisády,¹⁴⁵ podle I. Boháčové se může jednat o relikv stěny armatury komorové konstrukce jižní linie.¹⁴⁶ Pro nedostatek informací o stratigrafických vztazích, které nebyly ve dvacátých letech sledovány moderní metodikou, však problém zatím nelze vyřešit. Situace dále východním směrem není uspokojivě rekonstruována. V prostoru rokle, která se rozevírá přibližně od míst dnešní Zlaté brány v jižním průčelí katedrály dále jižním směrem, bylo s velkou pravděpodobností dokumentováno torzo dřevohlinité hradby pod románským kostelem „sv. Bartoloměje“. Jasný relikv opevnění i s kamenným čelem byl zachycen v jihovýchodním konci nádvoří. Pravděpodobně nejde o nejstarší fázi, neboť spočívala na vrstvě suti. Nárůst terénu od výstavby této hradby k datu výzkumu činil bezmála 15 m.¹⁴⁷ Pro přesné určení relativní chronologie fortifikací na III. nádvoří zatím není dostatek dat v důsledku absence komplexního zpracování předválečné etapy.¹⁴⁸ Pro mladší jižní dřevohlinité těleso však existuje série dendrochronologických analýz. Ze vzorků odebraných ze dřev in situ vyplývá, že tato linie byla budována po roce 921.¹⁴⁹ Je nutné zmínit, že ani u jedné z linií nedošlo k jasnému zachycení před hradbu předsazeného příkopu. Stopy po jeho existenci mohly být odstraněny mladšími zásahy, pravděpodobněji však původní stavitelé počítali s nepřístupností jižního svahu ostrožny a příkop nebyl nikdy vyhlouben. Navíc je třeba počítat s malostranským suburbium, které bylo samo o sobě opevněno.

Podnět k diskuzi přinesly do problematiky akce soustředící se při lokalitě Starý královský palác. V roce 1937 (výzkum I. Borkovský) a revizní práce 1986–87 (výzkum I. Boháčová, J. Frolík, K. Tomková, I. Vochozková) dokumentovaly situaci vně západního lince románského paláce. Nacházelo se zde těleso opevnění pravděpodobně i s torzem

¹⁴⁵ BOHÁČOVÁ 2001: 197.

¹⁴⁶ BOHÁČOVÁ 2001: 205.

¹⁴⁷ BOHÁČOVÁ 2001: 199.

¹⁴⁸ BOHÁČOVÁ 2001: 205.

¹⁴⁹ Rozpětí dat z celkem 11 úspěšně datovaných vzorků se pohybuje od data smýcení post 883 až post 921. Dále byla provedena analýza vzorků ze dřev pravděpodobně vyseparovaných z dřevohlinitého tělesa a uložených v depozitáři, jejich původní lokalizace však není jistá. 12 úspěšně analyzovaných vzorků vykazuje rozpětí 865? až post 939 (pouze jediné dřevo však s jistotou překračuje rok 921 zachycený u dřev in situ). Všechna použitá dřeva, včetně těch s neúspěšnou dendrochronologickou analýzou (dohromady 36 vzorků), byla výhradně dubová. Viz DVORSKÁ - BOHÁČOVÁ 1999: 60, Tab. 2A, B, Taf. 4. Problematická je však i lokalizace vzorků in situ. V dokumentaci uložené v interním archivu výzkumu Pražského hradu není přítomen plán odběrů, zároveň nebyl ani publikován (kromě šesti vzorků označených na dvojici fotografií a příliš obecného plánu ve výše citovaném článku). Nezbyvá tedy než věřit zadavateli analýzy I. Boháčové, že jde o jižní linii fortifikace.

kamenného čela. Vydřeva byla zachycena pouze v negativech.¹⁵⁰ Další kontext označovaný někdy za fortifikaci byl zaznamenán při úpravách tzv. Vladislavského (též Tereziánského nebo Jižního palácového) dvorku v letech 1937–38 (výzkum I. Borkovský) a následně revizně v letech 1991 (výzkum I. Boháčová, K. Tomková, I. Vochozková) a 1993 (výzkum I. Boháčová, I. Vochozková). V západní části sondáž odhalila kamenné čelo a těleso, patrně bez vydřevy. V sondách dále východním směrem byl dokumentován obdobný násep, znovu bez dřevěných prvků. Konstrukce měla patrně několik fází, I. Boháčová (shodně s I. Borkovským) uvádí minimálně dvě, z toho mladší datuje do vrcholné fáze mladohradištního období.¹⁵¹ Stratigraficky nad touto situací bylo odhaleno výše zmíněné torzo domu s trojbokými dlaždicemi. Pro interpretaci reliktní jako opevnění však chybí potřebné důkazy.¹⁵² Opevnění bylo sledováno i severně od Starého královského paláce. V letech 1991–1992 (výzkum I. Boháčová, J. Frolík, I. Vochozková) byla prováděna sondáž v palácových arkádách. Podařilo se odhalit relikty opevnění roštové konstrukce a jeho čelní kamenné zdivo. V mladší stratigrafii byla zaznamenána šikmá stěna tvořená vodorovně loženými dřevy ve směru východ-západ. Podle I. Boháčové se může jednat o zadní stěnu jižnější linie fortifikace (zachycené západně od románského paláce) nebo o fragment komorové konstrukce.¹⁵³ Zhruba 5 m severně (ovšem o 4 m výše na hraně ostrožny) od sondáže v arkádách byla na severním palácovém dvoře v letech 1986-88 (výzkum I. Boháčová, J. Frolík, K. Tomková, I. Vochozková) zachycena další linie. Opět došlo k dokumentaci dřevohlinité fortifikace s kamenným čelem a roštovou konstrukcí.¹⁵⁴ Z výše nastíněného vývoje vyplývá, že ve zhruba 30 m dlouhém řezu jižním svahem v lokalitě Starého královského paláce byly zachyceny minimálně tři linie interpretované jako dřevohlinité opevnění, v mladohradištním období pak byl zbudován před románskou hradbou lokálně omezený násep.¹⁵⁵

Několik objevů bylo učiněno i v jižní frontě východní části Pražského hradu. V roce 1960 I. Borkovský dokumentoval několik geologických sond v Lobkovickém paláci. Na velkém dvoře a ve „velkém sklepě“ došlo k zachycení báze kamenného čela dřevohlinité

¹⁵⁰ BOHÁČOVÁ 2001: 208.

¹⁵¹ BOHÁČOVÁ 2001: 209-211.

¹⁵² J. Frolík soudí, že nelze uvažovat o fortifikaci, neboť kontexty jsou mladší než románská hradba, před kterou předstupují. Vážným argumentem je, že nedošlo k zachycení pokračování linie západně v Ludvíkově křídle, kde byla zachycena plynulá stratigrafie od středohradištního horizontu po 12. století. Výzkum I. Borkovského nezachytil pokračování ani východně. Sám Borkovský datoval objevené terény jako mladší než románská hradba (FROLÍK 2000: 106, 114-118; zde publikovány též přepisy deníku výzkumu I. Borkovského).

¹⁵³ BOHÁČOVÁ 2001: 233-234.

¹⁵⁴ BOHÁČOVÁ 2001: 235-236.

¹⁵⁵ BOHÁČOVÁ 2001: Obr. 18.

hradby, ke kterému z jihu přiléhala berma a začátek příkopu. Do něho pak byla vsazena románská kvádríková hradba.¹⁵⁶ Další archeologické práce v Lobkovickém paláci proběhly v letech 1971–85.¹⁵⁷ Sondáží na velkém i malém nádvoří se zjistil značně bohatý vývoj raně středověké fortifikace. Stratigraficky nejnižše se nacházel pozůstatek příkopu, jehož výplň obsahovala středohradištní keramiku, rámcově datovanou před nástup zboží s kalichovitou profilací okraje. Byl převrstven hradebním tělesem s roštovou konstrukcí a čelní kamennou stěnou. V další fázi došlo k posunu opevnění jižním směrem. Konstrukce zůstala shodná se starší fází. Pro třetí fázi bylo použito poškozeného/upraveného tělesa fáze první, když došlo k výstavbě nového kamenného čela z mohutných opukových kvádrů na jíl. V konstrukci byl druhotně použit opukový kvádrík s nalepenou maltou. Autoři článku poznamenávají, že změny trasy opevnění zpět do severnější polohy vyvolaly zřejmě statické problémy jižní fronty. Situace zanikla v horizontu keramiky se zduřelou profilací okrajů, tedy patrně v souvislosti s výstavbou románské zděné hradby.¹⁵⁸

V roce 2008 došlo v prostoru východní hradní brány v Jiřské ulici (výzkum J. Matiašek) k zachycení konce příkopu, respektive nejstarší linie opevnění zachycené v Lobkovickém paláci. Zánikový horizont obsahoval keramiku středohradištní produkce náležející dle současných znalostí do druhé poloviny 9. století.

V roce 1961 odkryl I. Borkovský z hlediska poznání velmi důležitý úsek. Jde o ohyb hradby v severovýchodním konci Hradu v areálu Purkrabství. Roštová konstrukce náspu zde vějířovitě sledovala hradební nároží. Z vnější strany k dřevohlinitému tělesu přiléhalo kamenné čelo, jeho vnější líc však byl poškozen výstavbou románské hradby. Zadní stěnu konstrukce tvořila vodorovně ložená dřeva zapřená o vertikálně umístěné kůly. Pod čelní zdí byly dokumentovány ještě dvě vrstvy trámů, autorem výzkumu interpretované jako pozůstatek starší fáze hradby. Identifikoval také dvojici požárů, jeden přiřkl starší fázi opevnění, druhý pak mladší. Na západní straně při vnitřní stěně fortifikace bylo pod náspem objeveno ohniště (propálený terén do hloubky 0,15 m), I. Borkovský uvádí možnost, že by mohlo být situováno na povrchu starší fáze hradby.¹⁵⁹ Existenci dřevohlinitého opevnění

¹⁵⁶ BORKOVSKÝ 1962: 61, 62, 70 a zejména Obr. 45 a 46.

¹⁵⁷ Výzkum širokého kolektivu, k personálnímu obsazení viz DURDÍK – FROLÍK – CHOTĚBOR 1999: 21 a pozn. 1. Článek je předběžným shrnutím výzkumných prací, celek zatím nebyl zpracován.

¹⁵⁸ DURDÍK – FROLÍK – CHOTĚBOR 1999: 22-26.

¹⁵⁹ Tato hypotéza je však neudržitelná z hlediska výškových, znamenalo by to, že starší hradební těleso by minimálně ve své zadní části bylo téměř ve stejné výškové úrovni jako okolní povrch uvnitř Hradu a samotné kamenné čelo by bylo vůči vnějšímu okolí pouhým nízkým tarasem (bylo zachyceno i podloží). Pravděpodobněji se proto jedná o relikt staršího osídlení. Jeho pravděpodobnou přítomnost v okolí před stavbou hradby indikuje středohradištní horizont keramických zlomků pocházejících z partie hradby „od povrchu trámů až na rostlou spráš“ (BORKOVSKÝ 1962: Obr. 40-14261).

podle autora výzkumu ukončil požár prezentovaný vrstvou popela a uhlíků se zvířecími kostmi a keramickými zlomky.¹⁶⁰ Pro svou vysokou hodnotu ve výzkumu opevnění by si situace zasloužila revizní kritické zpracování.

Hustou sít' bodů jižní fronty opevnění doplňuje sondáž v místnosti pod oktogonální kaplí (již zmiňovaný výzkum v letech 1985-86). Místo potvrzení dosavadních poznatků přinesla zde zachycená situace spíše další otázky. Kamenná skrumáž v jižním čele hradby byla I. Boháčovou, která se ujala zpracování výzkumu, interpretována jako náhodná.¹⁶¹ Z kresebné a fotografické dokumentace je však zřejmé, že jde o kamenné čelo hradby.¹⁶² Konstrukce vykazuje shodné znaky (větší ploché kameny naležato v lící části, menší opukové fragmenty blíže k dřevohlinitému tělesu) jako obdobné situace v areálu Hradu. Poměrně hustý rošt vykazoval zejména v západní části lehkou tendenci ohybu hradby severním směrem. Minimálně celá jižní část hradby však nebyla zachycena v původní poloze. Jižní část roštu je totiž značně nakloněna směrem ze svahu dolů, přičemž obvyklá konstrukce bývá spíše horizontální. Také vrchní část kamenného čela je nakloněna jižním směrem ze svahu. I. Boháčová se domnívá, že jde o sesedání hradby do staršího příkopu předcházejícího dřevohlinité opevnění (ten však nebyl zachycen, výzkum se zastavil v tělese hradby, geologického podloží ani starších situací nebylo dosaženo).¹⁶³ Vzhledem k vzájemnému vztahu severní, případně střední linie zachycené na III. nádvoří a situace pod oktogonální kaplí je však možná interpretace sesunutí celého bloku opevnění po jižním svahu dolů.

Dřevohlinitá hradba byla dokumentována i při rozsáhlém výzkumu čp. 2 (bývalý tereziánský Ústav šlechtičen, výzkum J. Frolík v 90. letech 1987–2007), velký objem dat však zatím nebyl uspokojivě zpracován.

Relikty západního čela raně středověkého opevnění byly opakovaně dokumentovány v prostoru Středního křídla a některých přilehlých ploch. Kvalita zdejších terénů se odvíjí zejména od zakonzervování části plochy habsburskou pozdně renesanční výstavbou, zejména

¹⁶⁰ BORKOVSKÝ 1962: 415-419. Představená interpretace naráží na tehdejší metodické možnosti. Při kritickém rozboru nálezové situace se zdá být zachycení povrchu starší fáze hradby sporné. Lze namítnout stejné výškové argumenty jako v případě ohniště (viz předchozí pozn.). Dvoufázovost je ovšem patrná v keramickém fondu, kde se ve spodní části nachází středohradištní keramika s jednoduchými okraji (BORKOVSKÝ 1962: Obr. 40-14261), výše pak s kalichovitou profilací okraje (BORKOVSKÝ 1962: Obr. 40-14294). Kriticky se lze vyjádřit i k zánikovému horizontu dřevohlinitého tělesa požárem, neboť spodní část zadní hradební stěny nebyla zuhelnatělá a přítomnost zvířecích kostí a keramiky spíše odkazuje na vrstvu kuchyňského odpadu. Jeho dataci lze oproti Borkovského druhé polovině 11. století posunout až do 12.-13. století (viz keramika prezentovaná v BORKOVSKÝ 1962: Obr. 35). Je však nutné upozornit, že materiál zpřístupněný I. Borkovským je obecně výběrový a jak odhalilo několik příkladů revizního zpracování (viz příklad uvedený níže u dřevěných komunikací na III. nádvoří), jde často o výběr zavádějící.

¹⁶¹ BOHÁČOVÁ 1992: Tab. II; BOHÁČOVÁ 200: 231, 233.

¹⁶² BOHÁČOVÁ 1992: Obr. 7, 13B/II, 14A, 14B, Tab. II, VI.

¹⁶³ BOHÁČOVÁ 1992: 12.

nepodsklepených partiích Středního traktu. První řez opevněním zde zaznamenal již I. Borkovský v roce 1929 v místě dnešního průchodu mezi II. a III. nádvořím před průčelím katedrály a následně roku 1948 při rozšiřování průchodu o pěší trasu v jižním sousedství. Na publikovaném řezu je patrný zemní násep, ke kterému ze západu přiléhá vnitřní stěna příkopu.¹⁶⁴ Východně od náspu se nalézají mělké příkopy. Kamenné čelo nebylo zaznamenáno, rovněž nedošlo k zachycení dřevěné konstrukce. Při pracích v roce 1948 „byly povrchovým výzkumem téhož valového násypu objeveny zbytky dřevěné stěny – palisády, běžící „podél hřebenu náspu“.¹⁶⁵ Jednotlivé fáze opevnění nebyly řešeny (předpokládala se jednofázovost), I. Borkovský pouze okomentoval výstavbu zděné kvádrkové hradby do západního příkopu. V úrovni pod románskou hradbou byla dokumentována dvojice pohřbů.¹⁶⁶

Další terény, které jsou popsány jako rezidua dřevohlinitého opevnění, zaznamenali I. Borkovský a K. Fiala při stavebních pracích v letech 1937–38 v prostoru tzv. románského bastionu, tedy jižně od prezidentského průjezdu v sousedství románské Bílé věže. Oba badatelé však svá zjištění nikdy dostatečně nepublikovali, lze se proto opřít pouze o letmé zmínky nebo popisy a skici v jejich terénních denících. Část této dokumentace publikovala I. Boháčová.¹⁶⁷

Velké zemní práce proběhly v tzv. Víceúčelovém sálu v bývalých císařských konírnách (týmový výzkum v letech 1982–85, 1987, 1990–93).¹⁶⁸ Došlo k zachycení celkového profilu příkopu, který předcházela výstavbě dřevohlinitého násypu. Situaci lze ztotožnit s východním příkopem I. Borkovského z prostoru průchodu mezi II. a III. nádvořím. Útvar severovýchodní orientace měl šířku cca 4,3 m a hloubku cca 1,1 m, severním směrem ke hraně ostrožny se hloubka ještě zmenšovala.¹⁶⁹ Je otázka, zda při následné stavbě nadzemního opevnění nedošlo k částečnému snížení úrovně povrchu a zda tedy byly zachyceny jeho vrchní hrany nebo jen spodní část. Množství drobných objektů nalézajících se v těsném východním sousedství v geologickém podloží, které by mohly indikovat původní niveletu terénu, nelze bezpečně stratifikovat do shodného časového horizontu. Při bázi příkopu byla zaznamenána „dřevitá plocha“, kterou I. Boháčová interpretovala jako pozůstatek dřevěného ohrazení.¹⁷⁰ Zaplněný příkop překrylo těleso dřevohlinité hradby o

¹⁶⁴ BORKOVSKÝ 1949: 55, 56, 58.

¹⁶⁵ BORKOVSKÝ 1969: 51. Ve starším textu však píše, že nedošlo k zachycení palisády, viz BORKOVSKÝ 1949: 58.

¹⁶⁶ APH, Fond Stavební správy, D 5868, 5870.

¹⁶⁷ BOHÁČOVÁ 2001: 206, Obr. 14, 15.

¹⁶⁸ Částečně zpracováno: BOHÁČOVÁ 1996. Dílčí závěry FROLÍK - SMETÁNKA 1997: 51, 71-72; BOHÁČOVÁ 2001: 213-218.

¹⁶⁹ Údaje dle terénní dokumentace, Interní archiv ARU – Pražský hrad, kart. 7.

¹⁷⁰ BOHÁČOVÁ 2001: 113.

maximální dokumentované výšce 1,4 m s čelní kamennou plentou, předsazenou o 3,5 m západně od vnější hrany starší fortifikační linie. Před čelem hradby byla vysledována dvojice příkopů, které jsou natolik blízko sebe, že na jejich rozhraní vznikla v podložním reliéfu jen nízká šíje. I. Boháčová oba příkopy interpretuje jako současné, pro toto tvrzení však není dostatek důkazů. Nálezová situace nevylučuje vzájemnou superpozici, ani možnost, že došlo ke zkreslení povrchu podloží stavbou kvádrkové hradby.¹⁷¹ Na východní straně dřevohlinitého opevnění byla vysledována mladší fáze, která se vymezovala vůči staršímu tělesu svislým předělem v horizontálním zvrstvení. V tomto rozšíření nebyl zaznamenán rošt. Dle I. Boháčové nasvědčuje terénní situace ve východní části sálu (prostor tzv. Lakovny) tomu, že vnitřní strana mladší fáze dřevohlinitého tělesa byla terasovitě svahována. Nebyl však pro to předložen žádný jasný důkaz.¹⁷² Situace fortifikačních linií zachycených ve Víceúčelovém sále má vzhledem ke své složitosti rozdíly v interpretaci dílčích částí. J. Frolík se domnívá, že mezi zánikem nejstaršího příkopu a výstavbou dřevohlinité hradby je časový hiát, kdy došlo k prostorovému spojení akropole se západním předhradím. Odůvodňuje to dvoufázovou výplň příkopu, kdy spodní souvrství s minimální koncentrací nálezů spojuje se samovolným zanášením a vrchní část, která je nálezově relativně bohatá, se sídlištními aktivitami. Oporu pro svá tvrzení spatřuje v situaci nejstaršího příkopu zachyceného v Lobkovickém paláci, kde je zvrstvení obdobné, a v lokaci kulturních vrstev z období po výstavbě nejstaršího příkopu a před výstavbou dřevohlinité hradby. Lze je v izolovaných ostrůvcích pozorovat od východního konce Pražského hradu až po západní plochu při kostele Panny Marie a Severního palácového výběžku. Západní ohrazení areálu předpokládá až za posledně zmíněnými plochami v místech tzv. hradčanské brázdy. Touto hypotézou by se vyřešila excentricita kostela Panny Marie, neboť by byl založen v západní části jednotného prostoru, nikoliv na západním předhradí.¹⁷³ V druhé „sídlištní“ fázi výplně příkopu však nebyly zaznamenány žádné sídlištní objekty, ani kulevé jamky, které jsou jinak ve východním sousedství četné. Proto se autorovi této práce jeví pravděpodobnější jednorázové zasypání již částečně zaneseného příkopu (tzn. druhá fáze výplně) v souvislosti s výstavbou dřevohlinitého

¹⁷¹ BOHÁČOVÁ 2001: 213, 218, Obr. 19a. Problematická je geneze vrstev ve spodních částech obou západních příkopů. Sama autorka ke střepovému materiálu dodává, že „pracovat s tímto materiálem jako s průkazným není možné“ (s. 218). Ve výplni se totiž vyskytují časté úlomky malty a keramika se zduřelou profilací okraje, včetně jejich tenkostěnné varianty, která nastupovala až po výstavbě románské hradby (BOHÁČOVÁ 1996). Kritické stanovisko k interpretaci zaujímá i J. Frolík, který poukazuje zejména na fakt, že nelze rekonstruovat tu část příkopu ležící pod románskou hradbou a tedy výzkumu nepřístupnou. Navíc obdobnou situaci nelze zachytit ani na řezu I. Borkovského zaznamenaného v průchodu mezi II. a III. nádvořím (FROLÍK 2000: pozn. 20).

¹⁷² BOHÁČOVÁ 2001: 216-217. Prostor tzv. Lakovny nebyl zahrnut do nálezové zprávy pro Víceúčelový sál (BOHÁČOVÁ 1996) a dodnes není vyhodnocen.

¹⁷³ FROLÍK – SMETÁNKA 1997: 53; FROLÍK – SMETÁNKA 1998: 300-301.

opevnění. Rozbor keramiky, který provedla I. Boháčová z této výplně a ze starší fáze dřevohlinitého tělesa, navíc nejeví výrazné rozdíly (tedy kromě faktu, že hradební těleso má koncentraci nálezů podstatně nižší),¹⁷⁴ což opět poukazuje na časovou blízkost obou událostí.

S Víceúčelovým sálem bezprostředně souvisí situace zachycená v těsném severním sousedství na tzv. Slévárenském dvorku (týmový výzkum v letech 1982, 1986–87, 1989–91, 1993).¹⁷⁵ Z období funkce nejstaršího příkopu nebyly zachyceny žádné bezpečně zařaditelné fortifikační kontexty, s největší pravděpodobností však k němu náleží řada kůlových jam. Kůly byly zasazeny v řadě sledující východozápadní hranu ostrožny nad Jelením příkopem a formou palisády nejstarší linii opevnění uzavíraly. Stratigraficky výše se již nalézalo těleso opevnění opět s roštovou konstrukcí a kamenným čelem. Počátek stavby vymezuje série absolutních dat z dřevěných prvků zmíněných v oddíle popisující sídlištní zástavbu. Nejmladší prvky byly káceny v roce 907±10 a 905+max.12.¹⁷⁶ Podobně jako v areálu Purkrabství zde byl zachycen ohyb hradby, kdy se příčná linie severojižní orientace lomila směrem východním. Rošt se zachoval torzálně jen v bázi náspu v bloku při kamenném čelu. Zdá se, že nevykazoval vějířovité rozevření jako v případě severovýchodního nároží, zachycená břevna dokumentovaná v sondě VII byla kladena stále kolmo k Jelenímu příkopu, pouze při jižní hraně téže sondy byla zaznamenána dřeva kolmá na příčnou linii hradby a patrně s ní související. Situace však může být zkreslena torzálností terénu a faktem, že stavba hradby byla posazena příliš severně na začínající příkrý sráz a měla tendenci sjíždět do Jeleního příkopu. To se při terénních pracích projevilo vykloněním vrchní části líce kamenného čela nad svah. Také vzhledem k porovnání polohy líce hradby ve východní části Slévárenského dvora (sonda VI) a popisovaného nároží (sondy III, VII) je pravděpodobné, že je celý ohyb přemístěn severněji¹⁷⁷. Nad bází dřevohlinitého tělesa se nacházel mocný kontext hrubé kamenné suti. I. Boháčová jej opakovaně interpretuje jako mladší fázi hradebního tělesa, které nebylo „ze statických důvodů“ stavěno na Pražském hradě běžnou metodou hlinitokamenného náspu s dřevěnou výztuží a kamenným čelem, ale jako celokamenná konstrukce spojovaná na jíl.¹⁷⁸ S interpretací je však v tomto případě nezbytné vyčkat na

¹⁷⁴ BOHÁČOVÁ 2001: 218.

¹⁷⁵ Dílčí závěry FROLÍK – SMETÁNKA 1997: 71-72; BOHÁČOVÁ 2001: 218-231. Celek nezpracován. Informace v textu čerpány z terénní dokumentace v Interním archivu ARU – Pražský hrad, kart. 20.

¹⁷⁶ DVORSKÁ – BOHÁČOVÁ 1999. Celkem bylo úspěšně analyzováno 15 dřev, nejstarší po 851, nejstarší přesné datum 877.

¹⁷⁷ I. Boháčová nároží interpretuje jako „jednoznačně v původní poloze“. Za důkaz považuje nálezový fond z vrstev situovaných stratigraficky níže, který se hlásí k produkci předcházející hradbu (BOHÁČOVÁ 2001: 225). Těleso opevnění však mohlo „sklouznout“ i po tomto souvrství, které navíc samo mohlo být vystaveno postdepozíčním procesům.

¹⁷⁸ Příkladem BOHÁČOVÁ 2001: 225, 230-231; 2009, 77.

finální zpracování výzkumu se zřetelem na prostorové vztahy zejména ke starším kontextům a na analýzu nálezového fondu. Celá situace totiž na první pohled vykazuje řadu postdepozičních procesů. Je také otázka, zda došlo k zachycení severní a jižní lícové části kamenného kontextu.¹⁷⁹ Navíc tento kontext porušuje starší hradební těleso s roštem téměř až k jeho bázi.¹⁸⁰ To by znamenalo odstranění takřka celé starší fortifikace před stavbou „celokamenné“, což nepodporují závěry z Víceúčelového sálu nebo Purkrabství, kdy byly v jednom bodě dokumentovány také dvě fáze, přičemž mladší vždy využila podstatnou část starší. S problémem patrně souvisí i sondáž v sousední ploše Slévárny (viz níže). Výzkum na Slévárenském dvorku přinesl první informace i k opevnění západního předhradí. K severozápadnímu nároží opevnění akropole totiž od západu přiléhala dvoufázová kamenná konstrukce. Jednoznačně byl identifikován její severní líc a spára mezi ní a kamenným čelem hradby akropole. Se stejnou konstrukcí byla ztotožněna i destrukce zaznamenaná sondáží v západní části Slévárenského dvorku.¹⁸¹ Rekonstrukci celku této fortifikační větve nelze z nálezových souvislostí odvodit, neboť všechny terény v jižním pokračování odstranil základový vkop pro Severní křídlo Hradu. Ze situace v těsném jižním sousedství ve Víceúčelovém sále, kde byly zachyceny obdobně staré kontexty, lze však vyvodit, že šířka konstrukce nepřekročila 4 m. Situace však může být zkreslena faktem, že ve zkoumaném prostoru vyúsťuje jižně od konstrukce příkop hlavní linie hradby. Dále k západu nebyl výzkum uskutečněn, teoreticky tedy nelze vyloučit větší šířku opevnění předhradí. I. Boháčová se domnívá, že konstrukce nebyla opřena o dřevohlinité těleso, ale tvořila samonosnou zeď. Své úvahy dále rozvíjí, že by se nemuselo jednat o opevnění předhradí, ale

¹⁷⁹ Dle I. Boháčové došlo k zachycení jak vnějšího severního, tak vnitřního jižního líce, které vyzorovala na profilu sondy VI (BOHÁČOVÁ 2001: 225, 230-231, Obr. 25 a 31; profil publikovaný na Obr. 25 není, jak vyplývá z popisky, jen sonda VI, kresba je složená z profilů sond I, I/IV, IV a VI). Zachycení severního líce je problematické zejména kvůli postdepozičním procesům značného rozsahu. Dle terénní fotografické (fotoarchiv ARU, č. 89726-89729) ani plánové (Interní archiv ARU – Pražský hrad, kart. 20) dokumentace o něm nelze jednoznačně rozhodnout, i když rozhraní mezi „konstrukcí“ a „destrukcí“ celokamenného tělesa je I. Boháčovou ve zmíněném profilu situováno přibližně v linii staršího regulérního kamenného čela dřevohlinitého opevnění. V půdorysných snímcích (fotoarchiv ARU, č. 89721-89723) celokamenného tělesa není rozhraní „konstrukce“ a „destrukce“ patrné. Značné problémy vyvstávají při posouzení jižního líce. Celokamenná konstrukce má v jižní zachycené části mocnost cca 2,4 m. Hlavní důkaz I. Boháčové, že jde o jižní lícové ukončení, spočívá v úzkém bloku terénu mezi celokamennou konstrukcí a základovým vkopem pro Severní křídlo Hradu. V publikovaném řezu na Obr. 25 lze vysledovat, že rozhraní mezi tímto blokem a celokamennou konstrukcí vystupuje i do mladších vrstev (minimálně 0,4 m nad „konstrukcí“). Zároveň spodní část bloku vrstev (zejména kontexty 105 a 106) zabíhají pod celokamennou konstrukci, která proto může být stratigraficky mladší. Samotná datace bloku vrstev nebyla zatím provedena, vyvstává tedy otázka jejich geneze. Blok byl dokumentován pouze v úzké sondě I v počátcích výzkumu, v mladších sondách již nebyl zachycen. Naopak v sondě VI je opakovaně v terénních výkresech v jižní části zaznamenán vkop pro Víceúčelový sál přímo do raně středověkých kontextů. Přesnější závěry snad přinese komplexní zpracování výzkumu v budoucnosti.

¹⁸⁰ Interní archiv ARU – Pražský hrad, kart. 20, rok 1990 – sonda VI: profil I, II (oba předběžně publikovány v BOHÁČOVÁ 2001: Obr. 25, 26); sonda VII: pomocný východní profil, západní profil.

¹⁸¹ BOHÁČOVÁ 2001: 225, 230.

o ohrazení cesty vedoucí na druhou stranu Jeleního příkopu. Pro podobné závěry ale chybí opora v v nálezové situaci.¹⁸²

Z východní strany přiléhá k Slévárenskému dvorku objekt Slévárny, kde byl proveden záchranný výzkum v roce 1983 v týmu I. Boháčová, J. Frolík, J. Žegklitz.¹⁸³ V severním sousedství románské hradby byla dokumentována mocná vrstva opukových kamenů (vrstva 1, relativně chudý nálezový fond obsahoval střepy keramiky kalichovité profilace okrajů). Na jižní straně se zařezávala do staršího souvrství (se sporadickým nálezovým fondem obsahující blíže neurčené zlomky středohradištní keramiky). V místě zářezu byla báze kamenů pečlivě vyskládána, proto se autoři výzkumu domnívají, že jde o zbytek čelní kamenné zdi opevnění. Vrchní a severní část je interpretována jako destrukce spadající dále severním směrem do Jeleního příkopu. Část zachovaná v původní poloze nepřekračuje v severojižním směru šířku 1 m (většinou ani 0,5 m), což neodporuje současným poznatkům o kamenných čelech hradby z dalších částí Pražského hradu. Za povšimnutí stojí ve Slévárně zejména východní řez. Vrstva 3, která dělá podklad kamenité vrstvy 1, zde na kótě cca 250 m n. m. vytváří terénní lavici. Obdobná lavice shodné nivelety a polohou korespondující se situací ve Slévárně byla zaznamenána v sondě VI na Slévárenském dvorku. Lze se tedy domnívat, že jde v obou případech o zachycení stejné kamenné destrukce. Ta pocházela z konstrukce kamenného čela opevnění, která byla založena do lavice vyhloubené v podkladních vrstvách. Šířka kamenného čela by při své bázi logicky nepřekračovala velikost lavice (cca 1,5 m), ve vrchních partiích se snad rozšiřovala jižním (vnitřním) směrem. V souvislosti se situací ve Slévárně je nutné zmínit, že kvádríkový líc románské hradby začíná až nad úrovní kamenité vrstvy 1.

Pro další sérii dat z posledních let je potřeba vrátit se do prostoru Středního křídla. V jeho severní třetině došlo v roce 2001 J. Frolíkem k dokumentaci obdobné situace,¹⁸⁴ kterou zachytil již I. Borkovský v místě průchodu mezi II. a III. nádvořím. Ve východní části byl zaznamenán západní svah nejstaršího příkopu. Byl převrstven tělesem dřevohlinité hradby s roštovou konstrukcí a západní čelní kamennou zdí. Před ní byl dále západním směrem vyhlouben příkop. Zajímavá je situace stratigraficky předcházející nadzemní hradbu. V ose nejstaršího příkopu v jeho západním sousedství probíhala linie zachycená v podobě dvojice kůlových jam. Pečlivými terénními pracemi bylo zjištěno, že jde pravděpodobně o relikt plotu, který byl v nadzemní části vyplétán. Západně k němu přiléhala plocha zpevněná dvojítm roštem z fošen. V severním sousedství bylo dokumentováno dřevo, které začínalo ve

¹⁸² BOHÁČOVÁ 1998b: 7; kriticky k tomu FROLÍK 2000: Pozn. 19.

¹⁸³ BOHÁČOVÁ – FROLÍK – ŽEGKLITZ 1988.

¹⁸⁴ FROLÍK 2002.

vydřevené ploše a pokračovalo směrem přes linii plotu dále východně přes nejstarší příkop. Je zajímavé, že v prostoru příkopu se nad i pod dřevem vyskytuje stejný zásyp (213) charakteru přemístěného podloží.

Další práce ve Středním křídle, respektive v jeho prostřední části, provedla D. Frolíková-Kaliszová v letech 2008 a 2010.¹⁸⁵ První ročník zachytil pouze sníženou úroveň skalního podkladu na niveletě 257,6 – 257,8 m n.m. a to v prostoru předpokládané vrchní linie západního svahu nejstaršího příkopu. V další sezóně byl ve východní části zachycen nejstarší příkop. Stratigraficky současná či starší je skupina kůlových jamek v západním sousedství (jamky i stěnu příkopu překrývá nejnižší zachycená kulturní vrstva). Západní linii příkopu opět jako při výzkumu v severní části Středního křídla v roce 2001 lemují řada kůlových jamek (výplet plotu nebyl zachycen). Situace snad zanikla ohněm, jak napovídá kontext uhlíků pokrývající jak stěnu nejstaršího příkopu, tak povrch západně od něj. Vše překrylo těleso dřevohlinité hradby s roštovou konstrukcí, dle autorky výzkumu byl rošt zhotoven jen z tenčích větví. Zachycena byla i báze čelní kamenné stěny. V její základové řadě se nacházel opukový zlomek, který na své lící části nesl rytou výzdobu. Podle publikované dokumentace¹⁸⁶ lze soudit, že kamenná konstrukce byla tlakem tělesa hradby posunuta západním směrem do přilehlého příkopu. Dosvědčují to četné praskliny a další deformace terénu v linii líce kamenného čela a pod ním nebo vyklonění kamenů čela směrem do příkopu. Proto lze odmítnout autorčinu hypotézu, že kamenné čelo bylo založeno do výplni západního příkopu.¹⁸⁷ Autorka výzkumu se na základě nálezu spáleništní vrstvy objevené ve výplni západního příkopu domnívá, že jde o stejnou vrstvu jako „požárový“ kontext překrývající nejstarší příkop a přilehlé souvrství. Vyvozuje z toho současnost nejstaršího příkopu s příkopem západním. Jí navržená hmotová rekonstrukce sestává z této dvojice příkopů a „s největší pravděpodobností i nějaké formy nadzemního opevnění mezi nimi, která však beze stopy zmizela“.¹⁸⁸ Vcelku nekritický názor, který nemá analogie v jinak dobře prozkoumané příčné západní linii opevnění, lze i při připuštění totožnosti uhlíkatých kontextů zejména ve světle jasných postdepozičních procesů v místě kamenného čela rozhodně odmítnout.¹⁸⁹

¹⁸⁵ FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ 2011.

¹⁸⁶ FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ 2011: Obr. 4, 5.

¹⁸⁷ FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ 2011: 189. Příkop je s dřevohlinitou hradbou a jejím kamenným čelem současný, vedle postdepozičních procesů na to poukazuje rozdílná stratigrafie pod dřevohlinitou hradbou (ta je shodná se situací nad nejstarším příkopem) a ve výplni západního příkopu.

¹⁸⁸ FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ 2011: 188.

¹⁸⁹ Autorka navíc situaci nedoprovodila žádným odkazem na dokumentaci. Z textu samotného není jasné, o jaký uhlíkatý kontext (u kterého navíc sama zpochybňuje shodné složení se spáleništní vrstvou ve východní části výzkumu) v západním příkopu se jedná.

Vývoj opevnění, jež bylo zachyceno v roce 2010, vykazuje v zásadě shodné znaky vývoje, jako v sondáži roku 2001.

Drobná sondáž v zákoutí u kaple sv. Kříže v roce 1992 (výzkum K. Tomková) odhalila západní stranu příkopu náležejícímu dřevohlinité fortifikaci.¹⁹⁰

Zatím poslední akcí, kdy došlo k zaznamenání raně středověké fortifikace, byl výzkum D. Frolíkové-Kaliszové v kapli sv. Kříže na II. nádvoří v roce 2010. Došlo k dokumentaci severní stěny příkopu východozápadní orientace, na jehož vrchní hraně bylo zachováno torzo báze kamenné konstrukce. Situace má dle autora tohoto textu dvě fáze, kdy k první lze přiřadit schodovitě řešený příkop, do jehož vrchní části byl zapuštěn mohutný dřevěný kůl. Ve druhé fázi došlo k vystavění kamenné konstrukce. Zda měla tato fortifikační linie dřevohlinité těleso, nelze rozhodnout, terény v severním sousedství byly odstraněny mladšími zásahy. Druhou fázi lze datačně zařadit do období oběhu keramiky s kalichovitou profilací okraje, první lze na základě sporadického výskytu keramického materiálu v souvrství vyplňujícím příkop před zasazením kamenné konstrukce s opatrností datovat do závěru 9. nebo na počátek 10. století.¹⁹¹ V kapli sv. Kříže se tímto nálezem podařilo lokalizovat část jižní linie západního předhradí.

Ve východní části Vikářské ulice jižně čp. 36 byla v roce 1987 (výzkum J. Frolík a kol.) objevena opuková konstrukce s čelem k severu ve stratigraficky předrománské úrovni. Vzhledem k tomu, že vykazovala podobnosti se známými fragmenty kamenných čel hradby, byla jako jedna interpretační možnost zvažována severní linie opevnění.¹⁹² Pozdější práce v sousedním prostoru však tuto hypotézu vyloučily.¹⁹³

Komunikace

Poslední skupina pramenů se vztahuje ke studiu komunikačního schématu Pražského hradu. Základní rozvržení hlavních tras stanovili K. Guth¹⁹⁴ a I. Borkovský.¹⁹⁵ Od tohoto schématu se příliš neliší ani rekonstrukce J. Frolíka a Z. Smetánky.¹⁹⁶ Zatím poslední shrnutí s publikací několika závažných argumentů proti zažitým představám vydala I. Boháčová.¹⁹⁷ Základ pro dosavadní rekonstrukce hlavních komunikačních tras vychází zejména z několika

¹⁹⁰ DRAGON ET AL. 1995: 215.

¹⁹¹ FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ – MATIÁŠEK v tisku.

¹⁹² DRAGON ET AL. 1989: 165.

¹⁹³ FROLÍK 2000: 104.

¹⁹⁴ GUTH 1934.

¹⁹⁵ BORKOVSKÝ 1949: 45-47, 61-66; TÝŽ 1969.

¹⁹⁶ FROLÍK – SMETÁNKA 1997: 89-90; od starších rekonstrukcí se liší zejména vypuštěním údajů o cestě z jižní brány k rotundě sv. Vojtěcha a předpokladem původní trasy směřující na východ severně od baziliky sv. Jiří, kde došlo k přeložení cesty jižně až po založení kláštera.

¹⁹⁷ BOHÁČOVÁ 1998a.

ploch, kde se podařilo zachytit pochozí úrovně (většinou ve více vrstvách nad sebou) a z chronologicko-prostorové fixace hradních bran. Hlavní komunikační osa je dána geomorfologií lokality a sleduje její delší východozápadní osu.

Před západním průčelím katedrály zmiňuje I. Borkovský několik úrovní komunikace „*vykládané prkny, opukovými kameny a oblázky*“ (dále v textu však vystupují jako „*tři cesty nad sebou, dlážděné oblázky*“), kdy nejstarší úroveň překrývala vrstva raně středověké zástavby. Díky nálezům těchto cest dedukoval bránu v dřevohlinitém opevnění v místě severně od dnešního průjezdu mezi II. a III. nádvořím, odkud by trasa pokračovala dále směrem do Jeleního příkopu.¹⁹⁸ Po zpracování souboru J. Frolíkem však vyplynulo, že dláždění je spíše různorodým štětem a nemusí se nutně vztahovat k veřejné komunikaci. Může jít jen o „*vrstvy s ušlapaným povrchem*“ vztahujících se k zachycené dřevěné zástavbě. Jako jednoznačně určenou cestu, ovšem bez zachycení vztahu k hlavní komunikační trase, považuje J. Frolík dřevem vyloženou plochu vztahující se k třetímu horizontu zde zachycených srubových staveb. Datace však spadá až do období po vrcholu výskytu keramiky s kalichovitou profilací okraje (rámcově tedy do závěru 11. až 1. poloviny 12. století).¹⁹⁹

Jižně od rotundy sv. Víta byla v blízkosti tzv. „*svatováclavské studánky*“ zachycena stratigrafie o více než deseti pochozích úrovních tvořených kamenným štětem.²⁰⁰

Další komunikace byla dokumentována v jihozápadním rohu III. nádvoří. Popis nálezové situace zaznamenal K. Guth. Došlo k zachycení tří fází. Nejstarší a nejmladší horizont sestával z plochy vyskládané dřevěnými fošnami na trámových polštářích, v souvrství mezi nimi se pak nalézal štět z opuky a břidlice. Na severovýchodní ukončení vydřevené plochy navazovala štětovaná plocha. Dle původní interpretace K. Gutha se jednalo o trasu, která směřovala v 10. století do brány situované v jihozápadním rohu dřevohlinité fortifikace.²⁰¹ Tuto hypotézu vyvrací I. Boháčová, která revizně analyzovala keramiku z kontextu 10248 popsaného jako „*materiál mezi vrchní a spodní vrstvou prken dřevěného mostu před presidentskou branou*“. Mezi okraji se vyskytují zduřelé profilace, které tak minimálně vrchní vydřevenou plochu datují až do období existence románského kvádríkového opevnění.²⁰² I. Boháčové oponuje J. Frolík, který podrobil analýze celý

¹⁹⁸ BORKOVSKÝ 1949: 62.

¹⁹⁹ FROLÍK 1987: k cestám zejména str. 11-12, k dataci Tab. na str. 179.

²⁰⁰ BORKOVSKÝ 1949: 46; FROLÍK – SMETÁNKA 1997: 89; BOHÁČOVÁ 1998a: 10. Údaje o počtu vrstev zejména u Borkovského mírně kolísá.

²⁰¹ GUTH 1934: 701.

²⁰² BOHÁČOVÁ 1998a: 11-12, tabulka s profily keramiky na Obr. 4 (v přímé citaci použitý termín „*dřevěný most před presidentským průjezdem*“ je v původní dokumentaci dle autorky článku označována popisovaná dřevěná konstrukce cest).

keramický soubor z kontextu 10248. Zjistil, že v celku o 106 zlomcích jsou pouze 4 kusy zařaditelné do mladohradištního.²⁰³ Celkové vyznění souboru spadá do období rozhraní mezi keramikou s límcovou a kalichovitou profilací okraje, tedy patrně kolem poloviny 10. století, rozhodně však v jeho průběhu. Mladohradištní materiál proto považuje za intruzi, podobně jako zlomek raně novověké kameniny. Materiál ze zásypu nad vrchní úroveň obsahuje střeby z 10. až 12. století a jeho geneze nemusí s dřevěnou plochou souviset. Málo početný nálezový fond pod spodní úroveň lze zařadit staršímu 10. století.²⁰⁴ Zůstává otázka interpretace odhalené situace. I. Boháčová konstrukce interpretuje jako přístupovou cestu ke studni umístěné v románském bastionu v jižním sousedství brány v románské hradbě.²⁰⁵ To je sice možné řešení, nebere však v potaz, že tato cesta by musela při dataci do mladohradištního období nutně křížit hlavní vstupní cestu, neboť její západní odhalený cíp je vzdálen od hlavní románské hradní brány jen cca 4 m. Vedle toho K. Guth, I. Borkovský a J. Frolík shodně interpretují konstrukci za přístup k hlavní hradní bráně, předchůdkyni románské brány v jižním sousedství Bílé věže. Jedním z hlavních argumentů je konzervativnost při vývoji komunikačních schémat.²⁰⁶ J. Frolík podotýká, že vzhledem k jižnímu okraji vydřevené plochy přichází pro bránu v úvahu prostor v jižním sousedství románského průchodu. Zachycená cesta by se musela od známého místa zalomit o cca 45° západně. V místech jižně od brány jsou však zachyceny stopy po dřevohlinitém opevnění, jak zachytil v denících I. Borkovský i K. Fiala (viz popis v podkapitole Fortifikace). Bez jasně zdokumentované nálezové situace je to sice informace s nižší vypovídací hodnotou, duplicita pozorování však věrohodnost zvyšuje, zvláště když oba badatelé dřevohlinité opevnění dobře znali z jiných míst Pražského hradu. Dále jižním směrem by pro předpokládaný sklon svahu terénu (odvozený zejména ze situace pod oktogonální kaplí) brána byla těžko představitelná.

Spíše se tedy jedná o celkové zpevnění většího prostoru v místě za hlavním přístupovým bodem do areálu. Je zajímavé, že v sousedství východní části se nalézá patrně sрубová stavba, která směrově s výdřevou koresponduje. Její umístění výdřevu člení, proto by se v případě současnosti cesty a stavby nemohlo jednat o přímočarou komunikaci. Celková situace však stále čeká na komplexní vyhodnocení, bez něhož nelze problém jak datace, tak funkce jednoznačně vyřešit.

²⁰³ Kromě dvou okrajů se zduřelou profilací, o které opřela svou dataci I. Boháčová, ještě zlomek technické misky a bíle malovaný fragment výdutě (FROLÍK 2000: 107). Ve vrstvě se také nacházelo avarsko-slovanské kování, zatím jediné z výzkumu Pražského hradu (PROFANTOVÁ 1989)

²⁰⁴ FROLÍK 2000: 106-109; J. Frolík podotýká, že povrch situace je narušen mladšími zásahy, dřevěná cesta byla plná „děr“. Z toho vyplývá, že mírná kontaminace kontextu 10248 mladším materiálem je pravděpodobná.

²⁰⁵ BOHÁČOVÁ 1998a: 11-12.

²⁰⁶ GUTH 1934: 694-697; Borkovský 1969, 73-74; FROLÍK 2000: 107-108. Proti konzervativnosti lze namítnout, že pokud to vyžadovaly okolnosti, mohlo k posunu komunikace dojít. Jasný důvod byl například pro přesun cesty ze severního sousedství kostela sv. Jiří na jižní stranu v souvislosti se stavbou kláštera. K drobnému posunu došlo i v případě východního vstupu, a to patrně dokonce dvakrát: poprvé někdy v období mezi zánikem nejstaršího příkopu (viz níže při výzkumu Jiřské ulice v roce 2008) a stavbou Černé věže po roce 1135 (tedy z jižního sousedství do prostoru věže), podruhé ve vrcholném středověku zpět do původní trasy.

S umístěním brány do trasy pozdějšího průjezdu v románské hradbě pak cesty prostorově příliš nekorespondují. Další otázky vyvolává situace v západní části vydlážděné plochy. Podle terénní dokumentace se zdá, že zde došlo k zachycení dřevěné pravoúhlé stavby. To by ale znamenalo, že vydlážděná plocha by byla členěna zástavbou, což je pro komunikaci, navíc v hlavním přístupovém bodě Hradu, jistě netypické. Je proto nutné počítat s hypotézou, že o hlavní komunikační trasu nejde. Indicií může být i fakt, že na jiných místech Hradu není v hlavní komunikační trase přemyslovské předrománské éry dřevěná konstrukce doložena.²⁰⁷ Nejasnou situaci snad pomůže rozřešit detailní zpracování prvorepublikového výzkumu, případně revizní práce v budoucnosti.

Cestu štětovanou z hrubých (místy opálených) opukových kamenů odkryl K. Guth i v prostoru východně od Starého probošství. Byla překryta hřbitovním horizontem, který autor výzkumu datoval do 11. století, cestu pak zařadil do 10. století. V povrchu byly zaznamenány tři vyježděné koleje.²⁰⁸

Série cest byla zachycena na Jižním palácovém dvorku již roku 1938 I. Borkovským a následně i I. Boháčovou v letech 1991 a 1993. I. Borkovský dokumentoval dva horizonty komunikací, které spojoval s hypotetickým jižním vstupem do Hradu.²⁰⁹ Datoval je do období funkce dřevohlinitého opevnění. Revizní výzkum I. Boháčové však na základě mladohradištního keramického nálezového fondu ukázal, že cesty jsou patrně ze 13. století.²¹⁰ Existenci nějaké cesty však lze v těchto místech dedukovat z přítomnosti skupiny hrobů datovaných do 11. století a nalezených v širším okolí Ludvíkova křídla.²¹¹ Zda se však jednalo o hlavní nebo podružnou komunikaci a zda souvisela s hypotetickou jižní branou v dřevohlinitém opevnění, nelze za současného stavu bádání rozhodnout. Pro mladší datování jižního vstupu svědčí i zatím nejstarší nález komunikace, která do něho směřovala z Malé Strany. V severní polovině Sněmovní ulice byla zaznamenána cesta datovaná do závěru 12. století, souvisí tedy již s románským opevněním.²¹²

Komunikační trasu zachytil I. Borkovský také severně od baziliky sv. Jiří, v prostoru dnešního rajskeho dvora jiřského kláštera. Kontext tvořený několika vrstvami oblázků a

²⁰⁷ Situace obdobných povrchových úprav interpretovaná jako cesty v mnohonásobné superpozici byla zachycena na Malostranském náměstí čp. 260/III. Datace byla stanovena od konce 9. do 11. století (viz CYMBALAK – PODLIŠKA 2009)

²⁰⁸ GUTH 1934: 701. Fotodokumentace APH, Fond Stavební správy 1238, D 1141, 1143, 1145.

²⁰⁹ S jižní branou i pro dřevohlinitou hradbu se začalo uvažovat po objevu jižní věžové románské brány K. Fialou. Všechny teorie komunikačního schématu Pražského hradu I. Borkovského s ní pro raně středověké období počítají, viz BORKOVSKÝ 1949: 45-46; BORKOVSKÝ 1969: 75 a hmotová rekonstrukce na Obr. 62.

²¹⁰ BOHÁČOVÁ 1998: 13-15.

²¹¹ TOMKOVÁ 2005: 11.

²¹² ČIHÁKOVÁ-DRAGANOVÁ 1992: 92.

kamenných zlomků ležel v mírné prohlubni v kulturní vrstvě, která v nízké mocnosti pokrývala geologické podloží. Trasa sledovala hlavní komunikační východozápadní směr ostrožny. Prohlubeň autor výzkumu interpretoval jako důsledek dlouholetého využívání cesty. Dle doprovodného keramického nálezového fondu datoval cestu do 9. až 10. století. I. Borkovský se domníval, že při východním konci zachyceného fragmentu komunikace našel relikty vstupní brány do původního hradu (viz výše o jeho domnělém nálezu příkopu v prostoru Jiřské ulice). Opíral se o dvojici velkých kúlových jam, které tvořili linii kolmou na jižní okraj cesty.²¹³

Při výzkumu Jiřské ulice v roce 2008 (výzkum J. Matíášek) došlo s velkou pravděpodobností k dokumentaci jižní hrany průchodu z období předcházejícímu výstavbu dřevohlinité hradby. Lze tak usuzovat ze zachycení konce příkopu, který do prostoru dnešní brány směřoval ohybem z Lobkovického paláce. Vlastní povrch komunikace, ani případná rezidua brány však výzkum nezaznamenal.

Označit za komunikaci lze s jistou mírou pravděpodobnosti i situaci popsanou výše při výzkumu v roce 2001 v severní části Středního křídla. Plocha vydřevená dvojitou vrstvou prken předcházela výstavbu dřevohlinité hradby a nacházela se při západní hraně nejstaršího příkopu oddělená od něj vyplétanou stěnou. Dřevo, jež se nalézalo při severní hraně sondy, hranici vyplétané stěny nerespektovalo a pokračovalo dále východně přes příkop mimo hranici výzkumu. Z publikované situace lze vypožorovat, že v prostoru příkopu se nad i pod dřevem nachází totožná vrstva.²¹⁴ Nabízí se tedy interpretace jako přechod přes nejstarší příkop zakonzervovaný zahrnutím této fortifikační linie.

Několik úrovní dlážděného povrchu se nacházelo v okolí kostela Panny Marie. Podle původních hypotéz I. Borkovského částečně náležely již ranému vývoji lokality a představovaly důležitý uzel v jeho představách o komunikačních trasách. Jedna linie ubíhala od zkoumaného prostoru severovýchodním směrem, kde branou v předpokládaném valovém opevnění ústila do Jeleního příkopu a dále na sever. Další trasa směřovala jižně, do míst dnešní Matyášovy brány, kde se podle I. Borkovského napojovala na hlavní trasu vedoucí od Hradčanského náměstí do předpokládané brány v jihozápadním rohu III. nádvoří.²¹⁵ Později nabídl odlišné schéma, kdy umístil hlavní bránu do areálu Hradu do západního sousedství Panny Marie. Od kostela pak trasa směřovala diagonálně přes dnešní II. nádvoří

²¹³ BORKOVSKÝ 1969: 74. BORKOVSKÝ 1975: 111-113, Obr. 16-17 (profily), 18 (keramika), 21(půdorys).

²¹⁴ Kontext 213a a 213, v něm dřevo D68; viz FROLÍK 2002: 6-7, Obr. 8.

²¹⁵ BORKOVSKÝ 1949: 63.

k předpokládané bráně v jihozápadním rohu III. nádvoří.²¹⁶ Revizní výzkum kostela Panny Marie a jejího okolí přinesl přesnější informace o dataci okolních terénů. Cesta, která bezprostředně sousedí s kostelem, náleží až k mladší stavební fázi objektu, kterou autoři řadí do závěru 12. nebo až 13. století.²¹⁷ Kamenité povrchy severně od kostela ještě čekají na své vyhodnocení, jejich zařazení do středohradištního období se však nezdá příliš reálné. Pravděpodobnost vyššího stáří se však rýsuje u komunikace na podloží jižně od kostela.²¹⁸

4.2 Předpolí Pražského hradu

Hradčanské území je na nálezy ze sledovaného období dosud relativně chudé. K problematice byly publikovány tři souborné studie shrnující poznatky k datu svého vydání: roku 1986 vydal J. Frolík studii věnující se tématu raného středověku (v reakci na nové informace z výzkumu v Kanovnické čp. 73/IV),²¹⁹ v roce 1997 vyšla práce J. Frolíka a K. Tomkové,²²⁰ na pozdější výzkumy reaguje článek I. Boháčové a I. Herichové z roku 2008.²²¹

První sídlištní nálezy pocházejí z výzkumů I. Borkovského. Na Loretánském náměstí zachytil středohradištní kontexty, poškozené pozdějším intenzivním pohřbíváním.²²² Na stejné lokalitě dokumentovala obdobně staré sídlištní objekty i H. Olmerová roku 1981.²²³ Středohradištní materiál z Loretánského náměstí patří závěru 9. a 10. století.²²⁴ Zatím nejdůležitější soubor z hlediska stanovení relativní chronologie pochází z výzkumu v Kanovnické ulici čp. 73/IV,²²⁵ V bohatém vývoji zahrnujícím období od 9. do poloviny 13. století, byly zachyceny dva horizonty ze staršího devátého století (H-A, H-0; obecně zařazené před jeho polovinu) a dva po sobě následující (H-1, H-2) z jeho druhé poloviny. Další horizont (H-3) je autorem výzkumu datován k přelomu 9. a 10. století. Jeho keramický nálezový fond (zejména makroskopicky hodnocené materiální složení) je již velmi podobný následnému horizontu (H-4), který je řazen do průběhu 10. století, tedy do období nástupu

²¹⁶ BORKOVSKÝ 1969: 73-74.

²¹⁷ FROLÍK ET AL. 2000: 91-92; Cesta se opírá o stěnu jižního přístavku.

²¹⁸ Na plánu I. Borkovského (publikován v FROLÍK ET AL. 2000: Obr. 2/7) je patrná jak zmíněná cesta opřená o jižní přístavek (18), tak komunikace stratigraficky níže na úrovni podloží(19). Ta jižní přístavek podchází a zdá se, že by mohla předcházet i hřbitovní horizont. Před kritickým posouzením situace v průjezdu a jižně od něj však nelze vyvozovat jasné závěry.

²¹⁹ FROLÍK 1986.

²²⁰ FROLÍK – TOMKOVÁ 1997.

²²¹ BOHÁČOVÁ – HERICHOVÁ 2008.

²²² Autor výzkumu nikdy nedokončil jeho zpracování. V současnosti je dokončováno vyhodnocení výzkumu v týmu I. Boháčové a G. Blažkové (část s publikovanou dokumentací již vydána - viz BOHÁČOVÁ – BLAŽKOVÁ 2011).

²²³ FROLÍK 1986: 79.

²²⁴ BOHÁČOVÁ – HERICHOVÁ 2008: 287.

²²⁵ FROLÍK 1999.

keramiky s kalichovitou profilací okrajů. Při výzkumu v Martinickém paláci (Loretánská čp. 181/IV) zachytila I. Herichová několik malých objektů s nepočitelnými středohradištními keramickými střepy. Keramický materiál z průběhu 9. století byl zachycen též v Kapucínské ulici a v čp. 184 na Hradčanském náměstí. Mladší středohradištní keramika byla zaznamenána též v Kanovnické čp. 70 a sporadicky v Loretánské čp. 181.²²⁶

Významnou položku v seznamu dokumentovaných akcí představují pohřební areály.²²⁷ Lokality, související s Pražským hradem (potažmo Prahou) a ležící mimo jeho areál, se povětšinou soustřeďují v pásu, který ohraničuje sídelní prostor ze severu a západu.²²⁸ Mezi nejstarší hřbitovy lze zařadit, Jelení ulici – Lumbeho zahradu, Královskou zahradu (obojí poslední třetina 9. – 1. polovina 10. století), Jízdárnu Pražského hradu (poslední třetina 9. – počátek 11. století), Strahovskou cihelnu, Panenskou ulici, Malovanku (vše 10. století s možným počátkem v poslední třetině 9. století) a Strahovský klášter (závěr 9. – 10. století). Zatím poslední objevenou nekropolí je plocha v trase tunelu Blanka zaznamenaná při výzkumu roku v letech 2010–2011 (výzkum K. Tomková). Nachází se severně od Prašného mostu v ulici Milady Horákové.

Přímý doklad náboženských aktivit z prostoru Hradčan chybí. V literatuře běžně používaný příklad pohanského žároviště,²²⁹ které uvádí I. Borkovský na pohřebišti na Loretánském náměstí (výzkum I. Borkovský 1934–36), nelze pro nedostatečnou oporu v nálezové situaci a chybějícím analogiím brát v potaz. Ze stejných důvodů je však nutné odmítnout i interpretaci I. Boháčové, vycházející z revizního zpracování původní dokumentace.²³⁰ Pokud nedojde k objevu jasné analogie, zůstane pravděpodobně situace nedořešená.

Dalším doposud široce otevřeným problémem je otázka počátků hradčanského opevnění. Jediný jasný doklad byl zatím zachycen G. Blažkovou a autorem tohoto textu

²²⁶ BOHÁČOVÁ – HERICHOVÁ 2008: 287.

²²⁷ Přehled TOMKOVÁ – FROLÍK 2005: Tab.1 (zde čerpány též v textu použité údaje o dataci jednotlivých lokalit) a Obr. 3; souhrnně TOMKOVÁ 2005.

²²⁸ Tomuto vymezení se vymykají lokality na úpatí Petřína sloužící patrně malostranskému suburbium (Dům U klíčů; pohřebiště Újezd).

²²⁹ BORKOVSKÝ 1969: 35-37.

²³⁰ BOHÁČOVÁ (2006) situaci interpretuje jako kovárnu. Jak však vyplývá z autorkou popsané nálezové situace, nelze dílčí prvky jednotlivě datovat ani určit jejich vzájemný vztah. Chybí také analogie. Korunní důkaz v podobě železářské strusky není mezi nálezy přítomen (vychází pouze z dobrozdání autorky, že jej osobně viděla v 80. letech 20. století). Z autorčiny chronologie také vyplývá, že by kovárna byla vystavěna na soudobě využívaném hřibově, což se nezdá být pravděpodobné.

v roce 2011 na Hradčanském náměstí.²³¹ Byl dokumentován příkop a část kamenného čela. Linie směřovala od jižní hrany Salmovského paláce směrem k jižní frontě Pražského hradu. Vzhledem k tomu, že nálezový fond představuje pouze jeden středohradištní keramický zlomek okraje z výplně příkopu a druhý drobný střep z kamenného čela,²³² nelze upřesnit dataci. Pylová analýza výplně příkopu indikuje odlesněný, avšak antropogenně málo využívaný prostor.²³³ V roce 2003 byl G. Blažkovou v jižní části Schwarzenberského paláce (čp. 185/IV) dokumentován masivní kamenný násyp. Z omezeného rozsahu sondáže nelze rozhodnout, zda se jedná o konstrukci nebo destrukci. Dle střepového inventáře může náležet ranému středověku. Hluboký objekt s kamennou výplní byl zaznamenán v Trauttmansdorfském paláci (čp. 180/IV, výzkum J. Frolík v letech 2006–2007). Posledně zmiňovaná dvojice akcí může raně středověký fortifikační pás indikovat, chybí ale jasný důkaz nebo opora v hustotě dokumentovaných bodů.²³⁴ Drobný příkopovitý středohradištní útvar v ose S–J byl zaznamenán před severní frontou Salmovského paláce, nepočtený keramický fond z jeho báze naznačuje dataci do 9. století.²³⁵

Pozemní komunikace, případně brána nebyly v prostoru Hradčan dosud doloženy.

Keramika ze sledovaného období se vyskytla na několika dalších lokalitách,²³⁶ avšak jako příměs v mladších kontextech nebo bez jasné nálezové situace. Nelze je proto považovat za jasný pozůstatek vývoje ve sledovaném období.²³⁷ Další sumu informací lze očekávat po komplexním zpracování situací ze Schwarzenberského, Salmovského, Toskánského nebo Trauttmansdorfského paláce, kde byly stopy z 9. a 10. století také zachyceny.²³⁸

5. Kritická rekonstrukce areálu na základě dostupných pramenů

²³¹ Nálezová zpráva viz BLAŽKOVÁ 2011. Publikace v odborném tisku je autorským týmem připravována. Situace byla dokumentována pouze na řezu. Vzhledem k velkému významu objevu je připravován revizní výzkum ve východním sousedství (plánován na podzim 2012).

²³² Lze uvažovat o druhé polovině 9. století.

²³³ Analýzu provedla Radka Kozáková, připravuje se publikace.

²³⁴ Ke všem třem akcím je připravována kolektivní publikace (v týmu Blažková, Frolík, Matiašek)

²³⁵ Výzkum K. Chlustiková, 2009-2010.

²³⁶ Z publikovaných akcí zejména: Hradčanské náměstí - výzkum I. Borkovský 1944 (FROLÍK 1986: 74-76); Kanovnická čp. 69/IV – výzkum I. Herichová 2003 (BOHÁČOVÁ – HERICHOVÁ 2008: 276); Hradčanské náměstí čp. 68/IV – výzkum I. Herichová 2001 (BOHÁČOVÁ – HERICHOVÁ 2008: 276); Loretánské náměstí čp. 99/IV – výzkum I. Herichová 2005 (BOHÁČOVÁ – HERICHOVÁ 2008: 272).

²³⁷ Jak vyplývá z geomorfologie Hradčan, lze očekávat splachy zeminy od geologického hřbetu kopírujícího přibližně dnešní Loretánskou ulici severním, případně severovýchodním směrem. Nutno dodat, že v těchto splachových polohách leží téměř všechny nejasné sondáže.

²³⁸ Za informaci děkuji autorům výzkumů, respektive G. Blažkové (Schwarzenberský, čp. 185/IV), K. Chlustikové (Salmovský čp. 186/IV), K. Čulákové (Toskánský, čp. 182) a J. Frolíkovi (Trauttmansdorfský, čp. 180/IV).

Období před vznikem přemyslovského hradu

Pramenná základna popsaná v předchozích dvou kapitolách dovoluje provést částečnou rekonstrukci zkoumaného prostoru. Z výše nastíněného vyplývá, že kontextů z předpřemyslovského období bylo zachyceno minimum, přesto lze stanovit jisté dílčí závěry. Mezi doklady sídlištních aktivit lze zařadit ohniště v prostoru areálu Purkrabství. Méně důvěry budí stavba zaznamenaná v Lakovně, na jejíž stavbu bylo použito dřeva káceného v 70. letech 9. století. Při posuzování dendrochronologických dat je nutné postupovat s vyšší opatrností, neboť některá místa Pražského hradu ukazují, že bylo často v jedné situaci využíváno prvků značně rozdílného data skácení (Slévárenský dvůr: s jistotou minimálně interval 877 – 905; III. nádvoří: s jistotou minimálně interval 883–921). Pro chronologické zařazení dřevěné stavby v Lakovně je proto určující doprovodný náleзовý fond, který svědčí pro dataci do 10. století. Do rekonstrukce předpřemyslovské situace ji proto zařadit nelze. Další případy osídlení náležejícímu k nejstaršímu raně středověkému období jsou zastoupeny již jen méně průkaznými situacemi v podobě vrstev, případně jednoduchých objektů typu kůlová jamka. Indikátorem může být i druhotná příměs keramiky v mladších kontextech. Zmíněné případy se vyskytují zejména při hranách ostrožny, kde byly zakonzervovány stavbou dřevohlinitého opevnění. Lze je vysledovat od východního konce Hradu na Opyši, v jižní frontě, ve Středním křídle s přilehlým Slévárenským dvorkem a dále západně v Severním palácovém výběžku či kolem kostela Panny Marie. Je však nutné upozornit, že když nelze stanovit okolnosti utváření kontextu (což ve zmíněných případech možné není), má kontext nízkou vypovídací hodnotu. Absence jasných objektů proto nabádá k velké opatrnosti ve vynášení jasných závěrů.

Obdobné problémy panují na území Hradčan. Jak však bylo nastíněno v předchozí kapitole, stav poznání může být silně deformován menší četností archeologických akcí a velkými terénními zásahy vyvolanými mladší stavební aktivitou. Z nedostatečné pramenné základny se přesto dají vyvodit některé dílčí závěry. Jde zejména o zvýšenou, i když nijak enormní koncentraci nálezů, která se nachází v severní části nad Jelením příkopem, respektive v okolí ulic Kanovnická a Kapucínská. Lze zde dokonce vysledovat kontinuitu osídlení do mladšího období. Pravděpodobná je návaznost sídliště na vodní tok Brusnici. Situace může také indikovat přítomnost komunikační trasy přicházející patrně od východu a pokračující přes Jelení příkop dále severním směrem. Další lokality (například Hradčanské náměstí s okolím, výzkumy v zástavbě Loretánské ulice) poskytly již jen sporadické stopy, které se navíc na místo mohly dostat i z druhotných poloh.

Patrně jediný doklad o pohřebních aktivitách je možné spatřovat v hrobě tzv. „bojovníka“ na III. nádvoří Pražského hradu. Pohřeb je datován jen rámcově a není vyloučeno, že může pocházet i z mladšího období (uvažuje se maximálně o první třetině 10. století). Pro svou odlišnost od ostatních raně středověkých funerálních projevů ve zkoumaném prostředí, která se projevuje jak výbavou hrobu, tak umístěním do jinak nefunerálního prostředí bez návaznosti na církevní stavbu, ho lze opatrně přiřadit předpřemyslovské době. Jeho chronologický vztah k několika pohřbům v blízkém okolí není znám.

Za nejlépe prozkoumanou kategorií lze považovat opevnění. U Opyše Pražského hradu, respektive na malém dvoře Lobkovického paláce a v bráně v Jiřské ulici bylo zachyceno torzo objektu, který je interpretován jako příkop. Obloukovitě kopíroval dodnes respektovaný jihovýchodní ohyb konce areálu. V ploše Jiřské ulice byl ukončen. Za předpokladu pokračování jeho linie dále severním směrem za účelem příčného přepažení ostrožny se lze domnívat, že do prostoru dnešní Jiřské ulice byl situován průchod do ohrazeného areálu. Pokračování linie lze hledat například v situaci východně Černé věže, kde byla příkopovitá prohlubeň v profilu dokumentována,²³⁹ nebo v severovýchodním nároží areálu Purkrabství.²⁴⁰ Průběh terénu a jednotlivých fází fortifikace od raného středověku do novověku je ve východním čele Hradu velmi složitý a zasloužil by si vlastní studii. Pokračování příkopu západním směrem nebylo potvrzeno, přestože v jeho předpokládané trase na velkém dvoře Lobkovického paláce byl terén prozkoumán až na podloží. V jižní frontě Hradu nebyl podobný útvar nikde zachycen. Relativně malá délka zachycené trasy vzbuzuje podezření, zda jde opravdu o fortifikační prvek, jiné vysvětlení funkce příkopovitého objektu však nebylo zatím předloženo. Pro interpretaci jako opevňovací prvek svědčí fakt, že obdobnou linii následně zaujala dřevohlinitá hradba. Zda na situaci navazovala nadzemní bariéra není známo.

Další příkop předcházející výstavbu dřevohlinité fortifikace přetínal ostrožnu v trase dnešního Středního křídla, respektive pod jeho východní stranou. Celý profil byl zachycen sondážemi ve Víceúčelovém sále a v prostoru průchodu mezi II. a III. nádvořím. Není však jisté, zda zde nedošlo ke snížení vrchních partií jeho svahů. Západní svah byl dokumentován též mezi posledně zmíněnými sondážemi v roce 2001 a následně i dále jižním směrem v roce 2010. V těchto sezónách byla dokumentována linie kůlových jamek, která probíhala souběžně v západním sousedství příkopu. K určení její funkce pomohl zejména ročník 2001, kdy

²³⁹ Borkovský 1969, Obr. mezi str. 64 a 65; Autor výzkumu příkop přiřadil období Vladislava Jagellonského, což je jasný omyl, neboť leží pod vrcholně středověkým parkánem. Teprve revizní zpracování nálezové situace může určit, zda lze příkop vztáhnout k románské hradbě, před níž je situován, nebo zda náleží ještě starším situacím.

²⁴⁰ Prohlubeň zachycená pod dřevohlinitou hradbou (viz řez publikovaný v BORKOVSKÝ 1962: Obr. 29).

pravděpodobně došlo k zaznamenání horizontálního výpletu. Lze jí tedy interpretovat jako vertikální překážku tvořenou vyplétanou plotovou stěnou. V západním sousedství k ní přiléhá chodník z dvou vrstev fošen, z kterého jedno dřevo pokračovalo dále východním směrem, pravděpodobně jako přemostění příkopu. Předpokládané další pokračování severním a východním směrem se bohužel nacházelo mimo zkoumaný prostor. Otázky vyvstávají ohledně interpretace funkce vyplétané stěny. Je jasné, že jde o prvek, který něco vymezuje. Vzdálenost mezi zachycenými situacemi v letech 2001 a 2010 činí přes 26 m. To se zdá být na kontext, který by nesouvisel s příkopem, příliš velká vzdálenost. Je tedy značná pravděpodobnost, že jak příkop, tak vyplétaná stěna jsou součástí stejného fortifikačního systému. V tom případě by však areál, který tato linie vymezuje, musel z logiky věci být v západním sousedství (stěna uvnitř, příkop vně), nikoliv na východní straně, kam bývá tradičně umístěována akropole.²⁴¹ Vyústění příkopu na severní straně bylo patrně zničeno mladšími stavebními zásahy, patrně byl ale uzavřen palisádou zachycenou v jeho předpokládané trase na Slévárenském dvorku. Pokračování jižně od plochy zkoumané v roce 2010 bylo pravděpodobně odstraněno při srovnávání terénu pro stavbu Středního křídla. Podloží totiž jižním směrem k hraně ostrožny stoupá.²⁴²

Další otázky vzbuzuje nález opevnění na Hradčanském náměstí východně Salmovského paláce. Pro nedostatek nálezového fondu nelze objekt spolehlivě datovat. Vzhledem k použitému konstrukčnímu řešení však podle dostupných analogií souvisí až s horizontem dřevohlinité hradby Pražského hradu.

V kritickém pohledu je sporná existence tzv. „hradčanské brázdy“. Tento údajně přírodní útvar byl doposud všeobecně považován za přirozenou hranici areálu Hradu až do jeho novověkého zasypání.²⁴³ V článku shrnujícím raně středověký vývoj Hradčan si autorská dvojice I. Boháčová a I. Herichová položilo otázku, zda jde opravdu o geologickou rýhu. Vycházely ze sondáže, která útvar prořála v jeho severní části, respektive v trase od IV. nádvoří k nároží arcibiskupského paláce. Zjistily, že výkop pro příkop porušuje vrstvu ze sklonku raného středověku.²⁴⁴ Z příloženého řezu je patrné, že zaznamenané podloží nevykazuje tendence k přirozenému sklonu do předpokládané brázdy.²⁴⁵ Lze namítnout, že

²⁴¹ Opačný příklad, kdy je příkop uvnitř a stěna vně, se autorovi nepodařilo dohledat. Z hlediska případného útoku by navíc taková situace byla mnohem hůře hajitelná.

²⁴² V sondě 13,5 m jižněji byla zachycen odtěžená úroveň podloží na niveletě 257,8 m n. m., v jižní části sondáže 2010 byl povrch podloží na kótě 257,5 m n. m.

²⁴³ Rekonstrukce využívající hradčanskou brázdu lze nelézt například v BORKOVSKÝ 1969: Obr. 62 a vložený plán mezi str. 144 a 145; FROLÍK – SMETÁNKA 1997: Obr. na str. 79.

²⁴⁴ BOHÁČOVÁ – HERICHOVÁ 2008: 282.

²⁴⁵ BOHÁČOVÁ – HERICHOVÁ 2008: Obr. 24.

útvár mohl být v některém období rozšiřován. Proti přirozenému vzniku brázdy však existují i další indicie. K roku 1278 je zachována zpráva o opevňování západní fronty Hradu: „*Hoc etiam anno duo fossata facra sunt ante Pragense castrum, unum cum lapidibus et alius maius sine lapidibus in latitudine XL cubitorum, in profunditate XXX, longitudo utrisque protendebatur a rivulo Bruska usque in Oboram. Renovatom est et antiquum, quod est propius muro castrum, ab una parte muro caementato erectum est. Alia pars eius non est renovata; Latitudo eius XL cubitorum, et altitudo L erat.*“²⁴⁶ Všechny tři linie zaznamenané zprávou lze lokalizovat. Západní probíhá přes IV. nádvoří těsně za kostelem Panny Marie. Prostřední prochází středem II. nádvoří. Obnovený starý příkop se nalézá v zákoutí u kaple sv. Kříže. Je opravdu obnoven jen z části, a to pouze v jižní partii, čímž chránil vstup do hradu v jižním sousedství Bílé věže.²⁴⁷ O tzv. „hradčanské brázdě“ není v textu žádná zmínka. Další indicie lze hledat na nejstarším zobrazení Pražského hradu z roku 1493.²⁴⁸ V těsném západním sousedství západní fronty Hradu je dobře patrný hluboký příkop. Jde o linii protínající středem II. nádvoří.²⁴⁹ Příkop byl nejdříve vybudován až za opevňovacích prací Vladislava Jagellonského, neboť na vedutách z 16. století již figuruje. Dále západním směrem však již žádný příkop není patrný. Z výše nastíněného vyplývá, že pokud nebude předložen důkaz o existenci tzv. „hradčanské brázdy“ ve středo-mladohradištním období, nelze ji do rekonstrukcí zahrnovat.

Kde byl ohrazený areál ukončen, není známo. Jistou indicie nabízí objev příkopovitého útvaru severojižní orientace v severním sousedství Salmovského paláce. Situace si však žádá ověření další sondáží, nejlépe dále severně v ploše Hradčanského náměstí.

Období prvních Přemyslovců

Obraz vývoje na sklonku 9. až průběhu 10. století je již bohatší. Na III. nádvoří je zachycen bohatý vývoj obytné zástavby. V tomto prostoru lze vysledovat více samostatných kumulací. První se koncentruje v severozápadním rohu a patří k ní snad i torza zachycená v budově Probošství, druhá je zachycena na jižním svahu. Další lze vysledovat na Jiřském náměstí. Jednotlivé kumulace však mohou představovat jen zachované ostrůvky původně kontinuální zástavby. Izolovaná stavba se nalézala v Severním výběžku. O zástavbě ve

²⁴⁶ Letopisy České, FRB II: 302-303.

²⁴⁷ První dva zachytil při svých výzkumech I. Borkovský. Třetí odkryla K. Tomková.

²⁴⁸ Dřevoryt z Liber chronicarum z dílny Hartmanna Schedela. Rytina, jejíž předloha mohla vzniknout ještě o několik málo let dříve, vykazuje jisté nepřesnosti (nejmarkantnější je palma na Hradčanském náměstí). Že by se však její autor opomněl zaznamenat tak markantní objekt jako je uvažovaný příkop, není příliš pravděpodobné. Reprodukce např. VANČURA 1976: Obr. 3.

²⁴⁹ Příkop zanikl až za vlády prvních Habsburků, kdy se stavělo jižní rozšíření paláce.

východní části Hradu nelze dle současných poznatků nic říci, dle keramických nálezů je však možná i zde. Počátky osídlení patrně předcházely výstavbě dřevohlinité hradby. Svědčí o tom dendrochronologická data zejména z prostoru Slévárenského dvorku. Zde se pod hradbou nacházela dřeva se značným rozptylem doby skácení. Je nepravděpodobné, aby byla na lokalitě skladována více než čtvrt století. Nepravděpodobný se zdá i import dřev ze vzdálenějších desítky let starých deponií. Pravděpodobně bylo využíváno části místní zástavby, o čemž svědčí i stopy po opracování. Ještě větší rozptyl dat (38 let u dřev in situ) byl zaznamenán i pro konstrukci jižní linie hradby na III. nádvoří. O recyklaci dřevěných prvků lze uvažovat i u obytných staveb (III. nádvoří: interval skácení použitých dřev s jistotou minimálně 14 let). Domy, u kterých bylo možné posoudit celkový půdorys, byly vesměs jednoprostorové, i když písemné prameny svědčí také o náročnějších stavbách. Minimálně pro poslední čtvrtinu 10. století²⁵⁰ tak lze uvažovat o patrovém paláci, případně o stavbě podobné honosnému domu kněze Pavla s vnitřním dvorem a obehnaným ochozy.

Na Hradčanech je patrná kontinuita osídlení v oblasti Kanovnické ulice. Sídlištní aktivita je doložena také v jihozápadním sousedství na Loretánském náměstí. Vyšší koncentrace střepového materiálu lze vysledovat též na Hradčanském náměstí, zejména v západní části spolu s jižní frontou dnešní zástavby.

Z popisovaného období je znám pás řadových pohřebišť, který sídelní areál obklopuje ze západu a ze severu. Zejména u pohřebiště Jízdárna lze podle časté bohaté hrobové výbavy uvažovat o využívání dobovou elitou. Mezi sídlištěm a pohřebišti na severu je přirozená bariéra Jeleního příkopu s potokem Brusnicí. Vedle pohřebních areálů na severním a západním předpolí Hradu jsou pravděpodobně zřizovány hřbitovy v sousedství nových církevních staveb. Pro 10. století jsou však archeologicky špatně doloženy, uvažovat lze zejména o hřbitovu kolem Panny Marie. V písemných pramenech rané legendistické produkce je také zachycen hrob Podivena v sousedství sv. Víta. Ojedinelý významný hrob ze závěru 10. století se nacházel v severním sousedství baziliky sv. Jiří. Lze uvažovat, že nad ním byla vystavěna dřevěná konstrukce memoria, později změněná v románskou mariánskou kapli. Zvláštní skupinu tvoří pohřby v interiérech kostelů. Zdá se, že byly vyhrazeny výlučně členům přemyslovské rodiny. Jsou doloženy pro všechny tři známé církevní stavby. Podle K. Tomkové lze duplicitnost pohřebních areálů (respektive hřbitovy na předpolích a pohřby vázané na církevní stavby uvnitř Hradu) vysvětlovat počátečním lpěním většinovou populací

²⁵⁰ Doba vzniku Crescence a Kristiánovy legendy.

na starých zvyklostech domácí náboženské tradice a v demonstrativním novém způsobu vládnoucí společenské špičky.²⁵¹

Nejstarší zaznamenanou církevní stavbou je kostel Panny Marie. Z nejstarší fáze však bylo zachováno jen torzo v podobě tumby s vloženou hrobkou a část základového zdiva. Nálezem příkopu s palisádou je vyřešena jeho údajná excentricita. Podle nastíněného prostorového modelu je kostel postaven v centrální části „hradiště“. To by také svědčilo pro založení již Bořivojem, neboť je možné, že za Spytihněva již byla zahájena stavba dřevohlinité hradby a tím změněna dispozice hradního areálu. Rotunda sv. Víta, založená před rokem 935, vykazuje několik stavebních fází. Podle známých legendistických dat byla jižní apside spojovaná s pohřbem knížete Václava přistavěna patrně ještě před polovinou 10. století. Výzkum v kostele sv. Jiří naznačil, že šlo již v 10. století o ambiciózní stavbu trojlodní baziliky. V současné hmotě stavby však nejspíše z původního objektu mnoho nezůstalo. V prostoru Hradčan nejsou doloženy žádné kultovní ani církevní objekty.

Za vlády knížete Spytihněva nebo jeho bratra Vratislava byla započata výstavba dřevohlinitého opevnění.²⁵² Skládala se z dřevohlinitého tělesa s roštovou konstrukcí, ke kterému bylo přiloženo z vnější strany čelo stavěné z opukových zlomků. Západní fronta probíhala v linii dnešního Středního křídla, při čemž čelo bylo položeno o několik metrů západně od nejstaršího příkopu. Ten byl alespoň z části překryt tělesem hradby. Před čelem byl vyhlouben příkop. Jeho podoba, zejména v západní části není doposud úspěšně zrekonstruována. Hradba byla někdy během 10.–11. století navyšována. K jižní linii fortifikace je známo větší množství dokumentovaných bodů. Zmapován je západní úsek, situace v areálu Starého královského paláce, dosud nepublikované části v čp. 2 a východní úsek v Lobkovickém paláci. Bílá místa jsou zatím zejména v prostoru rokle na III. hradním nádvoří. Opevnění bylo rozšiřováno dále jižním směrem, na III. nádvoří a v areálu Starého královského paláce se nacházely tři linie, v Lobkovickém paláci dvě. Absolutní chronologie jednotlivých fází není dosud upřesněna. Podle dendrochronologických dat z jižní linie však nemusí být velká. Budování hradby v nových jižnějších liniích bývá považováno za rozšiřování sídelního prostoru uvnitř opevněné plochy. To však nemusí platit, neboť relativně starší severní linie nemusely nutně zanikat. Ukazují na to jak stará dendrochronologická data zachycená v jižní linii na III. nádvoří, tak situace dokumentovaná v Lobkovickém paláci. Zde byla totiž pro třetí fázi nadzemního opevnění využita nejstarší linie. To předpokládá, že po

²⁵¹ TOMKOVÁ 2005: 150.

²⁵² Dendrodata na Slévárenském dvorku dovolují datovat stavbu ke konci Spytihněvovy vlády, vyloučit však nelze ani období vlády Vratislava.

dobu funkce jižněji položené druhé fáze muselo být nejstarší těleso stále přítomné. Nadzemní těleso hradby mělo obdobnou konstrukci jako západní fronta. U jižní linie pak byla zaznamenána i odlišná řešení skladby dřevěných prvků v podobě překládané konstrukce a patrně též komorové. Jižní fronta opevnění klesala souběžně s reliéfem ostrožny východním směrem, otázkou zůstává překonání terénní deprese v podobě rokle na III. nádvoří. Z východní linie opevnění bylo zachyceno severovýchodní nároží v areálu Purkrabství. Patrně dvoufázová hradba roštové konstrukce s kamenným čelem o jedné linii měla zadní stranu tvořenou horizontálně loženými prkny fixovanými kůly. Severní linie hradby byla zachycena pouze na Slévárenském dvoře a v sousední Slévárně. Zaznamenané torzo mělo roštovou konstrukci a kamenné čelo zasazené do uměle zasekané lavice v severním svahu. Domnělá druhá fáze v podobě celokamenného náspu se jeví spíše jako kamenná destrukce či navážka, za současného stavu poznání ji za hradbu nelze považovat. V prostoru mezi Lakovnou a Purkrabstvím nebylo předrománské opevnění archeologicky doloženo, lze ho však předpokládat podle zmínky v Kosmově kronice. Linie mohla mít jednodušší konstrukci, neboť strmý severní svah ostrožny byl sám o sobě značnou překážkou. Pro dřevohlinité opevnění chybí archeologický odkryv brány, dle písemných pramenů však lze počítat minimálně se dvěma. Hlavní bránu lze očekávat v západním čele opevněné plochy. Pro relativně hustou síť dokumentovaných částí hradby a relikty zástavby v západní části III. nádvoří jí patrně nelze očekávat v severní polovině linie. Nepravděpodobná se jeví i poloha v místě románského průchodu. Pro lokalizaci tak zbývá cca padesátimetrový pruh v jižní polovině linie, kde však byl terén v pozdějším období snižen. Pravděpodobnost jejího zachycení v budoucnu je proto velmi nízká.²⁵³ Z plochy v těsném západním sousedství opevněného areálu vzniklo předhradí. V náznaku bylo poznáno jeho opevnění ve východní části jižní a severní linie. Podoba konstrukce není známá, došlo pouze k zachycení kamenné konstrukce s lícovanou vnější stranou. V obou zachycených případech bylo pokračování hradby dovnitř opevněné plochy odstraněno mladšími zásahy. Před jižní linií byl patrně předsazen příkop nebo alespoň upravován svah. Tento zásah předcházel stavbu kamenné konstrukce. Nejasnosti panují kolem fortifikačního pásu zachyceného v jižní části Hradčanského náměstí. Není jasné, zda náleží ještě jižní frontě předhradí, či zda lze uvažovat o prvním nálezu hradčanské raně středověké hradby. Z ostatního území Hradčan totiž již žádný jasný doklad opevnění nepochází. Lze uvažovat o náznacích zaznamenaných v jižní frontě Hradčanského náměstí a v areálu Trauttmansdorfského paláce.

²⁵³ Lze však předpokládat nález situace překonávající předsazený příkop na rozhraní Středního křídla a II. nádvoří.

Na III. nádvoří lze sledovat i komunikační systém. Jednoznačné doklady pocházejí z míst východně od Starého probošství a jižně rotundy sv. Víta. S velkou pravděpodobností se jedná o hlavní komunikační osu raně přemyslovského Hradu. Linie probíhá těsně pod hřebenem ostrohu na jižním svahu. Pokračování dále východním směrem se přes plochu Jiřského náměstí přesunulo na severní stranu ostrohu. Cesta byla zaznamenána v severním sousedství baziliky sv. Jiří. Po založení ženského kláštera musela být přeložena jižním směrem, její průběh však v ploše Jiřské ulice nebyl zachycen. Západní trasa byla snad zachycena vně akropole v jižním sousedství kostela Panny Marie. Kontext není datován, oporu alespoň pro přelom 11. a 12. století lze hledat v Kosmově kronice. Hlavní komunikace měla štětovaný povrch. V případě nálezů v klášteře sv. Jiří a u kostela Panny Marie jsou zaznamenány úvozy, v rokli jižně od rotundy sv. Víta byl terén navyšován. Východně od Probošství byly sledovány stopy po vozech v podobě třech vyjetých kolejí. Úprava povrchu formou výdřevy se nalézala v jihozápadním rohu III. nádvoří. Otázka její funkce zatím zůstává nedořešena. Obdobná úprava, ovšem mladší a menších rozměrů byla zachycena v západní části III. nádvoří. Zde tvořila chodník mezi dřevěnou zástavbou. Prostor západně od Hradu zatím nepřinesl doklady komunikací. V návaznosti na mladší vývoj lze předpokládat linie v trasách Kanovnické a Loretánské ulice.

6. Shrnutí a závěrečné úvahy

V prostoru hradčanského ostrohu jsou zachyceny pro předpřemyslovské období patrně dvě kumulace sídlištních kontextů. Rozsáhlejší zaujímá východní část plochy, v podstatě v rozloze dnešního Pražského hradu. Druhá se nachází v severní části nad Jelením příkopem, respektive v okolí ulic Kanovnická a Kapucínská. Detailnější členění není pro nedostatečnou pramennou základnu možné.

Linie opevnění, které ohraničují zkoumaný hradní areál, lze rekonstruovat jen velmi torzálně. Zdá se, že od východu byla využívaná plocha vymezena příkopem zachyceným v Lobkovickém paláci a Jiřské ulici. Tudy také patrně procházela přístupová komunikace. Ohrazený areál byl vnitřně členěn. Svědčí o tom linie příkopu doplněná vyplétanou stěnou. Procházela pod Středním křídlem. I zde byl v severní části zachycen vstup, je však otázka,

zda hlavní. Podle zachycených vztahů se lze domnívat, že plocha východně Středního křídla byla předhradím, západně se pak nacházela akropole.²⁵⁴ Západní ukončení není známé, podle sídlištních kontextů lze usuzovat, že areál končil ve východní části Hradčanského náměstí. Jistým vodítkem je pak stavba kostela Panny Marie, která byla dle Kristiánovy legendy postavena „*in ipsa civitate Pragensi*“, patrně tedy uvnitř ohrazené plochy. Velmi opatrně lze při hledání západního čela uvažovat o severojižní linii zachycené severně Salmovského paláce.

Situování původní akropole na západ od současné se zdá být logické i z příhodnosti místního terénu. Nejnovější výzkum georeliéfu²⁵⁵ ukázal, že východní část hradčanské ostrožny je relativně úzkým hřbetem.²⁵⁶ Ten je navíc brázděn několika příčnými zářezy. Nejvýraznějším je bezesporu jižní rokle v prostoru III. nádvoří. Hřbet rozděluje na východní a západní kru.²⁵⁷ Druhá jmenovaná se dále k západu rozšiřuje a tvoří tak mírně k jihu a západu stoupající plošinu. Pro společenské nebo sídelní aktivity jde tedy o mnohem příhodnější prostředí, než nabízí strmá východní kra.²⁵⁸

Z charakteru lokality se vymyká významný pohřeb tzv. „bojovníka“ na III. hradním nádvoří.

Jak poukázal D. Třeštík,²⁵⁹ česká společnost vystupovala během 9. století vůči zahraničí jednotně,²⁶⁰ je tedy důvodné se domnívat, že musela probíhat vnitřní politická debata. Byli voleni předáci, kteří několikrát vystupují v zahraniční literatuře jako zplnomocněnci Čechů. Za předpokladu staršího původu kamenného stolce lze předpokládat,

²⁵⁴ Obdobná situace, kdy je opevněný areál uvnitř členěn lehčí formou fortifikace, se nachází na řadě hradišť. Jako obdobně datovaný příklad lze uvést Hradec u Němčic v Poohří. Zde byla vnitřní plocha rozdělena na předhradí a akropoli příčným mělkým příkopem, směrem do centra pak byla doplněna palisádou (MICHÁLEK – LUTOVSKÝ 2000: 192-193 a Pl. 47).

²⁵⁵ MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – HERICHOVÁ 2009.

²⁵⁶ Pro rámcovou představu viz dnešní podobu neupravovaného východního cípu od Richterovy vily po barbakán na Opyši.

²⁵⁷ MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – HERICHOVÁ 2009, mapa 3.

²⁵⁸ Zajímavé je sledovat vývoj vnímání georeliéfu při raně středověkých rekonstrukcích. Nejstarší ucelená pochází od I. Borkovského. Na jím prezentované hmotové rekonstrukci je minimalizována linie hřbetu ostrožny, areál má charakter plošiny mírně skloněné od tzv. „hradčanské brázdy“ k Opyši, patrný je nikterak výrazný jižní svah. Jediným nápadným narušením kompaktní opevněné plochy je jižní rokle. Dle zmínky v textu autor také reflektoval zlom terénu východně od baziliky sv. Jiří (BORKOVSKÝ 1969, Obr. 62). Na hmotové rekonstrukci areálu se zachyceným vývojem v 9. století v podání J. Frolíka a Z. Smetánky je patrné obdobné vnímání vnitřního prostoru. Oproti předešlému však došlo k optickému zúžení opevněné plochy, zvýrazněn je prudší svah východně od baziliky sv. Jiří. Rokle je představena jako poměrně úzký zářez do již svažité jižní strany. Zbytek prostoru v rozsahu od sv. Jiří po tzv. „hradčanskou brázdou“ je nadále vnímán jako plošina (FROLÍK – SMETÁNKA 1997, Obr. na s. 79).

²⁵⁹ TŘEŠTÍK 2008a: 54-73.

²⁶⁰ Se záznamy se lze setkat v pramenech jako *Annales Mettenses priores* (k roku 805), *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii* (tzv. Geograf bavorský – kolem poloviny 9. století) nebo překlad Orosiovy Historii proti pohanům od Alfréda Velikého (890-893); viz TŘEŠTÍK 2008a: 54-73.

že byl volen i jakýsi „vrchní kníže“.²⁶¹ A právě u Kristiána je zachycena část tohoto aktu na místě označeném jako „*campus*“ a překládaném vesměs termínem „sněmovní pole“. To se nacházelo mimo „*civitatem Pragam*“. Událost nelze chápat jinak, než že volitelé byli představitelé českého kmene. Lokalizace sněmovního pole není jinou zprávou potvrzená, v úvahu proto lze brát pouze prostranství v dostupné vzdálenosti z Prahy. Západní část hradčanského ostrohu se přímo nabízí, zejména oblast Hradčanského náměstí v rozmezí plochy od kostela Panny Marie²⁶² po Kanovnickou ulici. Je zde široká mírně k východu nakloněná plošina na dostatečně reprezentativním místě s výhledem do rozlehlého okolí. Zároveň je zde možné umístit křižovatku cest, které přicházely od severu dnešní Kanovnickou ulicí, od západu Loretánskou, případně od jihu z Malé Strany nebo od východu z Klárova přes ohrazený prostor hradčanského hradiště, jehož funkce je v tomto období neznámá. Významným faktem je, že zde archeologické prameny na velké ploše neindikují žádnou zástavbu. Pylová analýza z příkopu v jižní části Hradčanského náměstí (patrně z doby o něco málo mladší) pak nabídla obrázek nezalesněného prostředí bez intenzivního antropogenního využití.

Při posuzování Kristiánovy legendy je však stále mít na paměti, že autor v případě Bořivoje popisoval události z odstupu jednoho století.²⁶³

Ještě před výraznými dispozičními změnami opevněného areálu došlo k výstavbě kostela Panny Marie. Stavba byla zasazena s velkou pravděpodobností na akropoli. K realizaci patrně došlo za vlády knížete Bořivoje. Stavba měla jasně demonstrativní charakter a předznamenávala (nebo již potvrdzovala) nástup celospolečenských změn. O účtě k této svatyni vypovídá Kristiánova legenda, kde je i přes své malé rozměry označována jako „*basilica*“.²⁶⁴

Na přelomu 9. a 10. století, v období panování Bořivojových synů, byla zásadním způsobem přetvořena dispozice opevněné plochy. Tato změna ve svém důsledku stojí za dnešní podobou Pražského hradu. Jádru hradiště se přesunulo na lépe hajitelnou polohu východní části Hradčanského ostrohu. Její rozsah vymezuje hradba dřevohlinité konstrukce

²⁶¹ Vzhledem k faktu, že zahraničních vyslanců bylo vždy více, lze maximálně uvažovat, že „vrchní kníže“ mohl být jedním z nich. Podle pouze jednoho kamenného stolce a podle událostí kolem Bořivoje a Strojníra byl patrně „vrchní kníže“ jen jeden.

²⁶² Pokud by kostel stál uprostřed akropole, připadala by pro sněmovní pole v úvahu plocha přibližně od dnešního Arcibiskupského paláce.

²⁶³ Od výstavby dřevohlinitého opevnění k sepsání této legendy leží interval přibližně 80 let, paměť na starší dispoziční řešení tedy ještě zdaleka nemusela být vyhaslá.

²⁶⁴ I přes malé rozměry byla ve své době v českém prostředí unikátní. Kristián však znal i mnohem ambicióznější zděné stavby a to patrně jak ze zahraničí (snad Řezno) tak v domácím prostředí (minimálně bazilika sv. Jiří a rotunda sv. Víta). V honosném označení lze proto spatřovat právě fakt, že se jednalo o první pražský kostel a tím i symbol christianizace Čech.

s čelní kamennou zdí, na nejpřístupnější západní straně doplněná o předsazený příkop. Na takto vymezený prostor od západu navazovalo opevněné předhradí, které alespoň z části zahrnovalo území původní akropole s kostelem Panny Marie. Zda zasahovalo do Hradčanského náměstí, případně jak hluboko, nelze stanovit. Kromě linie ve styku s akropolí zůstávají přesněji vymezené jen východní konce jižní a severní linie. Pokračováním jeho jižní fronty může být fragment zachycený na Hradčanském náměstí. Je nutné podotknout, že ve stejné době jako na Pražském hradě vznikají též první dřevozemní hradby v malostranském suburbii. Jejich provázanost s ostrožní polohou zatím není zaznamenána.²⁶⁵

Také sídlištní aktivita se zahušťuje, v centrálním prostoru na III. nádvoří a Jiřském náměstí tvoří patrně souvislé sídliště. Díky výskytu keramiky lze osídlení předpokládat také ve východní části Hradu, v západní a jižní části Hradčanského náměstí, na Loretánském náměstí a opět v okolí Kanovnické ulice.

Vyvstává otázka, proč došlo k dispoziční změně. Odpovědi se lze pouze domýšlet. Je možné, že Bořivoj respektoval (patrně celokmenový) význam místa na akropoli a proto si postavil rezidenci na východním předhradí. Tu pak kontinuálně využívali i jeho potomci, kteří se následně rozhodli sídlo opevnit.

Jednou z prvních a rozhodně nejvýznamnějších staveb nového Hradu se stal kostel sv. Jiří. Byl situován na relativně úzkém hřebeni ostrohu v prostřední části nově ohrazeného prostoru a lze se domnívat, že podle původní urbanistické koncepce měl tvořit centrální bod. Ústřední úlohu hlavní církevní stavby si udržel alespoň v intencích přemyslovské rodiny. Stal se jejich soukromou nekropolí. Tuto funkci postupně ztrácel po výstavbě románské baziliky sv. Víta. Jak lze nepřímou usuzovat z Kosmovy zmínky o nastolení knížete Břetislava I., mohl v návaznosti na panovnickou rodinu plnit svou roli při intronizačním rituálu. Proto by mohl být kamenný stolec umístěn někde v jeho blízkosti. O samotném intronizačním kameni nelze mnoho říci. Z několika málo zmínek je patrné, že byl využíván ještě ve 12. století. Je možné, že jeho původní umístění bylo někde západně od Středního křídla a po výstavbě dřevohlinitého opevnění byl přenesen do nového areálu.²⁶⁶

Spolu s kultem sv. Václava začal kolem poloviny 10. století vzrůstat význam rotundy sv. Víta, třetí křesťanské hradní svatyně. Tím se centrální bod Hradu posunul od Vratislavovy baziliky dále k západu. Pro stavbu nového kostela bylo vybráno působivé místo nad jižní

²⁶⁵ Souhrnně HAVRDA 2008 (přehledová mapa na Obr. 13).

²⁶⁶ O přenesení stolce uvažují i FROLÍK – SMETÁNKA 1997: 49.

roklí, která se rozevírala jižním směrem k Malé Straně.²⁶⁷ Ve vrchních partiích tohoto zářezu (opticky pod rotundou) vyvěral pramen, který je v literatuře známý jako Svatováclavská studánka.²⁶⁸ Z toho vyvstává otázka, zda nebyla křesťanská stavba umístěna záměrně do míst staršího pohanského kultu.²⁶⁹ Každopádně kult sv. Václava dosáhl během druhé poloviny 10. století značné intenzity, jak dosvědčuje tehdejší domácí i zahraniční hagiografická literatura. Význam rotundy dále vzrostl v roce 973, kdy začala plnit funkci biskupského kostela. Sv. Vít a zachycená zástavba na III. nádvoří svědčí o tom, že navzdory původní urbanistické koncepci se centrum Hradu ocitlo v jeho západní polovině.

Dle několika písemných zmínek je pravděpodobné, že Pražský hrad byl průchozí v západovýchodní ose. Archeologicky zaznamenaná hlavní komunikace procházela v prvních třech čtvrtinách 10. století od polohy severně baziliky sv. Jiří k prostoru východně od dnešního Starého probošství. Odtud mohla pokračovat dvěma směry. Buď rovnou opustila hradčanskou ostrožnu někde v jihozápadní části III. nádvoří, nebo pravděpodobněji pokračovala dále západně směrem na předhradí. Zde byla komunikace zachycena jižně od kostela Panny Marie. Vyvstává otázka, jaké bylo propojení hradčanského ostrohu se suburbii na Malé Straně. Ani zde archeologický výzkum nezachytil jasnou linii stoupající přímo k Pražskému hradu.²⁷⁰ Cesta mohla ze západní brány předhradí pokračovat dále směrem ke Strahovu a snad někde v místech Pohořelce zatáčet zpět do města. Mohla také zvolit kratší trasu, musela by se však vyrovnat se strmým jižním svahem Hradčan. Od Hradu patrně vedla druhá větev v trase Kanovnické ulice, odkud nejspíše mířila přes Jelení příkop k předpolím s pohřebišti a dále severním směrem. Vedle západního směru vycházela komunikace také z východní brány. Trasa musela překonat skalnaté ukončení ostrožny a klesnout do oblasti Klárova. Že šlo o cestu obtížně schůdnou, svědčí zmínka z Kosmovy kroniky o útěku Poláků roku 1004. Patrně byla určena jen pro pěší.

Kromě pohřbů přemyslovské rodiny v interiérech církevních staveb bylo zachyceno několik nekropolí, které obklopovaly sídelní areál po severní a západní straně. Zejména západní lokality²⁷¹ mohou sloužit k vymezení nedostatečně zachyceného hradčanského osídlení. V pohřbech elity, které jsou zaznamenány zejména na pohřebišti Jízdárna, lze

²⁶⁷ Viz MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – HERICOVÁ 2009, mapa 4. Je zde zajímavé sledovat rozložení církevních objektů na hřebeni ostrožny.

²⁶⁸ Popis viz BORKOVSKÝ 1969: 56.

²⁶⁹ O studánkách jako obětích se zmiňuje například ještě Kosmas pro období vlády Břetislava II.: „*offerentes libamina super fontes mactabant victimas et demonibus immolabant*“ (COSMAE PRAGENSIS CHRONICA BOEMORUM III/1, 161).

²⁷⁰ CYMBALAK – PODLIŠKA 2009 (dosud známé trasy na Obr. 10).

²⁷¹ Jmenovitě Patočkova-Střešovická, Strahovská cihelna, Panenská, Malovanka a Strahovský klášter (viz TOMKOVÁ – FROLÍK 2005: Obr. 3).

spatřovat vzrůstající význam Pražského hradu v české společnosti. Z nálezů je zřetelná kulturní provázanost s Velkomoravským státem.

Změny, které se udály na území Pražského hradu a okolí, úzce souvisí s celkovou proměnou české společnosti. Ústřední hnací silou byli bezesporu Přemyslovci. Tuto proměnu zachytil J. Sláma.²⁷² Všiml si, že ve středních Čechách dochází k výrazné strukturální proměně (dle Slámy za knížete Svyatopluka). Zanikají staré hrady jako Šárka nebo Bohnice a nahrazují je nové uspořádané dokola centrály v Praze.²⁷³ Nové lokality leží na hlavních komunikačních trasách vybíhajících ze středních Čech. Ze starých opevněných sídel zůstalo jen původní přemyslovské jádro v podobě Levého Hradce a (patrně dobyté) Budče. Nedílnou součástí všech těchto hradů jsou církevní stavby. V síti opevněných sídel lze vidět prototyp pozdější hradské soustavy. Centra jistě přispěla k možnosti zřízení silné družiny a sloužila též jako sídla pro nevládnoucí členy přemyslovské rodiny.²⁷⁴ Ve stejné době docházelo k ústupu od staršího společenského modelu i na jiných územích Čech. Obdobné procesy se odehrávají například ve středním Pootaví²⁷⁵ nebo v severozápadních Čechách.²⁷⁶ V těchto oblastech však chybí jakékoliv doklady o církevních stavbách.

Přechod od rodové „demokracie“ k centrálně řízené vládě byl tedy pozvolný a měl několik ohnisek. Jeho těžiště leží patrně v druhé polovině 9. a první polovině 10. století. Jednalo se o dějinnou křižovatku, kdy spolu soupeřila tradice s novými trendy, které do českého území proudily jak z německé oblasti, tak z Velké Moravy. Jedním z rodů, který tyto nové trendy využil, byli Přemyslovci. Dominantním trendem bylo zejména křesťanství, jež jim dávalo legitimitu v očích zahraničí a zároveň z pohledu vládce ztělesňovalo lepší správu ovládaného obyvatelstva. Cesta, kterou si Přemyslovci vytyčili, začala získáním Prahy, respektive Pražského hradu do své osobní moci a byla určující pro vznik českého státu. Výrazným způsobem ovlivnila jeho vývoj až do dnešních dob.

²⁷² SLÁMA 1987: 175-190. SLÁMA 1988: 71. Z modelu J. Slámy vychází současná raně středověká historická produkce. Vznikají však zajímavé revizní pohledy, upozornit lze například na článek L. Varadzina (2010).

²⁷³ Jmenovitě Lštění, Libušín, Mělník, Stará Boleslav a Tetín.

²⁷⁴ Známé jsou příklady Ludmily na Tetíně a Boleslava na Staré Boleslavi.

²⁷⁵ LUTOVSKÝ – MICHÁLEK 2002: 149-158, 196-199.

²⁷⁶ BUBENÍK 1988: 51-62.

7. Prameny a literatura

Prameny:

Archiv nálezových zpráv ARÚ AV ČR, Praha, v.v.i.: BOHÁČOVÁ, Ivana. 1992. *Praha – Hrad, Místnost pod oktogonální kaplí*. Nálezová zpráva čj. 55/92.

Archiv nálezových zpráv ARÚ AV ČR, Praha, v.v.i.: BOHÁČOVÁ, Ivana. 1996. *Praha – Hrad, Severní trakt – suterén někdejších Rudolfových koníren. 1982-1993*. Nálezová zpráva, I. část, čj. 1555/96.

Archiv nálezových zpráv ARÚ AV ČR, Praha, v.v.i.: FROLÍK, Jan. 2002. *Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném na základě smlouvy č. 7023/01 na lokalitě Praha – Pražský hrad, střední křídlo*. Nálezová zpráva čj. 6229/02.

Archiv Pražského hradu, Fond Stavební správy, fotodokumentace č. 1238, D 1141, 1143, 1145.

Fotoarchiv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v.v.i., č. 89726-89729, 89721-89723.

Interní archiv ARU – Pražský hrad, Deníky I. Borkovského, sešit 1-4.

Interní archiv ARU – Pražský hrad, Deníky K. Fialy.

Interní archiv ARU – Pražský hrad, kartony č. 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 20, 21, 32, 33. (jednotliviny nemají vlastní signaturu, karton je nejnižší organizační jednotka)

Interní archiv ARU – Pražský hrad: BLAŽKOVÁ, Gabriela. 2011. *Nálezová zpráva o výsledcích záchranného archeologického výzkumu provedeného v souvislosti se zaváděním plynového osvětlení (č. akce 16058) na lokalitě Praha – Hradčany, ulice Ke Hradu a Hradčanské náměstí*.

Knihovna Národního muzea, sign. XIV D 9 (Liber ordinarius)

Národní knihovna ČR, Sběrka rukopisů, XIV A 19 (Notovaný breviář)

Edice:

ANNALIUM FULDENSIIUM: PERTZ, G. H. (ed.). *Annales et chronica aevi Caroli*. Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum I. Hannover, 1826.

Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I - II: Bertholz, B. (ed.) 1923: *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum Nova series II. Berlin.

FRB I: PALACKÝ, František. (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum I: Vitae sanctorum et aliorum quorundam pietate insignium*. Praha, 1873.

FRB II: PALACKÝ, František. (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum II: Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus*. Praha, 1874.

FRB III: PALACKÝ, František. (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum III: Dalimili Bohemiae chronicon – annales Heinrici Heimburgensis – Vita Karoli IV Imperatoris – Sermones post mortem Karoli IV Imperatoris per Johanem, archiepiscopum pragensem, et mag. Adalbertum Ranconis de Ericinio facti – Johannis Neplachonis, abbatis opatovicensis, chronicon – Johannis de Marignola chronicon*. Praha, 1882.

LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. (ed.). 1976: *Kristiánova legenda: Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. Praha, 1976.

MMFH III: BROŇKOVÁ, Dagmar et al. (eds.). *Magnae Moraviae fontes historici III: Diplomata, epistolae, textus historici varii*. Brno, 1969.

VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN I: FLAJŠHANS, Václav. (ed.). *Václava Hájka z Libočan Kronika česká. Podle originálu z r. 1541*. Díl I. Praha, 1918.

Literatura:

BOHÁČOVÁ, Ivana. 1998a. K problematice dispozice a komunikačního systému Pražského hradu v raném středověku. Über Disposition und Kommunikationssystem in der Prager Burg im Frühmittelalter. In *Archaeologia historica XXIII*, 1998, 9-19. ISSN 0231-5823.

BOHÁČOVÁ, Ivana. 1998b. Umocnienia Grodu Praskiego w okresie wczesnego średniowiecza. Nowe źródła i ich wstępna interpretacja. In: *Acta Archaeologica Waweliana II*. Krakow, 1998, 5-17. ISBN 83-908491-0-0.

BOHÁČOVÁ, Ivana. 2001. Pražský hrad a jeho nejstarší fortifikační systémy. Die Prager Burg und ihre ältesten Befestigungssysteme. In *Mediaevalia archaeologica III*, 2001, 179-301. ISBN 80-86124-30-4.

BOHÁČOVÁ, Ivana. 2006. Pohanské rituály či běžné řemeslo?: Příspěvek k poznání zázemí Pražského hradu na přelomu raného a vrcholného středověku. In *Archaeologica Pragensia XVIII*, 2006, 19-44. ISBN 978-80-85394-52-8.

BOHÁČOVÁ, Ivana. 2009 Pražský hrad a Malá Strana v raném středověku a problém synchronizace jejich vývoje. In: S. MOŽDZIOCH, Sławomir (ed.): *Stare i nowe w średniowieczu: Pomiedzy innowacją a tradycją*. In *Spotkania Bytomskie VI (2004)*, Wrocław, 2009, 71-98. ISBN 978-83-89499-61-5.

BOHÁČOVÁ, Ivana – FROLÍK, Jan - ŽEGKLITZ, Jan. 1987. Praha 1 - Hrad, 1985e (Bývalá Lakovna). In *Výzkumy v Čechách*, 160.

BOHÁČOVÁ, Ivana – FROLÍK, Jan - ŽEGKLITZ, Jan. 1988. Záchranný výzkum v prostoru bývalé Slévárny na Pražském hradě. In *Castrum Pragense* I, 1988, 29-36.

BOHÁČOVÁ, Ivana – FROLÍK, Jan - ŽEGKLITZ, Jan. 1989. Jiřské náměstí na Pražském hradě (shrnutí výsledků 1. etapy výzkumu. In *Archaeologia historica* XIV, 1989, 193-202. ISSN 0231-5823.

BOHÁČOVÁ, Ivana - HERICHOVÁ, Iva. 2008. Raně středověký sídelní areál v západní části hradčanského ostrohu. In *Archaeologica Pragensia* XIX, 2008, 257-308. ISBN 978-80-85394-77-1.

BOHÁČOVÁ, Ivana et al. 1988. Předběžné výsledky výzkumu Pražského hradu v letech 1980–1987. In *Archaeologia historica* XIII, 1998, 173–193.

BOHÁČOVÁ, Ivana et al. 1989. Praha 1 - Hrad, 1986f [Bývalá Lakovna]. In *Výzkumy v Čechách*, 1998, 140.

BORKOVSKÝ, Ivan. 1949. *O počátcích pražského hradu a o nejstarším kostele v Praze*. Praha, 1949.

BORKOVSKÝ, Ivan. 1962. Opyš Pražského hradu. Opyš, der Ostteil der Prager Burg. In *Památky archeologické* LIII, 1962, 384–454.

BORKOVSKÝ, Ivan. 1969. *Pražský hrad v době přemyslovských knížat*. Praha, 1969.

BORKOVSKÝ, Ivan. 1975. *Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě. Kirche und Kloster St. Georg auf der Prager Burg*. Praha, 1975.

BRAVERMANOVÁ, Milena. 2005. Hroby světců českého původu na Pražském hradě. In BLAŽKOVÁ-DUBSKÁ et. al. Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. *Castrum Pragense* VII/1.1. Praha, 2005, 89-118. ISBN 80-86124-56-8.

BUBENÍK, Josef. 1988. K raně středověkému osídlení severozápadních Čech, jeho strukturám a centrům. In *Studia Medievalia Pragensia* I, 1988, 51-62.

CIBULKA, Josef. 1933. O poloze kostela P. Marie na hradě Pražském. Praha, 1933.

CYMBALAK, Tomasz – PODLIŠKA, Jaroslav. 2009. Nové objevy raně středověkých komunikací na Malé Straně v Praze: Příspěvek k poznání komunikační sítě podhradí Pražského hradu. *Staletá Praha* XXV, 2009, 31-40. ISSN 0231-6056.

ČIHÁKOVÁ-DRAGANOVÁ, Jarmila. 1992. K vývoji osídlení jádra Malé Strany v době Přemyslovců. *Staletá Praha* XXII, 1992, 89-108. ISBN 80-85433-23-0.

ČIHÁKOVÁ, Jarmila. – HAVRDA, Jan. 2008. Malá Strana v raném středověku: Stav výzkumu a rekapitulace poznání. Mala Strana (Lesser Town) in Prague in the Early Middle Ages: The current status of archaeological excavations. *Archeologické rozhledy* LX, 2008, 187-228. ISSN 0323-1267.

DRAGOON, Zdeněk et al. 1989. Archeologický výzkum v Praze v roce 1987. *Pražský sborník historický XXII*, 1989, 162-182. ISBN 80-7038-113-2.

DRAGOON, Zdeněk et al. 1995: Archeologický výzkum v Praze v roce 1987. *Pražský sborník historický XXVIII*, 1995, 213-258. ISBN 80-85917-15-7.

DURDÍK, Tomáš – FROLÍK, Jan – CHOTĚBOR, Petr. 1999. Stavební dějiny Lobkovického paláce na Pražském hradě ve středověku a raném novověku, In *Castrum Pragense II*. Praha, 1999, 21–111. ISBN 80-86360-13-X.

DVORSKÁ, Jitka – BOHÁČOVÁ, Ivana. 1999. Das historische Holz im Kontext der archäologischen Untersuchungen der Prager Burg. In POLÁČEK, Lumír – DVORSKÁ, Jitka (eds.). Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March. *Internationale Tagungen in Mikulčice V*. Brno, 1999, 55-67. ISBN 978-80-86023-92-2.

ENGELS, Peter. 1991. Der Reisebericht des Ibrahim Ibn Yakubs (961/966). In: EUW, Anton von - SCHREINER, Peter (eds.): *Kaiserin Theophanu, Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends*. Köln, 1991. 413-422. ISBN 978-2-263-02698-0.

FIALA, Karel. 1933. Hrad pražský v době románské. Praha, 1933.

FOLÍK, Jan. 1986. Osídlení západního předpolí Pražského hradu. In *Archeologické rozhledy XXXVIII*, 1986, 73-85.

FOLÍK, Jan. 1987. *K poznání obytné zástavby na Pražském hradě*. Nepublikovaná disertační práce UK FF. Praha, 1987.

FOLÍK, Jan. 1991. Praha 1 - Pražský hrad: Jiřské náměstí. In *Pražský sborník historický XXIV*, 1991, 186-187. ISBN 80-7038-241-4.

FOLÍK, Jan. 1997. Archeologický výzkum v tzv. Severním výběžku na Pražském hradě. Příspěvek k počátkům osídlení západního předhradí Pražského hradu. In *Archaeologica Pragensia XIII*, 1997, 75-92. ISSN 0139-5998.

FOLÍK, Jan. 1999a. Archeologický výzkum v Kanovnické ulici čp. 73 na Hradčanech v letech 1982–1985: Vývoj osídlení před rokem 1378. In *Castrum Pragense II*, 1999, 113–168. ISBN 80-86360-13-X.

FOLÍK, Jan. 1999b. Dům pražského biskupa na Pražském hradě do konce 13. století na základě archeologického výzkumu v roce 1984. In *Castrum Pragense II*, 1999, 169–202. ISBN 80-86360-13-X.

FROLÍK, Jan. 2008. Achtzig Jahre Archäologie auf der Prager Burg. In MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana (ed). *Sites of Memory: Between Scientific Research and Collective*

Representations. Archives of European Archaeology (AREA Network). *Castrum Pragense* VIII, 2008, 31-46. ISBN 978-80-86124-86-5.

FOLÍK, Jan. 2000. Pražský hrad ve středověku. In POLANSKÝ, Luboš - SLÁMA, Jiří - TŘEŠTÍK, Dušan. *Přemyslovský stát kolem roku 1000: Na paměť knížete Boleslava II. (+ 7. února 999)*. Praha, 2000, 101-120. ISBN 80-7106-272-3.

FOLÍK, Jan. 2005. Hroby přemyslovských knížat na Pražském hradě. In BLAŽKOVÁ-DUBSKÁ et. al. *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Castrum Pragense* VII/1.1. Praha, 2005, 25-46. ISBN 80-86124-56-8.

FOLÍK, Jan et al. 2000. Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu: výpověď archeologických pramenů. In *Castrum Pragense* III. Praha, 2000. ISBN 80-86360-12-1.

FOLÍK, Jan – SMETÁNKA, Zdeněk. 1997. *Archeologie na Pražském hradě*. Praha – Litomyšl, 1997. ISBN 80-7185-091-8.

FOLÍK, Jan – SMETÁNKA, Zdeněk. 1998. K archeologickému studiu Pražského hradu. In *Archeologické rozhledy* L, 1998, 295-307. ISSN 0323-1267.

FOLÍK, Jan – TOMKOVÁ, Kateřina. 1997. Západní předpolí Pražského hradu: Hradčany a jejich archeologický výzkum v nejnovějším období. In *Archeologické rozhledy* XLIX, 1997, 65-71. ISSN 0323-1267.

FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ, Drahomíra. 2011. Nové poznatky k vývoji příčného opevnění Pražského hradu: výsledky výzkumu ve Středním křídle Pražského hradu v roce 2010. In *Archaeologia historica* XXXVI/1, 2011, 177-191. ISSN 0231-5823.

FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ, Drahomíra – MATIÁŠEK, Josef. V tisku. Archeologie v budově kaple sv. Kříže na Pražském hradě. In *Archaeologia historica* XXXVII, v tisku. ISSN 0231-5823.

GUTH, Karel. 1929. Počátky Prahy. In *Českou minulostí*. Praha, 1929, 50-64.

GUTH, Karel. 1934. Praha, Budeč, Boleslav. In *Svatováclavský sborník* I, 686-818. Praha, 1934.

HAVRDA, Jan. 2008. Příspěvek k raně středověkému opevnění Prahy. In *Archeologie ve středních Čechách* XII, 2008, 651-670. ISBN 978-80-86756-16-5.

HILBERT, Kamil. 1934. O nálezech rotundy Václavovy. Sur les découvertes de la rotonde de Saint Venceslas. In *Svatováclavský sborník* I. Praha, 1934, 220-229.

JEČNÝ, Hubert et al. 1984. Praha v raném středověk: Jeden ze současných pohledů na vývoj přemyslovského města. In *Archaeologica Pragensia* V, 1984, 211-288.

KALANDRA, Závěš. 1947. *České pohanství*, díl 2. Praha, 1947.

- KUBÍN, Petr. 2011. *Sedm přemyslovských kultů. Seven Přemyslid Cults*. Praha. ISBN 978-80-87258-19-4.
- MERHAUTOVÁ, Anežka. 1966. Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě. Praha, 1966.
- MERHAUTOVÁ, Anežka. 1971. Raně středověká architektura v Čechách. Praha, 1971.
- MICHÁLEK, Jan – LUTOVSKÝ, Michal. 2000. *Hradec u Němčtic: Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru*. Strakonice – Praha, 2000. ISBN: 80-902457-5-7.
- LUTOVSKÝ, Michal – MICHÁLEK, Jan. 2002. *Archeologie knížecího sídla: Halštatský dvorec a slovanské hradiště na Hradci u Němčtic*. Praha, 2002. ISBN: 80-86277-24-0.
- MAŘÍKOVÁ, Jana – EBEN, David. 1999. Organizace liturgického prostoru v bazilice sv. Víta. *Castrum Pragense II*, 1999, 227-240. ISBN 80-86360-13-X.
- MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana – HERICHOVÁ, Iva. 2009. Archeologický atlas Pražského hradu, díl 1.: Katedrála sv. Víta – Vikářská ulice. *Castrum Pragense X*, 2009. Praha. ISBN 978-80-87365-27-4.
- PETRÁŇ, Zdeněk. 2003. Jaké mince vlastně viděl na pražském tržišti Ibrahím ibn Jakúb? Několik poznámek k počátkům českého mincovnictví. In KLÁPŠTĚ, Jan – PLEŠKOVÁ, Eva. – ŽEMLIČKA, Josef. *Dějiny ve věku nejistot: Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštika*. Praha, 2003, 209-219. ISBN 80-7106-647-8.
- PROFANTOVÁ, Naďa. 1989. Dvě raně středověká kování z Pražského hradu. *Archeologické rozhledy XLI*, 1989, 601-613. ISSN 0323-1267.
- PROCHÁZKA, Rudolf. 2009. *Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku*. Brno, 2009. ISBN 978-80-86023-98-4.
- RICHTER, Václav. 1936. O účelu československých rotund (1. část). *Český časopis historický XLII/2*, 1936, 237-285.
- SLÁMA, Jiří. 1987. K počátkům hradske organizace v Čechách. In *Typologie raně feudálních slovanských států*. Praha, 1987, 175-190.
- SLÁMA, Jiří. 1988. *Střední Čechy v raném středověku III: Archeologie o počátcích přemyslovského státu*. Praha, 1988.
- SLÁMA, Jiří. 2004. Několik poznámek k hrobům přemyslovských knížat na Pražském hradě. Several notes to Přemyslid princesses graves on the Prague castle. In *Historica Pragensia*. 1/2003. Praha, 293-300. ISBN 80-85394-46-4.

TOMKOVÁ, Kateřina. 2005. K odrazu sociální struktury v hrobových nálezech na raně středověkých pohřebištích na Pražském hradě a jeho předpolích. In BLAŽKOVÁ-DUBSKÁ et. al. Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. *Castrum Pragense* VII/1.1. Praha, 2005, 25–46. ISBN 80-86124-56-8.

TOMKOVÁ, Kateřina. – FROLÍK, Jan. 2005. Topografie pohřbívání v areálu Pražského hradu a na jeho předpolích. In BLAŽKOVÁ-DUBSKÁ et. al. Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. *Castrum Pragense* VII/1.1. Praha, 2005, 25–46. ISBN 80-86124-56-8.

TŘEŠTÍK, Dušan. 2008a. *Počátky Přemyslovců: Vstup Čechů do dějin (530-935)*. 2. vydání. Praha, 2008. ISBN: 978-80-7106-138-0.

TŘEŠTÍK, Dušan. 2008b. *Mýty kmene Čechů (7.-10. století). Tři studie ke „Starým pověstem českým“*. 2. vydání. Praha, 2008. ISBN 80-7106-646-X.

TŘEŠTÍK, Dušan - MERHAUTOVÁ, Anežka. 1984. Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha, 1984.

TUREK, Rudolf. 1957. *Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen*. Praha, 1957.

VANČURA, Jiří. 1976. *Hradčany, Pražský hrad*. Praha, 1976.

VANĚČEK, Václav. 1949: *Prvních tisíc let ... Předstátní společenská organizace a vznik státu u českých Slovanů*. Praha, 1949.

VARADZIN, Ladislav. 2010. K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně (příspěvek do diskuse). On the development of strongholds in the heart of Bohemia in regard to the Přemyslid domain (A Contribution to the Discussion). *Archeologické rozhledy* LXII, 2010, 535-554. ISSN 0323-1267.

8. Seznam obrazových příloh

Obr. 1: Plán Pražského hradu s vyznačením jednotlivých areálů zmiňovaných v textu.

Obr. 2: Plán Pražského hradu s vynesáním situací z 9. století.

Obr. 3: Plán Pražského hradu s vynesáním situací z 10. století.

Obr. 1

Obr. 2

- možný rozsah akropole
- možný rozsah předhradí
- rekonstrukce

Obr. 3

■ výskyt sídlištní zástavby

— rekonstrukce zděných staveb

■ velmi pravděpodobný rozsah akropole

■ štětovaná cesta

— rekonstrukce průběhu čelní kamenné zdi hradby na základě dochovaných fragmentů (černě)

■ možný rozsah předhradí

■ vydřevená plocha

9. Summary

This thesis aspires to bring a new view on the Prague Castle development during the 9th and 10th century on the basis of the available written and archeological sources. The objective of the thesis is to reach the reconstruction of the use of the area by the critical evaluation of the sources.

To better understand the space changes, the period in view is divided into two intervals. First of them considers the development in the 9th century till the duke Bořivoj's government. The second one describes the period of the government of the first Přemyslid dukes.

The geographical area of the thesis is delimited to the Prague Castle district as it is in the present. To analyse the spatial relations it was also necessary to work with the information on the neighbouring areas of Hradčany and Střešovice. The results of the archeological research of Malá Strana were also included to the final considerations.

The thesis aspires to follow up with the considerable quantity of the literature written from the 19th century till the present. K. Guth or I. Borkovský, who were standing by the origins of the archeological research of the Prague Castle, can be remembered as the most important experts. The research is constantly in progress from the 1925 till the present. Then other experts as e. g. K. Fiala, L. Hrdlička or Z. Smetánka can be mentioned. In the present the locality is studied e. g. by I. Boháčová, J. Frolík, J. Maříková-Kubková or K. Tomková.

The written sources concerning the original development of the Prague Castle can be divided into two main groups. The first of them comprehends the legends of St. Ludmila and St. Wenceslas, that originate mainly from the 2nd half of the 10th century. The highest quantity of information appears in so-called *Legenda Christiani*. The second group is formed by the texts of the first chroniclers. The *Cosmas Chronicle* is the most important.

The evaluation of the high quantity of archeological sources interferes the lack of the detailed elaboration and frequent differences of interpretations by the experts. The best information we have is on the fortification. The relicts of the civic buildings, the burying place, sacral buildings and communications are also documented.

The conclusion of the thesis is the recognition that the spatial disposition changed at the turn of the 9th and 10th century. The original centre of the fortified area was delimited by Střední křídlo at the east and extended to the west. The suburb was situated on the eastern side, the location of the assembly field can be considered on the west side of Hradčanské náměstí. The captured shape of the fortification has the form of a moat, completed by a

palisade in the central area. The exact function of the area is not known, but it was used by the community of Bohemians for the tribal purposes (in the *Legenda Christiani* there is a description of an election of the duke). The duke Bořivoj implanted pointedly the christian church of St. Virgin in the centre of the area. During the government of his sons Spytihnev or Vratislav the central part was moved to the place of the eastern suburb and the original central part was changed into the western suburb. The St. George's Basilica became the new centre of the acropolis. Later, this function passed to the St. Wenceslas rotunda.